ROK XXXVII. NUMER 8.

DZIENNIK URZĘDOWY

KURATORJUM OKRĘGU SZKOLNEGO LWOWSKIEGO

Lwów, dnia 25 sierpnia 1933 r.

TREŚĆ:

1.

Programy nauki w publicznych szkołach powszechnych i gimnazjach państwowych na rok szkolny 1933/34.

Okólnik Min. W. R. i O. P. Nr. 110 z dnia 14-go lipca 1933 r. (I. Pr. 2589/33). (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 8-9, poz. 138).

Od dnia 20-go sierpnia 1933 r. wprowadzam podane w załączonej instrukcji programy nauki w oddziałach I, II i V publicznych szkół powszechnych i zmiany w programach nauki w innych oddziałach, oraz podany również w instrukcji program nauki w klasie I gimnazjum państwowego według nowego ustroju, z dostosowaniem do przejściowych warunków.

Programy te i zmiany obowiązują w ciągu roku szkolnego 1933/34.

Minister W. R. i O. P. (—) *J. Jędrzejewicz.*

Instrukcja,

dotycząca programów nauki w oddziałach I, II i V publicznych szkół powszechnych i zmian w programach nauki w oddziałach III, IV, VI i VII publicznych szkół powszechnych, oraz programu nauki w klasie I gimnazjum państwowego według nowego ustroju.

CZĘŚĆ PIERWSZA. PUBLICZNE SZKOŁY POWSZECHNE Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA.

I. A. ODDZIAŁ I SZKÓŁ, 7 6, 5 i 4 KLASOWYCH.

Religja rzymsko - katolicka.

(2 godziny tygodniowo).

Obowiązuje dotychczasowy program, zamieszczony w wyd. z r. 1931 „Program nauki w publicznych szkołach powszechnych“ na str. 3 i nast.

Jezyk polski.

(7 godzin tygodniowo (pożądany podział na półgodziny).

M a t e r j a ł n a u c z a n i a.

Mówienie. Rozmowy i pogadanki nauczyciela z dziećmi.
Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.
Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Czytanie i pisanie. Analiza i synteza wzrokowa oraz słuchowa wyrazów i zdań lub zdań i wyrazów (kolejność zależna od metody).

Czytanie indywidualne i zbiorowe, głośne i ciche pojedyńczych wyrazów i krótkich zdań z elementarza.

Odwzorowywanie wyrazów, liter i zdań, lub zdań, wyrazów i liter (zależnie od metody), w związku z nauką czytania.

Przepisywanie pod kierunkiem nauczyciela z tablicy i z książki wyrazów i zdań.

Pisanie z pamięci i ze słuchu łatwych i dobrze znanych wyrazów i krótkich zdań, oraz zapisywanie krótkich zdań w związku z wypowiadaniem się dzieci na różne tematy; zwracanie przytem uwagi na wielkie litery po kropce i w imionach własnych osób i zwierząt, oraz użycie kropki na końcu zdania.

W związku z mówieniem, czytaniem i pisaniem. Ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe.

Stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci: na podstawie przeżyć i spostrzeżeń dzieci wprowadzanie nazw przedmiotów z najbliższego otoczenia, ich najłatwiej dostrzegalnych barw i kształtów, oraz najprostszych stosunków przestrzennych i czasowych.

Stopniowe i bardzo powolne przyzwyczajanie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie krótkich i łatwych wierszyków o treści, związanej z tematami pracy szkolnej.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu. Zdarzenia z życia dziecka w domu, poza domem i w szkole.

Uroczystości, organizowane przez szkołę, a w związku z tem godło Państwa (orzeł), portrety Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Dostępne dla dziecka przejawy życia na drodze jego z domu do szkoły, w polu, w ogrodach, na placach i t. p. Spostrzeżenia, dotyczące stanów pogody oraz życia kilku zwierząt i roślin z najbliższego otoczenia.

Świat baśni i bajek.

Wyniki nauczania.

Umiejętność powolnego, ale wyraźnego czytania łatwych tekstów z elementarza; umiejętność czytelnego pisania znanych dziecku wyrazów o pisowni fonetycznej i krótkich zdań; znajomość godła Państwa (orła) oraz portretów Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Uwagi.

Podstawą ćwiczeń w mówieniu winien być materjał, czerpany z bezpośrednich przeżyć i spostrzeżeń dziecka, a więc dotyczący jego najbliższego otoczenia.

Z pośród ćwiczeń w mówieniu rozróżnić należy pogadanki i rozmowy nauczyciela z dziećmi; pogadanki zwykle zagaja nauczyciel, rozmowy zaś pozbawione są celowego zagajenia i zbliżają się do bardziej samodzielnego wypowiadania się dzieci. Obrazki powinny stanowić uzupełnienie bezpośrednich spostrzeżeń dziecka. Obrazki powinny być odpowiedniej wielkości, tak, aby cały oddział mógł je swobodnie obserwować, starać się przytem należy o dobór takich obrazków, któreby przedstawiały jakąś akcję, a przez to pobudzały do opowiadania, a nie opisu.

Naukę czytania i pisania poprzedza okres przygotowawczy, którego czas trwania uzależnia się od stopnia dojrzałości dzieci, przychodzących do szkoły. Zadaniem tego okresu jest z jednej strony wprowadzić dzieci w życie szkolne, z drugiej przygotować je do nauki czytania i pisania przez rozwijanie spostrzegawczości zapomocą obserwowania przedmiotów i zjawisk (kształt, barwy, głos i t. p.) oraz wdrożenie ręki zapomocą rysunków, ulepianek i wycinanek (ćwiczenia wzrokowe, słuchowe i ruchowe).

Przy nauce czytania i pisania można stosować metodę wyrazową albo zdaniową. Należy pamiętać, że metoda wyrazowa jest oparta na wieloletniej praktyce i stąd nauczyciel ma przy jej stosowaniu większą pewność uniknięcia zasadniczych błędów, niż przy metodzie zdaniowej, która wymaga dużego doświadczenia i odpowiedniego przygotowania.

Specjalną rolę odgrywa w nauce na tym stopniu czytanie ciche, przyzwyczaja bowiem dzieci do ujmowania większych całości, a nie oddzielnych liter. Podobną rolę spełnia pisanie z pamięci. I dlatego obu tym rodzajom ćwiczeń w praktyce szkolnej poświęcić należy wiele uwagi.

Przy ćwiczeniach w pisaniu należy zwracać uwagę na kształt liter, czytelność pisma, zachowanie czystości zeszytów, oraz poprawną postawę ucznia.

Z ćwiczeniami w mówieniu, czytaniu i pisaniu należy wiązać ilustrowanie treści opowiadań, wierszyków i obrazków ruchami i mimiką dzieci, ulepiankami, wycinankami, rysunkami i t. p., uczenie się tekstów piosenek i ich śpiewanie, tudzież ćwiczenia słownikowe.

Ćwiczenia słownikowe rozpoczynają się z chwilą wejścia dziecka do szkoły, wiążą się jednak w oddziale I bardzo ściśle z t. zw. ćwiczeniem zmysłów. Wszystkie ćwiczenia tego rodzaju mają charakter przy-

godny, powodzenie zaś ich zależy przedewszystkiem od stopnia poglądowości. Trzeba więc starać się jak najusilniej, aby każdy przedmiot omawiany był znany dziecku bezpośrednio lub pośrednio (z ilustracji), oraz aby dzieci same odtwarzały jak najczęściej poznane przedmioty w postaci plastycznej lub graficznej. Np. przy zwiedzaniu ogrodu wprowadzamy nazwy kilku bardziej popularnych warzyw, ich zasadniczych barw i kształtów. Przy nadarzającej się sposobności wprowadzamy nazwy stosunków przestrzennych, jak np. tu, tam, na prawo, na lewo, blisko, daleko i czasowych, np. teraz, dziś, wczoraj, jutro, dawno. Zwracamy przytem uwagę, by dzieci bardzo powoli, ale stopniowo przyzwyczajały się do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych, nie tracąc jednak szacunku dla gwary.

Rozłożenie i rozbudowanie materjału, wskazanego w tematach, pozostawia się nauczycielowi z tem, że treść musi być dostosowana do środowiska, w jakiem się dziecko i szkoła znajdują, np. treść tematu „dziecko w domu" będzie inna na wsi, inna w mieście, inna na Śląsku, inna na Polesiu i t. d.; tematy powinny się powtarzać kilkakrotnie w ciągu roku, będą jednak obejmowały za każdym razem inną treść, np. o domu można mówić na początku roku, w okresie świąt Bożego Narodzenia, Wielkiejnocy, Zielonych Świąt i t. p.

Należy starać się o to, by tematy przez sam dobór treści i odpowiednią metodę jej opracowania wpływały na rozwój uczuciowego życia dziecka.

W ujęciu wszystkich tematów na pierwszy plan powinna wystąpić barwna, żywo rozwijająca się akcja.

Treść czytanek i pogadanek winna, obok zainteresowania dziecka światem rzeczywistym, zaspokajać także charakterystyczne dla tej fazy rozwoju zainteresowanie dziecka tematami iluzyjnemi (bajki, baśnie) oraz zainteresowania zabawowe. Należy również mieć na względzie specyficzny dla psychiki dziecka w tej fazie rozwoju stosunek do „czasu". Pojęcie to dopiero w latach późniejszych nabiera treści. Stąd w oddziale I można mówić tylko o przeszłości ludzi i rzeczy z otoczenia (historja dziecka, lalki, zabawki, sukienki, zeszytu i t. p.).

Okoliczności życia dziecka, nastręczające tematy z zakresu higjeny, winny być należycie wyzyskane.

Podział tematów na grupy nie przesądza ich kolejności.

Różnego rodzaju ćwiczenia, wchodzące w zakres nauczania języka polskiego, winny stanowić nierozdzielną całość, wzajemnie się przenikając i uzupełniając w różnych momentach pracy.

Uwagi dodatkowe o nauce czytania i pisania.

Tok pracy, podany w obu metodach: wyrazowej i zdaniowej, uwzględnia zarówno analizę, jak i syntezę.

Metoda wyrazowa obejmuje następujące momenty dydaktyczne: pogadanki na temat obrazka przy nowej literze, wyodrębnianie wyrazów, pisanie i czytanie podstawowych wyrazów, wyodrębnianie nowego dźwięku i litery w podstawowych wyrazach, skojarzenie litery z dźwiękiem, układanie ustne i piśmienne łatwych i krótkich wyrazów z poznanych dźwięków i liter, łączenie poznanych wyrazów w krótkie i łatwe zdania.

Metoda ta wymaga pewnej kolejności wprowadzenia dźwięków i liter, a więc materjał, którym posługuje się nauczyciel, musi być bardzo ograniczony; przy każdej nowej literze należy dobierać materjał do czytania tak, aby znajdowały się w nim jedynie wyrazy, złożone z dźwięków i liter, które już przedtem zostały poznane; dobór wyrazów dokonywa się nietylko ze względu na ich stronę fonetyczną i graficzną, ale i na wywoływane przedstawienie (treść, obraz pozajęzykowy), w związku z czem należy dobierać przedewszystkiem rzeczowniki, następnie przymiotniki i czasowniki.

Metoda zdaniowa obejmuje: obraz zdania krótkiego, składającego się najwyżej z trzech wyrazów, o treści związanej z życiem bieżącem dzieci; odczytywanie i odwzorowywanie obrazu zdania; podział zdania na wyrazy; odczytywanie i odwzorowywanie wyrazów; układanie nowych zdań przez zmianę jednego wyrazu w zdaniu poznanem lub rozszerzanie znanego zdania nowemi wyrazami; wyodrębnianie liter, powtarzających się w poznanych wyrazach, skojarzenie dźwięków z wyodrębnianemi literami; tworzenie nowych wyrazów z poznanych dźwięków i liter; układanie przez dzieci zdań ze znanych wyrazów, a nawet z wyrazów nowych, proponowanych przez dzieci.

Metoda zdaniowa zaleca, aby moment analizy zdania, a w szczególności wyrazu, był samorzutny, przyczem nie wszystkie wyrazy, podawane w zdaniu na początku nauki, należy analizować, gdyż niektóre z nich mogą być ujmowane nadal jedynie jako obrazy językowe; umożliwia ona dziecku wymawianie grupy wyrazów (zdania), przyzwyczajając je do sposobu czytania osób dorosłych.

Niezależnie od wybranej metody obowiązują nauczyciela zawsze przy nauce czytania i pisania pewne zasadnicze wskazania, a mianowicie: materjał do czytania winien być zawsze starannie dobierany pod względem obrazu graficznego, brzmienia i treści; zdarzenia z życia bieżącego dzieci, obserwacja przedmiotu, rysunek, obrazek, winny stanowić naturalne wprowadzenie do czytania tekstu; należy zawsze zwracać uwagę nietylko na wyraźne czytanie tekstu, lecz również na to, czy dziecko rozumie to, co czyta, i domagać się od pierwszej chwili poprawnego wymawiania przy czytaniu głośnem; należy stosować często czytanie ciche; nauczyciel winien przestrzegać, aby dzieci przepisywały wyrazy jako całości.

Arytmetyka.

(3 godziny tygodniowo (pożądany podział na półgodziny).

Materjał nauczania.

1. Ćwiczenia przygotowawcze. Ćwiczenia orjentacyjne, dotyczące położenia i ruchu, np. wyżej — niżej, na prawo — na lewo, nad tem — pod tem i t. p.

Wyodrębnienie cech ilościowych: porównywanie długości, porównywanie pojemności (np. zapomocą przesypywania piasku).

Szeregowanie przedmiotów zbioru (np. nawlekanie na nitkę).

Porównywanie dwóch zbiorów zapomocą tworzenia par przedmiotów — po jednym z każdego ze zbiorów danych.

Odwzorowanie danego zbioru przy pomocy liczmanów lub kresek.

2. *Pierwsza dziesiątka.* Liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do dziesięciu; pisanie liczb do 10 przy pomocy cyfr.

Stopniowe opracowanie dodawania i odejmowania w zakresie do 10, zapis dodawania i odejmowania.

3. *Numeracja, dodawanie, odejmowanie i początki mnożenia w zakresie do 20.* Liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do dwudziestu; numeracja w zakresie do 20.

Dodawanie i odejmowanie pamięciowe w zakresie do 20; zapis wykonanego działania.

Monety (do 20 groszy); zliczanie pieniędzy i płacenie.

Wprowadzenie i opracowanie mnożenia, z ograniczeniem do przypadków, kiedy mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20; zapis wykonanego mnożenia.

Wyniki nauczania.

Umiejętność liczenia przedmiotów i odliczania żądanej ilości przedmiotów w zakresie do 20, wraz z umiejętnością pisania liczb cyframi.

Sprawność w wykonywaniu dodawania i odejmowania liczb w zakresie do 20, wraz z umiejętnością zapisywania tych działań i stosowania ich do zagadnień.

Rozumienie i umiejętność wykonywania mnożenia w przypadkach, kiedy mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20, wraz z umiejętnością zapisywania i stosowania do zagadnień.

Uwagi.

Na ćwiczenia przygotowawcze nie należy poświęcać zbyt wiele czasu w tych szkołach, w których dzieci przynoszą z domu dostateczne przygotowanie.

Dodawanie i odejmowanie w zakresie pierwszej dziesiątki można opracować zarówno metodą liczenia (doliczania i odliczania), jak i metodą monografji kolejnych liczb naturalnych.

W obu tych metodach może być pomocne (jednak nie jest konieczne) przedstawianie liczb przy pomocy figur liczbowych.

Wprowadzenie figur liczbowych wtedy jest zalecone, gdy dzieci nie przynoszą do szkół samorzutnego zapoznania się z liczbami, któreby wystarczało do dodawania, odejmowania i porównywania liczb w zakresie do dziesięciu.

Jeżeli się wprowadza figury liczbowe, to należy trzymać się stałego układu: bądź dwójkowego układu Borna, bądź czwórkowego układu Lay'a, bądź też piątkowego układu A. M. Rusieckiego. Obok tego jednak winny być stosowane ćwiczenia w liczeniu, dodawaniu i odejmowaniu konkretów w dowolnych ugrupowaniach; figury liczbowe w ustalonym układzie mają zastosowanie głównie wówczas, kiedy żądane przedstawienie liczby musi być odtworzone w wyobraźni, albo kiedy liczebność zbioru musi być rozpoznawana „na rzut oka" — bez liczenia.

Rozumienie i wykonywanie dodawania, odejmowania i mnożenia winny opierać się na konkretnych liczmanach (ewentualnie na figurach liczbowych), dopóki same dzieci nie przestaną się niemi posiłkować.

W rozszerzeniu zakresu liczb do dwudziestu należy dobitnie wyodrębnić dziesiątkę jako grupę podstawową.

Mnożenie należy opracować jako dodawanie jednakowych składników; liczba takich składników nie powinna przekraczać 5. Przy zapisywaniu mnożenia należy zawsze pisać mnożnik na pierwszem miejscu, a na drugiem mnożną (z mianem lub bez miana), np. 3 . 5 gr = 15 gr.

Program nie wprowadza w oddziale I mierzenia długości, ograniczając porównywanie długości do bezpośredniego zestawiania porównywanych przedmiotów lub przenoszenia długości z jednego przedmiotu na drugi zapomocą paska papieru lub sznurka. Jeżeli jednak dzieci poruszą sprawę mierzenia zapomocą miarki, to może nauczyciel wprowadzić mierzenie przy użyciu centymetrów i zastosować decymetr jako ilustrację wyodrębnienia dziesiątki.

Materjał nauczania, przepisany w programie dla oddziału I, nie przekracza zakresu liczb do 20. Jeżeli jednak dzieci same zaczną podawać w układanych przez siebie zadaniach liczby większe od 20 i wykonywać działania na pełnych dziesiątkach, to nauczyciel może pójść za dziećmi i wprowadzić dalszy materjał: liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do stu, pisanie liczb do 100, oraz monety w zakresie do 1 złotego. Nauczyciel musi jednak mieć na uwadze, że rozszerzenie zakresu liczbowego poza 20 wtedy tylko jest usprawiedliwione, gdy materjał nauczania w zakresie do 20 zostanie przez dzieci rzetelnie opanowany.

Rysunek.

(2 razy po pół godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Rysunek z wyobraźni. Ilustrowanie różnych scen z życia dzieci i ich najbliższego otoczenia oraz krótkich a ciekawych powiastek, bajek i innych tematów z różnych zakresów pracy szkolnej. (Orjentacyjne przykłady tematów z życia dzieci i ich najbliższego otoczenia, nadających się do ilustrowania: „co umiecie narysować?“, „narysujcie dzieci coś ładnego“, „kogo najbardziej kochacie?“, „narysujcie coś dla mamusi, dla tatusia, dla siostrzyczki i braciszka“, „dzieci idą z rodzicami na przechadzkę lub do kościoła“, „co dzieci widziały na ulicy?“, „co dzieci widziały w ogrodzie lub na polu?“, „jak grzeczne dzieci spożywają śniadanie?“, „zabawa w żołnierzy“ i t. p.).

Rysunek z pamięci. Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci przedmiotów z najbliższego otoczenia o niezłożonych i łatwych do zapamiętania kształtach z uwydatnieniem w rysunku głównych części składowych przedmiotu oraz łatwo dostrzegalnych dla dzieci różnic wielkości części. Odróżnianie przy obserwacji i na rysunku linij prostych i krzywych.

Odróżnianie i nazywanie trzech barw zasadniczych (czerwonej, niebieskiej, żółtej).

Ćwiczenia pomocnicze: układanki z patyczków i kawałków papieru.

Przy wskazanych rodzajach rysunku praktyczne zaznajamianie się z użyciem papieru, ołówka, kredek.

Okolicznościowo rysowanie kredą na tablicy.

Wyniki nauczania.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu o niezłożonych kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części; rozróżnianie linji prostej i krzywej; właściwe posługiwanie się ołówkiem i kredkami; poprawny układ ciała przy pracy.

Uwagi.

Rysunek, poza czasem, wskazanym w programie, winien być również jak najczęściej stosowany na lekcjach innych przedmiotów zależnie od potrzeby i dla urozmaicenia pracy.

Najwięcej czasu w tym oddziale zużywamy przez cały rok na rysunek z wyobraźni, aby umożliwić dziecku samorzutne wyrażanie swych spostrzeżeń, myśli, pragnień i t. p.

Opowiadania ustne i czytanki, ilustrowane przez dzieci, winny być krótkie, ciekawe, barwne, oddziaływające na wyobraźnię, przytem tak dobrane, aby ilustracje nie obejmowały zbyt wielu przedmiotów.

Mniejszy wymiar czasu zajmie rysunek z pamięci, oparty na obserwacji, połączonej z omawianiem kształtów przedmiotów, interesujących ucznia. Rysunek ten ma na celu stopniowe przyzwyczajanie dzieci, zwłaszcza na najprostszych przykładach, do dokładniejszego wyrażania zapomocą formy rysunkowej swych spostrzeżeń.

Aby ośmielić dziecko do pracy, poznać jego zainteresowania i t. d., należy pierwszych kilka lub kilnaście lekcyj rysunku poświęcić na swobodne i niczem niekrępowane wypowiadanie się w rysunku.

Układanki z patyczków i kawałków papieru o jednej lub wielu barwach należy stosować przed rysunkiem z pamięci, a niekiedy i z wyobraźni, dla uwydatnienia części przedmiotu i ich rozmieszczenia, przytem te ćwiczenia pomocnicze winny zajmować niewięcej niż kilka minut.

Temat rysunkowy musi być opracowany w ciągu jednej lekcji.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu ma polegać na tem, że dziecko potrafi go odtworzyć *w dziecięcym rysunku schematycznym,* odpowiadającym danemu wiekowi, z uwydatnieniem cech, wskazanych dalej w tekście „Wyników nauczania“.

Zajęcia praktyczne.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

A. Zajęcia z zakresu kultury życia codziennego. Czystość: mycie rąk, twarzy, nóg, czyszczenie zębów, czesanie się, czyszczenie obuwia z błota, zbieranie papierów do kosza, ścieranie kurzu z przedmiotów.

Porządek: sznurowanie i zapinanie bucików, wieszanie okrycia na właściwem miejscu, przestrzeganie racjonalnego porządku w ławce szkolnej i torebce na książki.

Zachowanie się na drodze, ulicy, w ogrodzie, parku: właściwe chodzenie pojedyńczo i w gromadce, korzystanie z urządzeń, zabezpieczających porządek i czystość, łatwe ćwiczenia w orjentacji i zaradności, w mieście ponadto: właściwe przechodzenie przez jezdnię, wsiadanie do tramwaju lub autobusu i wysiadanie z tramwaju lub autobusu.

B. Wstępne zajęcia rękodzielnicze. Wykonywanie łatwych zabawek i przedmiotów, związanych z nauczaniem i wychowaniem.

Materjały, nadające się do zastosowania: kasztany, żołędzie, jarzębina, fasola, szyszki. korki, patyczki, pudełka różnego rodzaju, wydmuszki i t. p.; plastylina, glina, wosk; różne gatunki bibułki i papieru (bibułka gładka, karbowana, gazety, papier do pakowania, zapisane zeszyty i t. p.); gałganki, skrawki tkanin; koraliki, włóczka kolorowa, nici, sznureczek, cienki drucik i t. p.

Narzędzia: linijki, nożyczki, nożyki, kolce.

Orjentacyjne przykłady tematów: koszyczki, łódeczki, ptaszki, łańcuchy, korale (z jarzębiny); laleczki z roślin („panny z maku"), zwierzątka i pajace z plastyliny, gliny, wosku; chorągiewki, wiatraczki, kubki, trzaskawki, strzały, koperty, latarenki, jaskółki, koniki i t. p., wykonywane z papieru; laleczki z gałganków i włóczki; ozdoby na choinkę (łańcuchy, pająki, „światy" z opłatków i t. p.); bukiety wianki.

Wyniki nauczania.

Umiejętność wykonywania wskazanych w programie zabiegów, dotyczących czystości i porządku.

Umiejętność zaginania i rozdzierania według linji prostej bibułki i papieru, łączenia rozmaitych materjałów klejem, drucikiem, sznureczkiem, włóczką lub nitką.

Uwagi.

Na zajęcia praktyczne należy wyzyskać w oddziale I przewidziane 2 godziny tygodniowo, oddzielając lekcje całogodzinne, lub też zabierając część godziny, przeznaczonej poza tem na inny przedmiot — oprócz tego jednak z konieczności stałego baczenia na czystość, porządek i t. d. wynika wykonywanie przez dzieci czynności z tego zakresu w każdym przypadku, gdy to będzie potrzebne, a łatwe roboty ręczne winny być także stosowane dla celów metodycznych na lekcjach innych przedmiotów.

Przy *zajęciach z zakresu kultury życia codziennego* należy dzieci nauczyć stałego korzystania z kraty, wycieraczki lub szmaty do czyszczenia obuwia, z kosza do popierów, spluwaczki, z umywalni do mycia rąk, z mydła, z gęstego grzebienia, z ustępu i urządzeń higjenicznych, z ręcznika lub małych ścierek do wycierania, które każde dziecko winno codziennie do szkoły przynosić.

Nadto należy przyzwyczajać do czyszczenia paznokci, oddychania przez nos, noszenia i używania chustki do nosa, zasłaniania ust chustką przy kaszlu i kichaniu, zawijania w papier śniadań i t. d.. przestrzegać, aby dzieci nie wkładały do ust palców i różnych przedmiotów.

Dzieciom o słabym wzroku, cierpiącym na zapalenie powiek, mającym wyrzuty, należy dawać wskazówki, jak się mają zachować, aby nie zaszkodzić sobie i nie zarazić kolegów.

Zaprawianie do właściwego zachowania się w różnych miejscach i okolicznościach, wskazanych w materjale nauczania, winno się odbywać bądź w pobliżu szkoły w granicach czasu, przeznaczonego specjalnie na zajęcia praktyczne, bądź na wycieczkach, urządzanych w godzinach nauki języka polskiego. Odpowiednie rozmowy i pogadanki będą raczej należały do zakresu języka polskiego.

Ćwiczenia w orjentacji i zaradności na ulicy mogą polegać na wyborze drogi krótszej lub mniej uciążliwej, chronieniu się przed deszczem i t.p.

Przy wykonywaniu robót z różnych materjałów dzieci winny się obchodzić przeważnie bez żadnych narzędzi. Te, które są wskazane w materjale nauczania, powinna posiadać w odpowiedniej ilości sama szkoła; dzieci nie są obowiązane do ich nabywania i przynoszenia.

Nauczyciel winien dbać, ażeby dzieci miały poddostatkiem materjałów barwnych, zwracać uwagę na ostrożne posługiwanie się narzędziami tam, gdzie to jest konieczne, i na swobodną i radosną atmosferę przy pracy. Bukiety, układane z kwiatów polnych lub ogrodowych (z ogrodu szkolnego, z domu), mogą być przeznaczone dla kościoła lub służyć do przyozdobienia klasy lub domu.

Śpiew.

(1 godzina tygodniowo (pożądany podział na ćwierci godziny szkolnej).

Materjał nauczania.

Krótkie *pieśni* jednogłosowe, łatwe i przystępne w rytmie i melodji, nie przekraczające przeciętnej skali głosu dziecka w tej klasie (w pierwszych miesiącach od „d“ do „h“ jednokreślnego, później stopniowo rozszerzonej do „c“ jednokreślnego i „d“ dwukreślnego) i związane w swej treści z życiem dziecka w szkole i poza szkołą: religijne, o rodzinie, szkole, Ojczyźnie, o pracy i życiu ludzi, o przyrodzie, pieśni do zabaw, marszu i t. p.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o wyraźne wymawianie tekstu, umiarkowane wydobywanie głosu.

Łatwe zabawy rytmiczne i proste inscenizacje odpowiednich piosenek.

Od czasu do czasu taktowanie w dwumiarze oraz przygodne maszerowanie w takt piosenki; okolicznościowe odróżnianie podczas wykonywania pieśni melodji wznoszącej się i opadającej oraz zatrzymującej się na jednym dźwięku. Przy utrwalaniu i powtarzaniu repertuaru rozpoznawanie pieśni według fragmentów, nuconych lub granych przez nauczyciela.

Wyniki nauczania.

Przyswojenie przez dzieci co najmniej 15 pieśni, śpiewanych wyraźnie, rytmicznie i czysto.

Uwagi.

Śpiew, poza czasem, wskazanym powyżej, winien również być często stosowany, zależnie od potrzeby, dla urozmaicenia i ożywienia pracy i dla utrzymania radosnej i swobodnej atmosfery na lekcjach, poświęconych innym przedmiotom. Lekcje zaś, w zasadzie ćwierćgodzinne, przeznaczone specjalnie na śpiew, należy poświęcić na przyswajanie nowych pieśni i powtarzanie dawniej wyoczonych.

Nauczyciel oddziału I winien zapoznać się z zasobem pieśni, znanych dzieciom z domu lub przedszkola. Najodpowiedniejsze z nich może zastosować na pierwszych lekcjach, jako zapoczątkowanie jednogłosowego śpiewu zbiorowego.

Rozmieszczanie oddechu we właściwych miejscach pieśni winno się ograniczyć do unikania rażących błędów, jak np. oddychanie w środku wyrazu.

Dążeniem nauczyciela winno być pobudzenie do śpiewu wszystkich dzieci w klasie. Dzieci, słuchowo lub głosowo nierozwinięte, powinny być umiejętnie wciągane do śpiewu zbiorowego, co może nastąpić zwłaszcza przy zabawach ze śpiewem.

Ćwiczenia cielesne.

(2 godziny tygodniowo (4 razy po pół godziny szkolnej lub 2 razy po jednej godzinie) — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych).

Materjał ćwiczebny dla oddziałów I i II.

Zabawy wraz z ćwiczeniami gimnastycznemi w formie zabawowej.

A. Zabawy. Zabawy ze śpiewem, o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, a także w celu przyzwyczajenia dzieci do ruchów w takt śpiewanej piosenki, np. różyczka, konopki, mak, w naszej szkółce, rzemieślnicy, jawor i t. p.

Zabawy orjentacyjno - porządkowe, jako ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi i szybkiej reakcji, np. zbiórka według kolorów, policjant, ruch uliczny, mruczek, powódź i t. p.

Zabawy na czworakach, jako ćwiczenia, wpływające dodatnio na kształtującą się w tym wieku krzywiznę lędźwiową, np. pieski na straży, żaby, bociany i t. p.

Zabawy bieżne w dostępnej dla dziatwy formie, ćwiczące bieg i wyrabiające wydatnie płuca i serce; wzmacnianie biegu przez stopniowe wprowadzenie pościgu, np. natarcie, czarny lud, murzyn, król i jego dzieci, poczta, przeprowadzka, cztery kąty i t. p.

Zabawy rzutne, ćwiczące oko i rękę przy pomocy rzucania i chwytania woreczków (wypełnionych grochem, fasolą lub kukurydzą) i małych piłeczek, np. rzucanie do celu, zgadywany, piłka w półkolu, piłka o ścianę, serso i t. p.

Zabawy skoczne, jako ćwiczenia kończyn dolnych, przygotowanie do skoków i ćwiczenia rekreacyjne, np. skoki wróbelka, skoki konika, skoki żab, chód kruka, zajączki.

Zabawy w wodzie. Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy, oswajające z wodą (na głębokości do kolan, względnie do pasa dzieci), np. bieganie w wodzie, podskoki, sięganie po piasek lub kamyki na dno, w klasie II — koziołek w wodzie.

Zabawy na śniegu i lodzie, mające na celu zahartowanie dziatwy przez przyzwyczajanie jej do przebywania zimą na otwartem powietrzu, a ponadto zmierzające do nauki jazdy na łyżwach i saneczkach, np. lepienie bałwanów, zabawy śnieżkami, odmiatanie śniegu, jazda na łyżwach, wożenie się na saneczkach, małe zjazdy i t. p.

B. Ćwiczenia gimnastyczne tylko w formie zabawowej. Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole.

Ćwiczenia kształtujące, uwzględniające pracę wielkich mas mięśniowych: przyzwyczajanie do poprawnego stania, siedzenia, klęku i leżenia; łatwe, o małem natężeniu, ćwiczenia kończyn, podtrzymujące ruchomość w stawach, oraz te najłatwiejsze i najprostsze ćwiczenia szyi i tułowia, które mają wyraźny wpływ na prawidłowe ustalenie się krzywizny szyjnej, piersiowej i lędźwiowej.

Ćwiczenia koordynacyjne: przybieranie postaw równoważnych w formie zabawowej, np. stanie bociana, całowanie kolana, chodzenie po wąskiej desce podłogi, po kresce, wyrysowanej kredą, przechodzenie po kamykach, chodzenie po wąskiej ławce (np. szkolnej) i t. p.

Ćwiczenia stosowane: wstępowanie (wspinanie się) wgórę i wdół na drabinkach, przeplotni i t. p., zwykły chód początkowo bez wymagań taktu, stopniowe wyrabianie poczucia rytmu i taktu w chodzie.

Ponadto należy wyuczyć dzieci prawidłowego oddychania.

Wyniki nauczania w oddziale I.

Wyrobienie sprawności w kilku zabawach bieżnych o jednej i dwu regułach; wdrożenie do szybkiej i sprawnej zbiórki w dwójkach, w rzędzie i w kole, umiejętność maszerowania dwójkami; umiejętność zachowania się na otwartem powietrzu podczas mrozu i swobodnej zabawy na śniegu i lodzie (ruch — jako przeciwdziałanie ziębnięciu).

Uwagi.

Zabawy stanowić mają zasób materjału do ćwiczeń nietylko na lekcjach, ale w miarę potrzeby także na pauzach. Przy doborze tego materjału należy mieć na uwadze zarówno jego charakter kształtujący, jak i wychowawczy.

Ćwiczenia gimnastyczne stosuje się wyłącznie w formie zabawowej, przytem winny one zajmować mniej więcej trzy razy mniej czasu, niż właściwe zabawy; nie ujmuje się ich w oddzielne lekcje, ale wplata w lekcje, złożone z zabaw.

Jednym z najważniejszych celów ćwiczeń gimnastycznych na poziomie oddziałów I i II jest utrzymanie należytej gibkości kręgosłupa dziecka, oraz wyrobienie zręczności i odwagi.

Niektóre zabawy i ćwiczenia gimnastyczne będą dostosowywane do ilustracji pogadanek w zakresie języka polskiego.

Wszelkie wycieczki szkolne mogą być wyzyskane z dużym pożytkiem dla celów wychowania fizycznego; potrzeba bowiem dostarczenia dziatwie obserwacyj łączy się znakomicie z potrzebą wprowadzenia jej możliwie często na otwarte powietrze i przebywania pieszo pewnych przestrzeni. Jako zasadę należy postawić dla oddziału I wycieczki do 3 km, przy marszu w jednakowem dla wszystkich, niezbyt szybkiem tempie, bez obciążenia. Wycieczki takie dostarczą możliwości realizowania zabaw w wodzie i zabaw, wymagających większego terenu, aniżeli szkolny plac zabawowy.

Z ćwiczeniami cielesnemi należy łączyć ściśle takie wskazania higieniczne, jak: konieczność mycia rąk po każdej zabawie, w szczególności po zabawie na czworakach, jak najlżejsze ubieranie się do ćwiczeń cielesnych, rozgrzewanie się na pauzach przez ruch, a unikanie grzania się przy ciepłym piecu i t. p.

Oprócz lekcji 10-minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne o charakterze zabawowym winny być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałem II: w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału I, w drugim — naprzemian przez wychowawcę oddziału I i oddziału II.

Uwagi ogólne o organizcji pracy.

1. Godziny szkolne i pauzy między niemi rozpoczynają się i kończą jednocześnie z godzinami lekcyj i pauzami w innych oddziałach. Ponadto jest rzeczą pożądaną, by nauczyciel w oddziale I przeważnie dzielił godziny szkolne, stosując okresy półgodzinne. Dwie części tej samej godziny szkolnej mogą być zajęte przez różne przedmioty nauki lub też różne rodzaje ćwiczeń z zakresu tego samego przedmiotu, co dotyczy zwłaszcza języka polskiego. Nie należy jednak stosować podziału na półgodziny wówczas, gdy praca nie wymaga większego wysiłku a zainteresowanie dziecka jest tak żywe i wytrwałe, że właśnie podział byłby czemś narzuconem i sztucznem. W zastosowaniu do śpiewu zaleca się użycie jeszcze mniejszych okresów, a mianowicie czwartych części godziny szkolnej. Okres taki najdogodniej połączyć z lekcją języka polskiego, przyczem część tej lekcji, bezpośrednio poprzedzająca właściwy śpiew, może być użyta na uczenie się napamięć tekstu piosenki.

2. Rozgraniczenie „przedmiotów“ nauki szkolnej winno być dalekie od rygoryzmu i sztywności. Rozległa dziedzina, nosząca w tym oddziale nazwę „język polski“, obejmuje w szczególności pewne spostrzeżenia i wiadomości, przygotowujące do późniejszej nauki historji, geografji i nauki o przyrodzie. Rysunek przedewszystkiem, a dalej roboty ręczne i śpiew, poza godzinami, wskazanemi przy odpowiednich programach i przeznaczonemi na specjalne ćwiczenia z tych dziedzin, winny również być stosowane, zależnie od potrzeby i dla urozmaicenia pracy, na lekcjach, formalnie poświęconych innym przedmiotom. Należy położyć nacisk na właściwe organizowanie i wyzyskiwanie wycieczek, zwłaszcza w okresie wiosennym.

Oddziaływania wychowawcze winny przenikać całą pracę szkolną, odpowiadać ogólnym zamierzeniom i występować niezwłocznie przy doraźnych potrzebach. Na pewną dziedzinę tych oddziaływań przeznaczono osobno czas w liczbie godzin, poświęconych na t. zw. zajęcia praktyczne; nadto nauczyciel winien poświęcić niezależnie od biegu zajęć praktycznych codziennie kilka minut na systematyczne sprawdzanie czystości ciała i odzieży dziecka.

3. Na dzień szkolny przypada po 3 godziny lekcyjne. Nauczyciel rozdziela ten czas formalnie między poszczególne „przedmioty“ nauki szkolnej, z zachowaniem zasad następujących:

a) Praca umysłowa, ćwiczenia ruchowe i zajęcia techniczne winny być w każdym dniu ilościowo ustosunkowane i następować po sobie odpowiednio do ruchliwości, niezdolności do dłuższego wysiłku umysłowego i wogóle psychiki dziecka w tym wieku.

b) Różne zajęcia w danym dniu winny być powiązane wspólnością tematów, zmierzać do skupiania się dokoła pewnego ośrodka lub ośrodków zainteresowań, wspierać się wzajemnie, tworzyć całość jak najbardziej jednolitą i ciągłą, organiczną i naturalną, bez męczących przeskoków, ale i bez przesady i sztuczności w powiązaniach.

c) Nie istnieje dla tego oddziału stały, sztywny rozkład tygodniowy, określający ściśle lekcje w każdym dniu — wyjątkiem mogą być jedynie lekcje, udzielane nie przez głównego nauczyciela w tej klasie, a więc w praktyce przedewszystkiem lekcje religji. Poza takiemi wyjątkami nauczyciel układa sobie dowolnie plan pracy na każdy dzień i różnie w różnych tygodniach, z zachowaniem zasad a) i b) i z tem ograniczeniem, że ogólna suma godzin, przeznaczonych na każdy przedmiot w każdym tygodniu, winna być równa liczbie, wskazanej przy programie tego przedmiotu. W początkach roku szkolnego przewiduje się jeszcze większą swobodę.

4. Przy układaniu planu pracy na czas całego roku szkolnego należy zdawać sobie dokładnie sprawę z swoistych cech życia w danem środowisku. Poznanie warunków, w jakich żyją dzieci, jest konieczne do ustalenia biegu kształcenia i wychowania w szkole.

Sprawą bardzo istotną jest wyodrębnienie i należyte ukształtowanie okresu „przygotowawczego". Okres ten, zależnie od warunków, może objąć 6—8 pierwszych tygodni. Główne zadania nauczyciela w tym czasie są następujące:

a) zorjentowanie się w warunkach pozaszkolnego życia każdego dziecka zapomocą rozmowy z niem i zetknięcia się z rodzicami lub opiekunami a nawet — w granicach możliwości — ze środowiskiem domowem;

b) wstępne zaznajomienie dzieci — tem niezbędniejsze, usilniejsze i bardziej wyczerpujące, im niższy jest poziom środowiska społecznego — z elementarnemi wymaganiami kulturalnemi w zakresie osobistej czystości, zachowania się, ładu w rzeczach i książkach i t. d.;

c) uzyskanie niezbędnego stopnia przystosowania się dzieci do zbiorowego życia i pracy w szkole;

d) zapoznanie się na lekcjach i podczas zabaw szkolnych z indywidualnym poziomem rozwoju umysłowego i moralnego poszczególnych dzieci, z zakresem ich wiadomości o rzeczach i ludziach z otoczenia;

e) pierwsze ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe, przygotowujące do nauki czytania i pisania, zapoczątkowanie ćwiczeń słownikowych, wstępne ćwiczenia z zakresu orjentacji przestrzennej i nauki rachunków;

f) zachęcenie i danie sposobności do wyrażenia się przy pomocy rysunku, śpiewu i robót ręcznych.

Okres przygotowawczy posiada w większym jeszcze stopniu niż reszta roku charakter wychowawczy. W związku z tem liczba godzin w tygodniu, poświęconych formalnie i wyraźnie na określone przedmioty, może być zmniejszona na korzyść zabiegów wychowawczych; w pierwszym tygodniu może wogóle nie być żadnego podziału.

B. ODDZIAŁ I SZKÓŁ 3, 2 i 1 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 138—143 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Religja rzymsko - katolicka.

Obowiązuje program dotychczasowy.

Język polski.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A.

Arytmetyka.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A.

Rysunek.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A, przytem tam, gdzie na ten przedmiot przeznacza się mniej niż 1 godzinę tygodniowo, należy w miarę możności wydatniej stosować rysunek na lekcjach innych przedmiotów, a na lekcjach osobnych zająć się przedewszystkiem rysunkiem z pamięci.

Zajęcia praktyczne.

Należy opierać się na nowym programie, podanym powyżej w dziale I A, z taką jednak zmianą, ze względu na mniejszy wymiar czasu, że przewidziane ćwiczenia w zakresie kultury życia codziennego nie skupiają się w tym czasie, lecz są rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; poza tem liczba robót, wykonywanych podczas osobnych lekcyj zajęć praktycznych, ulega zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach wyżej zorganizowanych, należy zato w miarę możności wydatniej stosować roboty ręczne na lekcjach innych przedmiotów.

Śpiew.

Przy nauce osobnej oddziału I obowiązuje w tym oddziale program, podany powyżej w dziale I A, z tą zmianą, że liczbę opracowywanych pieśni należy zmniejszyć odpowiednio do zmniejszenia ilości czasu; przy nauce wspólnej oddziałów I i II obowiązuje również ten sam program z tem samem zastrzeżeniem, gdy liczba godzin jest mniejsza, niż 1 godzina tygodniowo; zmniejszenie ilości czasu, przeznaczonego na lekje specjalne. należy w miarę możności wynagradzać wydatniejszem stosowaniem śpiewu na lekcjach innych przedmiotów.

Ćwiczenia cielesne.

Ze względu na mniejszą ilość czasu, zwłaszcza tam, gdzie nie wynosi więcej niż pół godziny tygodniowo, należy stosować przy nauce osobnej oddziału I lub łącznej oddziału I i II z programu dla oddziałów I i II,

podanego powyżej w dziale I A, dział „A. Zabawy“, z działu B: „Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole“. Należy zwrócić uwagę na wyuczenie prawidłowego oddychania.

Organizacja pracy.

We wszystkich przypadkach, gdy nauka oddziału I odbywa się osobno, organizacja pracy winna być zasadniczo taka sama, jak w szkołach wyżej zorganizowanych, a więc stosują się tu również „Uwagi o orgazacji pracy“ z działu I A, ze skreśleniem w p. 2 wyrazów: „Na pewną dziedzinę tych oddziaływań przeznaczono osobno czas w liczbie godzin, poświęconych na t. zw. zajęcia praktyczne“ i zamianą dalszego ciągu tego zdania na „Nauczyciel winien poświęcić codziennie kilka minut na systematyczne sprawdzanie czystości ciała i odzieży dziecka“, oraz zamianą zdania pierwszego i zdania drugiego w p. 3 na: „Ogólną liczbę godzin tygodniowych należy rozłożyć możliwie równomiernie na poszczególne dni. W każdym dniu nauczyciel rozdziela rozporządzalny czas formalnie między poszczególne „przedmioty“ nauki szkolnej, z zachowaniem zasad następujących:“

II. A. ODDZIAŁ II SZKÓŁ 7, 6, 5 i 4 KLASOWYCH.

Religja rzymsko - katolicka.

(2 godziny tygodniowo).

Obowiązuje program dotychczasowy.

Język polski.

(7 godzin tygodniowo).

Materjał nauczania.

Mówienie. Rozmowy i pogadanki nauczyciela z dziećmi.
Oglądanie obrazków, omawianie ich treści i nadawanie im tytułów.
Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.
Próby zbiorowego układania opowiadań.

Pisanie. Przepisywanie wyrazów i zdań.
Pisanie z pamięci i ze słuchu łatwych wyrazów, zawierających podany poniżej materjał ortograficzny, i krótkich zdań.
Samodzielne układanie i zapisywanie zdań na różne tematy.
Ćwiczenia w czystem i czytelnem pisaniu liter i wyrazów.

Materjał ortograficzny: wyrazy z dwuznakiem sz, cz, dz. dź, dż; oznaczanie spółgłosek miękkich (litera i, i kreska nad literą, jako znaki pomocnicze); litery ą i ę (typy: dąb — wąs, święto — mięso); najpospolitsze wyrazy z ó, wymieniającem się z o (typ: wóz — wozy, i z rz, wymieniającem się z r (typ: kora — korze); użycie kropki i pytajnika; wielkie litery po kropce i pytajniku oraz w imionach własnych.

Czytanie. Czytanie głośne poprawne i wyraźne, czytanie ciche poprawnych pod względem formy, do właściwości psychiki dziecka dostosowanych krótkich opowiadań, baśni, bajek, legend, zagadek i t. p., oraz wierszyków z podręcznika.

Omawianie treści czytanek.

W związku z mówieniem, czytaniem i pisaniem. Stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci przez wprowadzanie nazw przedmiotów, cech i czynności, oraz prostych stosunków przestrzennych i czasowych, związanych z przeżyciami i spostrzeżeniami dziecka wyjaśnianie nieznanych wyrazów i zwrotów.

Stopniowe przyzwyczajanie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych.

Praktyczne odróżnianie głoski i litery, samogłoski i spółgłoski.

Uczenie się napamięć i wygłaszanie wierszyków o treści, związane ze wskazanemi poniżej tematami.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu. Zdarzenia z życia, prace i zajęcia dzieci w domu i w szkole, w dnie powszednie i świąteczne.

Uroczystości szkolne i święta państwowe, a w związku z tem sztandar Państwa Polskiego, godło i barwy państwowe, Hymn państwowy; obrazki z życia Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Obrazki z życia naszej miejscowości na tle zmian pór roku, dnia i nocy oraz zmian pogody, np. główne zajęcia mieszkańców, życie zwierząt i roślin, historje ogródka i boiska szkolnego i t. p.

Świat baśni, bajek i legend.

Wyniki nauczania.

Umiejętność swobodnego wypowiadania się na łatwe tematy: uzyskanie wprawy w czystem i czytelnem pisaniu; przyswojenie pisowni wyrazów we wskazanym zakresie; umiejętność powolnego, ale wyraźnego i poprawnego czytania, oraz zdawania sobie sprawy z treści czytanki.

Znajomość barw państwowych i godła państwowego.

Uwagi.

Podstawą ćwiczeń w mówieniu winien być w dalszym ciągu materjał, czerpany z przeżyć i spostrzeżeń dziecka, a więc dotyczący jego najbliższego otoczenia, a tylko zwolna i okolicznościowo nawiązywany do przedmiotów i ludzi z poza środowiska dziecka.

Pozostawiając dziecku właściwy mu sposób wyrażania się, należy jednak zwracać baczną uwagę na poprawność językową dziecięcych wypowiedzeń, oraz przyzwyczajać je w dalszym ciągu do zastępowania zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych.

Oglądany i omawiany obrazek winien obejmować niewielką ilość przedmiotów; treść jego, przedstawiająca przedewszystkiem zrozumiałe dla dzieci zdarzenia, winna być łatwo uchwytna, tylko pod temi bowiem warunkami może obrazek być na tym poziomie podstawą dla ćwiczeń w nadawaniu tytułu.

Wskazane w programie rozmowy należy wyzyskać dla rozwijania samodzielności dzieci i ośmielania ich do wysuwania interesujących je tematów, zadawania pytań zarówno nauczycielowi, jak i kolegom; jest to również ćwiczenie w poprawnem formułowaniu pytań.

Układanie opowiadań odbywa się na podstawie pracy zbiorowej całego oddziału w ten sposób, że poszczególne dzieci dostarczają materjału rzeczowego i językowego, z którego drogą wyboru układa się całość.

Pisanie ze słuchu ma na celu przedewszystkiem sprawdzenie stopnia opanowania poznanego materjału ortograficznego. Pisanie z pamięci wdraża dzieci w dalszym ciągu do ujmowania większych całości, podobnie jak czytanie ciche.

Przy ćwiczeniach w pisaniu należy zwracać uwagę na poprawną postawę ucznia, zachowanie czystości zeszytów i czytelność pisma.

Poprawne i wyraźne czytanie polega na trafnem odtworzeniu głosowem pojedyńczych wyrazów i na uwydatnieniu zrozumienia treści zdania.

Omawianie treści czytanek może obejmować np. zestawienie treści z ilustracją, ustalanie kolejności zdarzeń.

Ćwiczenia słownikowe mają w dalszym ciągu charakter przygodny, wartość ich zależy przedewszystkiem od oparcia o spostrzeżenia i przeżycia dziecka. Polegają więc one na nazywaniu przedmiotów, kształtów, barw, głosów, stosunków czasowych: np. dawniej, przed rokiem, tydzień temu, po świętach, po wakacjach, i przestrzennych: np. niżej, wyżej, bliżej, dalej, na, pod i t. p.

Treść nadających się do tego opowiadań, wierszyków i obrazków można ilustrować (tylko na lekcjach) ulepiankami, rysunkami, wycinankami, ruchami, mimiką, śpiewem dzieci i t. p.

Tematy, nie wyłączając tematów o zabarwieniu historycznem, geograficznem i przyrodniczem, winny nadal zawierać przedewszystkiem element akcji, oraz dostarczać sposobności do budzenia i rozwijania uczuć dziecka.

Materjał ortograficzny winien być opanowany wyłącznie praktycznie.

Tematy, podobnie jak w oddziale I, skupiają się około życia dziecka, jednak rozszerzają swój interes także i na miejscowość, w której znajduje się szkoła, dostarczając w ten sposób nowego materjału poznawczego i wychowawczego.

Kolejność, rozbudowa i powiązanie tematów winny być zatem dostosowane do warunków i środowiska szkoły. Różnicowanie w szczegółach materjału dla wsi, miasteczek i większych miast wystąpi tu silniej, niż w oddziale I.

Okoliczności życia szkolnego, nastręczające tematy higjeniczne, powinny być również we właściwy sposób wyzyskane.

Treść czytanek i pogadanek ma, obok zainteresowania dziecka światem rzeczywistym, zaspakajać także charakterystyczne dla tej fazy rozwoju zainteresowanie dziecka tematami iluzyjnemi (bajki, baśnie), oraz zainteresowania zabawowe.

W pojęcie czasu wprowadzamy dalej przez omawianie przeszłości własnej dziecka i ludzi bliskich: rodziców, dziadów i t. d. oraz przeszłości miejsc (szkoła, boisko, ogródek i t. d.).

Podział tematów na grupy nie przesądza ich kolejności. Rożnego rodzaju ćwiczenia, wskazane w materjale nauczania, winny się wzajemnie przenikać i uzupełniać w różnych momentach pracy.

Arytmetyka.

(4 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

1. Nawiazanie do materjału z ubiegłego roku. Powtórzenie dodawania i odejmowania w zakresie do 20 oraz tych przypadków mnożenia, w których mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20.

Wprowadzenie dzielenia I rodzaju, czyli dzielenia „po kilka"; wykonywanie tego rodzaju dzielenia w przypadkach, kiedy dzielna nie przekracza 20, a wynik dzielenia (liczba równych części) nie przekracza 5.

2. Numeracja i pierwszy cykl działań w zakresie do 100. Opracowanie numeracji słownej i piśmiennej w zakresie do 100. Mierzenie długości i odmierzanie żądanej długości w centymetrach i w metrach.

Dodawanie liczby jednocyfrowej do dowolnej dwucyfrowej (i odwrotnie); odejmowanie liczby jednocyfrowej od dowolnej dwucyfrowej. Dodawanie pełnych dziesiątek do dowolnej liczby dwucyfrowej (i odwrotnie); odjemowanie pełnych dziesiątek od dowolnej liczby dwucyfrowej.

Monety; zliczanie pieniędzy i płacenie.

Praktyczne zapoznanie się z kalendarzem, pisanie dat.

Opracowanie mnożenia w zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia. Opracowanie dzielenia „po kilka" w tym samym zakresie.

Wprowadzenie dzielenia II rodzaju, czyli dzielenia „na kilka"; opracowanie tego rodzaju dzielenia w zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia.

3. Drugi cykl działań w zakresie do 100. Dodawanie i odejmowanie dowolnych liczb dwucyfrowych.

Opracowanie mnożenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

Sprowadzenie dwóch rodzajów dzielenia do jednego działania; opracowanie dzielenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

Godziny i minuty na zegarze; wyrażenia językowe, używane przy oznaczaniu czasu według zegara.

4. Ostatni cykl działań w zakresie do 100. Dokończenie mnożenia i dzielenia w zakresie tabeli mnożenia.

Najłatwiejsze przypadki mnożenia liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową.

Wyniki nauczania.

Umiejętność liczenia przedmiotów i odliczania żadanej ilości przedmiotów w zakresie do 100, wraz z umiejętnością pisania liczb cyframi.

Sprawność w wykonywaniu dodawania i odejmowania w zakresie do 100 metodami rachunku pamięciowego;

Sprawność w wykonywaniu mnożenia i dzielenia liczb w zakresie tabeli mnożenia (z ograniczeniem do przypadków dzielenia bez reszty).

Umiejętność posiłkowania się kalendarzem i oznaczania czasu według zegara.

Umiejętność rozpoznawania pieniędzy, zliczania i płacenia — w zakresie do 1 złotego.

Umiejętność posiłkowania się taśmą metrową z podziałką centymetrową do mierzenia długości i odmierzania żądanej długości w centymetrach i w metrach.

Umiejętność zapisywania działań i stosowania ich do elementarnych zagadnień.

Uwagi.

Opracowywanie działań winno w dalszym ciągu opierać się na materjale konkretnym; w szczególności dotyczy to obu rodzajów dzielenia.

Całą tabelę mnożenia dzieli się na cztery ćwiartki, które będą kolejno opracowane.

Pierwsza ćwiartka zawiera przypadki, w których ani mnożnik, ani mnożna nie przekracza 5; ćwiartka ta (z wyjątkiem przypadku 5 . 5 = 25) została opracowana w kursie oddziału I. Druga ćwiartka zawiera przypadki, w których mnożnik nie przekracza 5, i mnożną jest jedna z liczb pierwszej dziesiątki większa od 5; w zakresie tej ćwiartki w oddziale I były opracowane tylko niektóre przypadki (iloczyn nie przekraczał 20). W związku z opanowanemi przypadkami mnożenia wprowadza się dzielenie „po kilka", czyli ten rodzaj dzielenia na równe części, w którym podaje się po ile ma być w każdej części, a liczba równych części jest poszukiwana. Narazie opracować należy tylko te przypadki dzielenia „po kilka", w których dzielna nie przekracza 20, a wynik dzielenia (czyli poszukiwana liczba równych części) nie przekracza 5.

Dodawanie i odejmowanie liczb przerabia się w oddziale II wyłącznie w rachunku pamięciowym; nie wyklucza to jednak zapisywania danych liczbowych przed wykonaniem działania.

Zadania, dotyczące obliczeń pieniężnych, winny być poprzedzone ćwiczeniami w rozpoznawaniu monet. W zadaniach tekstowych zakres danych nie powinien przekraczać 1 złotego, gdy mowa o groszach, bądź też winien zawierać obliczenia w samych tylko złotych.

Przez cały czas nauczania w kursie oddziału II należy przeplatać opracowanie dodawania i odejmowania z opracowaniem mnożenia i dzielenia. W tym celu materjał nauczania, dotyczący zakresu liczb do 100, został w programie podzielony na cykle.

W pierwszym cyklu należy wykończyć opracowanie mnożenia w granicach pierwszych dwóch ćwiartek tabeli mnożenia i opracować odpowiednie przypadki dzielenia „po kilka"; wynik dzielenia (czyli poszukiwana liczba równych części) wciąż jeszcze nie przekracza 5.

Następnie należy wprowadzić dzielenie „na kilka", t. zn. te przypadki dzielenia na równe części, w których podaje się, na ile równych części ma być całość podzielona, a poszukiwana jest wartość każdej z tych części. W zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia liczba równych części nie przekracza 5.

W drugim cyklu należy opracować mnożenie w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia; znajdą się tutaj wszystkie przypadki mnożenia w których co najmniej jeden z czynników nie przekracza 5. Przy opracowaniu mnożenia w zakresie III ćwiartki dzieci mogą posiłkować się przestawialnością (przemiennością) czynników, np. zamiast 8 . 3 mogą obliczać 3 . 8; nie należy im jednak tego sposobu narzucać, aż go same uznają.

Kiedy trzy ćwiartki tabeli mnożenia będą opracowane, sprowadza się oba rodzaje dzielenia do jednego działania, zwracając uwagę na to, że dzielenie 20 : 4 daje w wyniku zawsze 5, chociaż może oznaczać dzielenie „po kilka“ albo dzielenie „na kilka“. Po sprowadzeniu obu rodzajów dzielenia do jednego działania należy opracować wszystkie przypadki dzielenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

W ostatnim cyklu należy zakończyć opracowanie mnożenia w zakresie tabeli mnożenia. W tym samym zakresie winno być też opracowane dzielenie.

W oddziale II przewiduje się opracowanie dzielenia jedynie w zakresie tabeli mnożenia — i to tylko w przypadkach dzielenia bez reszty. Natomiast w mnożeniu zakres jest nieco szerszy, gdyż zachodzą tu najłatwiejsze przypadki mnożenia liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową, jak np. 3 . 12 = 36 albo 4 . 25 = 100.

Rysunek.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Rysunek z wyobraźni, obejmujący ilustrowanie różnych scen z życia dzieci w domu i poza domem oraz zajmujących opowiadań (powiastek, baśni, bajek) i innych tematów z różnych zakresów pracy szkolnej. (Orjentacyjne przykłady tematów z życia dzieci, nadających się do ilustrowania: „na wakacjach“, „dzieci idą na wycieczkę“, „dzieci pasą krowy, gęsi, zbierają grzyby“, „co dzieci robią w domu?“, „ojciec lub matka przy pracy“, co się dzieciom śniło?“, „Święty Mikołaj“, „kim chciałbyś być?“ i t. p.)

Rysunek z pamięci. Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci przedmiotów z otoczenia o kształtach łatwych dla dzieci do zapamiętania, z uwydatnieniem w rysunku głównych części składowych przedmiotu, prawidłowego ich rozmieszczenia oraz łatwo dostrzegalnych różnic wielkości części. (Orjentacyjne przykłady tematów: nasze zabawki — czapki z papieru, chorągiewki kolorowe, tarcze, pałasze, łódki, trzaskawki i t. p.; narzędzia do pracy w ogrodzie, ule, domki dla ptaków, domy, niektóre sprzęty; drzewa, kwiaty i t. p.). Rozróżnianie przy obserwacji i rysunku położenia pionowego i poziomego przedmiotów.

Rozróżnianie i nazywanie trzech barw zasadniczych (czerwonej, niebieskiej, żółtej) i jednej pochodnej (zielonej).

Ćwiczenia pomocnicze: wycinanie i układanie form z papieru.

Podpisywanie rysunków „wielkiemi“ literami na podstawie znanych uczniom liter drukowanych.

Przy wskazanych rodzajach rysunku dalsze wyrabianie sprawności w posługiwaniu się ołówkiem, kredkami w związku z odtwarzaniem barwnych przedmiotów, oraz rysowanie kredą na tablicy.

Wyniki nauczania.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu o niezłożonych kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części i ich właściwego rozmieszczenia; trafne rozróżnianie położenia pionowego i poziomego przedmiotów; rozróżnianie i nazywanie barw: czerwonej, niebieskiej, żółtej i zielonej.

Uwagi.

Przeważającym typem rysunku w oddziale II jest w dalszym ciągu rysunek z wyobraźni. Tematy do ilustracyj należy tak dobierać, aby odpowiadały zainteresowaniom uczniów i zawierały treść jasną i łatwą do ilustrowania a wartościową pod względem naukowym i wychowawczym.

Ćwiczenia w rysunku ilustracyjnym można wiązać z rysunkiem z pamięci, jeżeli w temacie ilustrowanym wystąpi przedmiot poprzednio obserwowany; np. dzieci obserwowały kaczkę i narysują ją kilka razy w ilustracji na temat „kaczki na przechadzce".

Przy podpisywaniu rysunków nauczyciel zwraca okolicznościowo uwagę na kształt liter, rysując odpowiednie przykłady na tablicy; osobne ćwiczenia w tym zakresie są niedopuszczalne.

Układanki z papieru nie powinny zabierać w dalszym ciągu na lekcji więcej niż kilka lub kilkanaśnie minut, odgrywając jedynie rolę pomocniczą. Układanek nie należy naklejać.

Temat rysunkowy musi być opracowany najwyżej w ciągu jednej lekcji.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu ma polegać na tem, że dziecko potrafi go odtworzyć w dziecięcym rysunku schematycznym, odpowiadającym danemu wiekowi, z uwydatnieniem cech, wskazanych dalej w tekście „Wyników nauczania".

Zajęcia praktyczne.

(W szkołach siedmio, sześcio i pięcioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach czteroklasowych 2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

A. *Zajęcia z zakresu kultury życia codziennego.* Czystość: mycie twarzy, rąk, nóg, czyszczenie zębów, płókanie jamy ustnej, gardła, czesanie się; czyszczenie obuwia, zbieranie papierów do kosza, ścieranie kurzu.

Porządek: sznurowanie i zapinanie bucików, wieszanie okrycia na właściwem miejscu, mycie kubka do śniadania, przestrzeganie racjonalnego porządku w ławce szkolnej i torebce na książki; utrzymywanie w porządku tablicy szkolnej i umywalni; posypywanie piaskiem lub żwirem ścieżek na podwórzu i w ogrodzie.

Zachowanie się na drodze, ulicy, w ogrodzie, parku: korzystanie z urządzeń, zabezpieczających porządek i czystość, łatwe ćwiczenia w orjentacji i zaradności; w mieście ponadto: właściwe przechodzenie przez jezdnię, wsiadanie do tramwaju lub autobusu, wysiadanie z tramwaju lub autobusu.

B. *Wstępne zajęcia rękodzielnicze.* Wykonywanie łatwych zabawek i przedmiotów, związanych z pracą i życiem w szkole.

Materjały, nadające się do zastosowania: kasztany, żołędzie, jarzębina, fasola, szyszki, korki, patyczki, kora sosnowa, pudełka różnego rodzaju, wydmuszki i t. p.; słoma, sitowie, rogożyna, plastylina, glina, wosk, różne gatunki bibułki i papieru (bibułka gładka, karbowana, gazety, papier do pakowania, zapisane zeszyty i t. p.), karton różnobarwny (okładki zapisanych zeszytów), opłatki, kawałki tektury; gałganki, skrawki tkanin, koraliki, włóczka kolorowa, nici, sznureczek, cienki drucik i t. p.

Narzędzie: miarki centymetrowe, nożyczki, nożyki, kolce.

Orjentacyjne przykłady tematów: łódki, koszyczki z roślin (z kasztana, z głąba kapusty i t. p.); mebelki dla lalek z kartonu; zabawki z kartonu lub papieru, jak np. samolociki, okręciki, latawce, maski, lampjony, ozdoby na choinkę; tarcze zegarowe, najprostsze teczki na rysunki, torebki na nasiona, laleczki, pająki ze słomy, „światy“ z opłatków i inne ozdoby choinkowe; bukiety, wianki.

Okładanie papierem pakunkowym lub gazetowym zeszytów i książek, robienie paczek i zawiniątek i obwiązywanie ich w sposób handlowy.

C. *Karmienie ptaków zimą.*

Wyniki nauczania.

Umiejętność samodzielnego i sprawnego utrzymywania w czystości ciała i w porządku ubrania, oraz przedmiotów pomocniczych przy pracy i zabawie; umiejętność właściwego zachowania się na drodze, ulicy, w parku i t. p., z uwzględnieniem w mieście przechodzenia przez ulicę.

Umiejętność cięcia, zaginania, klejenia papieru i kartonu; umiejętność okłania papierem zeszytów i książek, obwiązywania małych paczek; sprawność w posługiwaniu się dla celów zabawowych dostępnemi materjałami roślinnemi.

Uwagi.

W oddziale II należy prowadzić przeważnie lekcje całogodzinne, można jednak, o ile ogólna organizacja pracy na to pozwala, przeznaczać także na zajęcia praktyczne tylko część godziny.

Kulturalne i higjeniczne nawyki dziecka, zapoczątkowane w oddziale I, utrwala się systematycznie w dalszym ciągu, przy tych samych jednak ćwiczeniach z zakresu kultury życia codziennego, jak w oddziale I, należy żądać od dzieci więcej samodzielności i pewnego zmechanizowania czynności łatwiejszych. Oprócz obserwacyj i ćwiczeń wpobliżu szkoły, należy urządzić w godzinach zajęć praktycznych parę wycieczek — na wsi do zagród lub na drogę poza wieś, w mieście na dziedzińce, do parków, w celu sprawdzenia i utrwalenia umiejętności właściwego zachowania się i przyczynienia się do znajomości najelementarniejszych urządzeń higjenicznych; tym samym celom, między innemi, winny zresztą służyć wycieczki, odbywane w godzinach, przeznaczonych na inne przedmioty.

Przy zajęciach rękodzielniczych nauczyciel coraz częściej zwraca uwagę na poprawniejsze użycie narzędzi i czystość w wykonaniu, nie krępując jednak pod żadnym pozorem pomysłowości uczniów w ujęciu wysu-

niętego tematu. Nie narzucając sposobu wykonania danego przedmiotu, udziela rad, pokazuje, jak należy używać narzędzi lub przyborów, jak kleić, wiązać i t. p. Narzędzia, wskazane w materjale nauczania, powinna posiadać w odpowiedniej ilości sama szkoła; dzieci nie są obowiązane do ich nabywania i przynoszenia.

Śpiew.

(2 godziny tygodniowo (pożądany podział na półgodziny).

Materjał nauczania.

Pieśni jednogłosowe, łatwe i przystępne w rytmie i melodji, nie przekraczające przeciętnej skali głosu dziecka w tej klasie (od „c" jednokreślnego do „d" dwukreślnego) i związane w swej treści z jego życiem w szkole i poza szkołą: religijne, o rodzinie, szkole, Ojczyźnie, w szczególności *„Boże coś Polskę"*, o pracy i życiu ludzi, o przyrodzie, pieśni do zabaw, marszu i t. p.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o dostatecznie głęboki i spokojny wdech we właściwych miejscach pieśni, wyraźne wymawianie tekstu, naturalne wydobywanie głosu oraz stosować przynajmniej dwa odcienie dynamiczne: mezzoforte = średnio silnie i piano = cicho.

Zabawy rytmiczne i inscenizacje odpowiednich piosenek.

W bezpośrednim związku z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo w miarę potrzeby: rozpoznawanie rodzajów taktu: dwu, i trójmiaru, taktowanie przy śpiewie w dwu i trójmiarze; rozpoznawanie opracowanych pieśni według fragmentów, nuconych lub granych przez nauczyciela, określanie słowem, gestem lub rysunkiem w sposób ogólnikowy linji melodyjnej, śpiewanie dwóch zasadniczych elementów melodji, występujących w pieśniach — gamy majorowej wznoszącej się i opadającej oraz trójdźwięku majorowego na pierwszym stopniu gamy.

Wyniki nauczania.

Przyswojenie co najmniej 15 łatwych pieśni jednogłosowych, z włączeniem pieśni *„Boże, coś Polskę"*, śpiewanych wyraźnie, rytmicznie i czysto, z zastosowaniem przynajmniej dwu odcieni: mf i p.

Uwagi.

Z pieśni *„Boże, coś Polskę"* winny dzieci opanować trzy zwrotki.

Jeżeli na to pozwala stopień muzykalności dzieci, można opracować już w tym oddziale Hymn Państwowy *„Jeszcze Polska nie zginęła"*.

Należy od czasu do czasu dla utrwalenia powtarzać cenniejsze pieśni z oddziału I.

Środki rozwoju poczucia rytmicznego i spostrzegawczości słuchowej, wymienione w materjale nauczania, służą jedynie do ułatwienia opanowania pieśni, dlatego nie powinny być w żadnym wypadku stosowane jako oderwane ćwiczenia.

Śpiewanie gamy i trójdźwięku ma na celu przygotowanie właściwej intonacji śpiewanych pieśni.

Ćwiczenia cielesne.

(2 godziny tygodniowo (4 razy po pół godziny szkolnej, lub 2 razy po jednej godzinie) — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych).

Materjał ćwiczebny dla oddziałów I i II.

Zabawy wraz z ćwiczeniami gimnastycznemi w formie zabawowej.

A. *Zabawy.* Zabawy ze śpiewem, o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, a także w celu przyzwyczajenia dzieci do ruchów w takt śpiewanej piosenki, np. różyczka, konopki, mak, w naszej szkółce, rzemieślnicy, jawor i t. p.

Zabawy orjentacyjno-porządkowe, jako ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi i szybkiej reakcji, np. zbiórka według kolorów, policjant, ruch uliczny, mruczek, powódź i t. p.

Zabawy na czworakach, jako ćwiczenia, wpływające dodatnio na kształtującą się w tym wieku krzywiznę lędźwiową, np. pieski na straży, żaby i bociany i t. p.

Zabawy bieżne w dostępnej dla dziatwy formie, ćwiczące bieg i wyrabiające wydatnie płuca i serce; wzmacnianie biegu przez stopniowe wprowadzanie pościgu, np. natarcie, czarny lud, murzyn, król i jego dzieci, poczta, przeprowadzka, cztery kąty i t. p.

Zabawy rzutne, ćwiczące oko i rękę przy pomocy rzucania i chwytania woreczków (wypełnionych grochem, fasolą lub kukurydzą) i małych piłeczek, np. rzucanie do celu, zgadywany, piłka w półkolu, piłka o ścianę, serso i t. p.

Zabawy skoczne, jako ćwiczenia kończyn dolnych, przygotowanie do skoków i ćwiczenia rekreacyjne, np. skoki wróbelka, skoki konika, skoki żab, chód kruka, zajączki.

Zabawy w wodzie. Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy, oswajające z wodą (na głębokości do kolan, względnie do pasa dzieci), np. bieganie w wodzie, podskoki, sięganie po piasek lub kamyki na dno, w klasie II — koziołek w wodzie.

Zabawy na śniegu i lodzie, mające na celu zahartowanie dziatwy przez przyzwyczajanie jej do przebywania zimą na otwartem powietrzu, a ponadto zmierzające do nauki jazdy na łyżwach i saneczkach, np. lepienie bałwanów, zabawy śnieżkami, odmiatanie śniegu, jazda na łyżwach, wożenie się na saneczkach, małe zjazdy i t. p.

B. *Ćwiczenia gimnastyczne tylko w formie zabawowej.* Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole.

Ćwiczenia kształtujące, uwzględniające pracę wielkich mas mięśniowych: przyzwyczajanie do poprawnego stania, siedzenia, klęku i leżenia; łatwe, o małem natężeniu, ćwiczenia kończyn, podtrzymujące ruchomość w stawach, oraz te najłatwiejsze i najprostsze ćwiczenia szyi i tułowia, które mają wyraźny wpływ na prawidłowe ustalenie się krzywizny szyjnej, piersiowej i lędźwiowej.

Ćwiczenia koordynacyjne: przybieranie postaw równoważnych w formie zabawowej, np. stanie bociana, całowanie kolana, chodzenie po wąskiej

desce podłogi, po kresce, wyrysowanej kredą, przechodzenie po kamykach, chodzenie po wąskiej ławce (np. szkolnej) i t. p.

Ćwiczenia stosowane: wstępowanie (wspinanie się) wgórę i wdół na drabinkach, przeplotni i t. p., zwykły chód początkowo bez wymagań taktu, stopniowe wyrabianie poczucia rytmu i taktu w chodzie.

Ponadto należy wyuczyć dzieci prawidłowego oddychania.

Wyniki nauczania w oddziale II.

Wyrobienie sprawności w kilku nowych zabawach bieżnych o jednej i dwu regułach; wdrożenie do szybkiej i sprawnej zbiórki w rzędzie, w dwójkach, w kole i w szeregu, umiejętność maszerowania dwójkami; opanowanie postawy jednonóż przy przeskakiwaniu po narysowanych kamieniach, umiejętność zachowania się na otwartem powietrzu podczas mrozu i swobodnej zabawy na śniegu i lodzie (ruch jako przeciwdziałanie ziębnięciu).

Uwagi.

Zabawy stanowić mają zasób materjału do ćwiczeń nietylko na lekcjach, ale w miarę potrzeby także na pauzach. Przy doborze tego materjału należy mieć na uwadze zarówno jego charakter kształtujący, jak i wychowawczy.

Ćwiczenia gimnastyczne stosuje się wyłącznie w formie zabawowej, przytem winny one zajmować mniej więcej dwa razy mniej czasu, niż właściwe zabawy; nie ujmuje się ich w oddzielne lekcje, ale wplata w lekcje, złożone z zabaw.

Jednym z najważniejszych celów ćwiczeń gimnastycznych na poziomie oddziałów I i II jest utrzymanie należytej gibkości kręgosłupa dziecka, oraz wyrobienie zręczności i odwagi.

Niektóre zabawy i ćwiczenia gimnastyczne będą dostosowywane do ilustracji pogadanek w zakresie języka polskiego.

Wszelkie wycieczki szkolne mogą być wyzyskane z dużym pożytkiem dla celów wychowania fizycznego; potrzeba bowiem dostarczenia dziatwie obserwacyj łączy się znakomicie z potrzebą wyprowadzenia jej możliwie często na otwarte powietrze i przebywania pieszo pewnych przestrzeni. Jako zasadę należy postawić dla oddziału II wycieczki do 4 km, przy marszu w jednakowem, dla wszystkich, niezbyt szybkiem tempie, bez obciążenia. Wycieczki takie dostarczą możliwości realizowania zabaw w wodzie i zabaw, wymagających większego terenu, aniżeli szkolny plac zabawowy.

Z ćwiczeniami cielesnemi należy łączyć ściśle takie wskazania higjeniczne, jak: konieczność mycia rąk po każdej zabawie, w szczególności po zabawie na czworakach, jak najlżejsze ubieranie się do ćwiczeń cielesnych, rozgrzewanie się na pauzach przez ruch a unikanie grzania się przy ciepłym piecu i t. p.

Oprócz lekcyj 10-minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne o charakterze zabawowym winny być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałem I: w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału II, w drugim — naprzemian przez wychowawcę oddziału I i oddziału II.

B. ODDZIAŁ II SZKÓŁ 3, 2 i 1 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 138 — 143 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Religja rzymsko-katolicka.

Obowiązuje program dotychczasowy.

Język polski.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A.

Arytmetyka.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A.

Rysunek.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A, przytem ze względu na mniejszy wymiar czasu, zwłaszcza tam, gdzie na ten przedmiot przeznacza się tylko pół godziny, należy wydatniej stosować rysunek na lekcjach innych przedmiotów, a na lekcjach osobnych zająć się przedewszystkiem rysunkiem z pamięci.

Zajęcia praktyczne.

W szkołach dwuklasowych obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A. W szkołach trzyklasowych i jednoklasowych należy opierać się również na tym programie, z taką jednak zmianą, ze względu na mniejszy wymiar czasu, że przewidziane ćwiczenia z zakresu kultury życia codziennego nie skupiają się w tym czasie, lecz są rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; poza tem liczba robót ulega znacznemu zmniejszeniu w porównaniu z liczbą robót w szkołach wyżej zorganizowanych, należy zato w miarę możności wydatniej stosować roboty ręczne na lekcjach innych przedmiotów.

Śpiew.

Przy nauce osobnej oddziału II obowiązuje program, podany powyżej w dziale II A, z tą zmianą, że liczbę opracowywanych pieśni należy zmniejszyć odpowiednio do zmniejszenia ilości czasu. Przy nauce wspólnej oddziałów II i III w szkole dwuklasowej obowiązuje ten sam program z tem samem zastrzeżeniem. Przy nauce wspólnej oddziałów II i I obowiązuje nowy program dla oddziału I, podany w dziale I A, z tem samem zastrzeżeniem, gdy liczba godzin jest mniejsza niż 1 godzina tygodniowo. Przy połączeniu oddziału II z III i IV w szkole jednoklasowej należy stosować program dotychczasowy.

Ćwiczenia cielesne.

Ze względu na mniejszą ilość czasu, zwłaszcza tam, gdzie nie wynosi więcej niż pół godziny tygodniowo, należy stosować przy nauce osobnej oddziału II lub łącznej oddziału I i II z programu dla oddziałów I i II, podanego powyżej w dziale I A, dział „A. Zabawy“, z działu B: „Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole“. Należy zwrócić uwagę na wyuczenie prawidłowego oddychania.

Przy nauce wspólnej oddziału II i III w szkole dwuklasowej należy stosować ten sam program dla oddziałów I i II z temi samemi zmianami.

III. ODDZIAŁY III i IV SZKÓŁ 7, 6, 5, 4, 3 i 2 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 134 — 139 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Program dotychczasowy nauki, ustalony w tem wydaniu, pozostaje bez zmiany z następującemi wyjątkami:

Nauka o przyrodzie w oddziale IV szkół dwuklasowych.

Przy opracowywaniu programu B, zamieszczonego na str. 117 — 119 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, należy włączyć po punkcie 20 jako nowy p. 21:

Nasze ryby. Opis budowy ciała (zewnętrznej) na okazach karpia i szczupaka (lina i okonia lub karasia i sandacza). Gospodarcze znaczenie ryb dla ludzi.

Śpiew w oddziale III szkół dwuklasowych.

Nauka wspólna z oddziałem II ma się odbywać według nowego programu oddziału II ze zmniejszeniem liczby opracowywanych pieśni, odpowiadającem zmniejszeniu ilości czasu, jak już zaznaczono powyżej w dziale II B.

Ćwiczenia cielesne w oddziałach III i IV szkół 7, 6, 5, 4 i 3 klasowych.

(2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych).

Materjał ćwiczebny.

Zabawy i gry ruchowe wraz z ćwiczeniami gimnastycznemi.

A. *Zabawy i gry ruchowe.* Zabawy ze śpiewem, zabawy taneczne o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, np. kot i myszka, baran, zelman, ogrodniczek, szewczyk, karuzela, chinka (dwie ostatnie zwłaszcza dla dziewcząt).

Zabawy orjentacyjno-porządkowe, ćwiczące uwagę i spostrzegawczość, np. powódź, labirynt, uważny wartownik i t. p.

Zabawy bieżne, stopniowo przechodzące w gry bieżne dla wzmocnienia biegu, a więc pracy płuc i serca, oraz uwzględniające elementy zręczności, np. bieg strażacki, bieg łańcuchowy, kozak i tatarzyn, dzień i noc, łatwe formy biegów rozstawnych, np. sadzenie ziemniaków.

Zabawy rzutne, zwłaszcza rzuty piłeczkami, ćwiczące oko i rękę, np. król, wyścig piłek, stójka, strzelec, różne rodzaje podrywek i t. p.

Zabawy skoczne, przygotowujące elementy skoków i wzmacniające stawy skokowe, np. wybijanka w kole, król skoczków, szczur, walka kogutów i t. p.

Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy w wodzie (na głębokości do pasa), np. wskakiwanie do wody, biegi i skoki zajęcze w wodzie, zabawy bieżne w wodzie, szybowanie i t. p.

Zabawy na śniegu i lodzie, obejmujące jazdę na sankach i na łyżwach, np. zjazdy na sankach z niedużych pochyłości (bez wiraży), zabawy śnieżkami, nauka jazdy na łyżwach przodem i tyłem. W okolicach śnieżnych dla dzieci silniejszych początki nauki jazdy na nartach; posuwanie się bez kijka i z kijkiem po równinie, łatwe podejście i zjazdy.

B. *Ćwiczenia gimnastyczne.* Ćwiczenia porządkowe. Zbiórki w dwurzędzie i dwuszeregu, tworzenie kolumny czwórkowej z dwuszeregu oraz kolumny ćwiczebnej z dwurzędu w miejscu i marszu.

Ćwiczenia kształtujące. Ćwiczenia kończyn górnych: wymachy i krążenia, przeważnie w formie zabawowej, oraz łatwe ćwiczenia w formie ścisłej, głównie w postawach siedzących.

Ćwiczenia kończyn dolnych: łączenie podskoków z przysiadami podpartemi, łączenie łatwych podskoków, wykonywanych miarowo; marsz zwykły, kierunkowy, marsz w tempie zmiennem, marsze w formie zabawowej.

Ćwiczenia tułowia we wszystkich płaszczyznach z dużą przewagą formy zabawowej, przeważnie w postawach leżących i siedzących, z najłatwiejszemi ruchami rąk.

Ćwiczenia szyi: skręty i skłony głowy w postawach siedzących.

Ćwiczenia koordynacyjne. Wytrzymywanie łatwych postaw równoważnych w miejscu; łatwe ruchy kończyn i tułowia w postawach równoważnych; marsz krokiem mierniczym; przechodzenie po równoważni, umieszczonej najwyżej na wysokości kolan, przechodzenie z przekraczaniem małych przeszkód; utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia stosowane. Łatwe półzwisy na drabinkach, ewentualnie krótkotrwałe półzwisy na prymitywnych przyrządach. Łatwe zabawy z mocowaniem się dwójkami. Skoki wolne w formie zabawowej, niezbyt wysokie, zmierzające do opanowania doskoku; łatwe skoki mieszane przez ławeczkę.

Wyniki nauczania.

Znajomość przynajmniej 5 nowych zabaw z zasobu materjału ćwiczebnego, sprawność w poznanych zabawach bieżnych z trzema i czterema regułami; sprawność w rzucaniu i chwytaniu piłeczek; sprawna zbiórka

w dwójkach i czwórkach w miejscu, umiejętność ustawiania się w kolumnie ćwiczebnej przez rozluźnienie kolumny czwórkowej; opanowanie postawy z ramionami skurczonemi; pewność w marszu krokiem mierniczym; opanowanie skoku ponad przeszkodę stałą, umieszczoną na wysokości kolan.

Uwagi.

Zarówno w oddziale III i IV ćwiczenia gimnastyczne winny zajmować tyle czasu, ile zabawy i gry.

W oddziale III zaczyna się wyraźne przejście od zabawy do systematycznej nauki. W ćwiczeniach gimnastycznych wprowadzać należy formę ścisłą stopniowo, tak, aby wkońcu oddziału czwartego wystąpiła ona w jednej trzeciej ogólnej ilości ćwiczeń gimnastycznych. Ponieważ jednak dziecko w tym okresie nie posiada jeszcze dostatecznie rozwiniętej koordynacji nerwowo-mięśniowej, nie należy żądać precyzji w wykonywaniu ćwiczeń. Ze względu na to, iż dziatwa w tym wieku potrzebuje dużo ruchu, należy w doborze materjału ćwiczebnego dać pierwszeństwo tym wszystkim ćwiczeniom i zabawom, przy których jednocześnie wszystkie dzieci są czynne.

W oddziale IV może wystąpić konieczność podziału chłopców i dziewcząt podczas gimnastyki, dłuższych marszów i niektórych gier.

Podział taki w oddziale IV może spowodować konieczność podziału także i w oddziale III, aby w ten sposób utworzyć dwa zespoły do ćwiczeń cielesnych, a mianowicie chłopców z oddziału III i IV, oraz dziewcząt z tychże oddziałów. Jeżeli będą istniały oddziały równoległe, wtedy połączenie będzie się dokonywało w granicach tych oddziałów. Jakkolwiek w doborze materjału nie wyróżniono chłopców i dziewcząt, to jednak niektóre ćwiczenia będą prowadzone dla chłopców z większą, dla dziewcząt z mniejszą intensywnością.

Wszelkie wycieczki, organizowane przez szkołę, winny być wyzyskiwane również i dla celów wychowania fizycznego. Marsz podczas wycieczek nie powinien przekraczać 6 km, bez obciążenia. Wycieczki powinny dawać sposobność do organizowania zabaw i gier na większych przestrzeniach, ułatwiać odbycie kąpieli i t. p. Oddział IV powinien odbyć w ciągu roku co najmniej 2 wycieczki dla celów wyłącznie wychowania fizycznego. Na wycieczkach tych dziatwa urządza biwak i wykonywa łatwiejsze prace, zmierzające do zapewnienia sobie posiłku i wygodnego odpoczynku.

W szkołach 7 — 4 klasowych oprócz lekcyj winny być prowadzone przedlekcyjne ćwiczenia gimnastyczne osobno dla każdego z oddziałów: III i IV lub też dla obu łącznie przez wychowawców względnie wychowawcę tych oddziałów — tylko jednak wówczas, gdy liczba godzin lekcyj w danym oddziale jest faktycznie mniejsza od 3.

Ćwiczenia cielesne w oddziale III szkół dwuklasowych.

Nauka wspólna w oddziałach II i III ma się odbywać według programu dla oddziałów I i II, podanego w dziale I B i II B części pierwszej niniejszej instrukcji, i zgodnie z odpowiedniem zaznaczeniem w dziale II B.

Ćwiczenia cielesne w oddziale IV szkół dwuklasowych.

Nauka wspólna z oddziałem V ma się odbywać według nowego programu dla oddziałów V, VI i VII, zamieszczonego poniżej w dziale IV A.

IV. A. ODDZIAŁ V SZKÓŁ 7 i 6 KLASOWYCH.

Religja rzymsko - katolicka.

(2 godziny tygodniowo).

Obowiązuje program dotychczasowy.

Język polski.

(5 godzin tygodniowo).

Materjał nauczania.

Czytanie. Czytanie głośne i ciche wartościowych, do właściwości psychiki dziecka dostosowanych dłuższych i krótszych opowiadań, opisów, obrazów, życiorysów, utworów lirycznych w formie prozaicznej i poetyckiej oraz ballad z wypisów, książek dla młodzieży (i ew. pisemek).

Czytanie w szkole poprawne, płynne z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego, oraz przygotowywanie takiego czytania w domu.

Omawianie treści czytanych utworów: wyróżnianie postaci, ich czynów i pobudek działania, przebiegu wydarzeń, obrazów; dzielenie dłuższych utworów na wyodrębniające się części, a w związku z tem tworzenie planu, nawiązywanie treści czytanych utworów do przeżyć dzieci.

Stopniowe zaprawianie do samodzielnego czytania utworów w domu.

Mówienie. Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Swobodne, dłuższe opowiadania na tematy, podane przez dzieci lub nauczyciela.

Krótkie opisy przedmiotów i sytuacyj na podstawie bezpośredniej obserwacji i wspomnień.

Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.

Omawianie treści przeczytanych utworów; streszczenia.

Porządkowanie omawianego materjału, jako wdrażanie do układania planu.

Pisanie. Przepisywanie, jako ćwiczenie ortograficzne.

Pisanie ze słuchu jako sprawdzian znajomości pisowni.

Opowiadania, opisy i krótkie sprawozdania.

Wypracowania na łatwe tematy, zaczerpnięte z lektury.

Streszczanie przeczytanych krótszych całości.

Listy do osób bliskich i znajomych; korespondencja międzyszkolna.

Materjał ortograficzny: użycie liter ó obok u, rz obok ż i sz, h obok ch; litery ą i ę obok połączeń literowych om, on, em, en, w wyrazach rodzimych i obcych (typy: wąs — bronz, zamęt — atrament); pisownia często spotykanych wyrazów obcych (litery i i j); pisownia końcówek przymiotników: em, ym, emi, ymi; czasowników: ą, ę, em, am, emy, imy; pisownia niektórych cząstek wyrazów: ski, dzki, cki, stwo, dztwo, ctwo, z, s, i t. p.; łączne i rozłączne pisanie wyrazu „nie" i cząstki „by"; przenoszenie wyrazów o zbiegu trzech lub więcej spółgłosek (typy: chłop-stwo, by-stry); znaki przestankowe w zdaniu rozwiniętem i złożonem.

W związku z czytaniem, mówieniem i pisaniem. Dalsze wzbogacanie czynnego słownika dzieci: nazwy dostępnych dla dziecka stanów życia wewnętrznego, np. uczuć i ich objawów; zestawianie grup wyrazów, np.: nazwy rzemieślników, narzędzi rzemieślników, narzędzi pracy rolnika, nazwy pokrewieństwa i t. p.; zestawienie wyrazów pokrewnych; wyszukiwanie i wyjaśnianie wyrazów bliskoznacznych i wieloznacznych.

Uczenie się napamięć wierszy i krótkich tekstów prozaicznych.

Nauka o zdaniu: ćwiczenia w rozróżnianiu zdań oznajmujących, pytających, wykrzyknikowych i rozkazujących; ćwiczenia w rozbiorze zdania na podmiot i orzeczenie; wyszukiwanie podmiotu zasadniczego i orzeczenia zasadniczego; określenia i ich rodzaje: przydawka, okolicznik, dopełnienie; zdanie pojedyńcze i złożone.

Nauka o wyrazie: ćwiczenia w rozróżnianiu poznanych części mowy (rzeczownika, przymiotnika, liczebnika, czasownika); wyróżnianie zaimka (przymiotnego, rzeczownego i przysłownego), przysłówka, przyimka, spójnika i wykrzyknika; zaznajomienie się z deklinacją: na tle zdania zestawianie przypadków tego samego rzeczownika, nazwy przypadków, cząstki fleksyjne, temat i końcówka, zestawianie przypadków przymiotników, zaimków przymiotnych i rzeczowych, liczebników; ćwiczenia w rozpoznawaniu przypadków w tekście wedle ich składniowego użycia w zdaniu i według formy.

Tematy ćwiczeń w czytaniu, mówieniu i pisaniu. Obrazy z życia dzieci i młodzieży: zabawy, sporty, wycieczki, przygody, podróże, obozy harcerskie, życie społeczne w szkole i t. p.

Fragmenty z życia wielkich Polaków: wodzów, bohaterów, odkrywców, uczonych, pisarzy i t. p.

Na tle barwnych opisów przyrody w różnych krainach Polski obrazki z życia ludu, np. lud przy pracy i zabawie, wierzenia, zwyczaje i obyczaje, stroje, budownictwo. Obrazki z życia miast polskich w teraźniejszości i przeszłości, zajęcia ludności, cechy, warsztaty pracy, władze i urzędy, budownictwo, stroje, zwyczaje.

Strażnicy naszych granic: armja polska, Korpus Ochrony Pogranicza, Liga Obrony Powietrznej Państwa, obrazki z pogranicza polskiego; współżycie z sąsiadami.

Barwne obrazki z życia naszych sąsiadów, oraz z życia Polaków w krajach ościennych.

Wyniki nauczania.

Umiejętność poprawnego i płynnego czytania, z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego oraz przestankowania; rozumienie treści czytanych utworów, z uwzględnieniem składników, wskazanych w materjale nauczania; umiejętność poprawnego wypowiadania się w swobodnej rozmowie, w formie opowiadania i łatwego opisu; opanowanie ortografji w zakresie, wskazanym w materjale nauczania; umiejętność napisania łatwego opowiadania, opisu i listu; przyswojenie wiadomości o zdaniu i wyrazie, w zakresie wskazanym w materjale nauczania.

Uwagi.

Przy czytaniu w oddziale V zwracamy uwagę na właściwe akcentowanie, modulację głosu i przestankowanie, wdrażając w ten sposób do czytania wyrazistego. Niezbędnym warunkiem takiego czytania jest odczucie i zrozumienie przez dzieci treści utworu. Stanie się to wówczas, gdy treść utworu znajdzie w psychice dziecka właściwe punkty zaczepienia w postaci przeżyć, spostrzeżeń, doświadczeń. Dlatego nauczyciel może w razie potrzeby przygotować uczniów do czytania utworu przez wycieczkę, pokaz, pogadankę i t. p.

Przy rozpatrywaniu treści czytanych utworów nauczyciel ułatwia dziecku zwrócenie uwagi na pewne momenty i zrozumienie właściwej treści, przygotowując je w ten sposób powoli również do samodzielnego korzystania z książki.

Wygłaszanie winno, uwydatniając wszelkie odcienie uczuciowe i myślowe, możliwie zbliżać się do mowy naturalnej, a unikać przesady i sztucznego patosu. Należy przytem uwzględniać indywidualność dziecka, nie narzucając mu gotowego szablonu. Jednym z warunków właściwego wygłaszania jest również poprawne wymawianie dźwięków i odpowiednie nasilenie głosu.

Jako jedno z ćwiczeń pisemnych można wprowadzić sprawozdania z życia klasy, które przyzwyczajają do objektywnego przedstawiania rzeczywistości, do rzeczowego i treściwego przedstawiania momentów najważniejszych; sprawozdania te powinny występować tylko w miarę oczywistej potrzeby, przyczem pobudka do ich składania może wychodzić zarówno od nauczyciela, jak i od dzieci.

Jednym z rodzajów sprawozdań jest streszczanie przeczytanych utworów ustne lub na piśmie. Do tego rodzaju ćwiczeń dobierać należy nie urywki, lecz całe utwory mniejszych rozmiarów, np. nowelki.

Tablice ortograficzne w dalszym ciągu mogą sporządzać uczniowie w miarę potrzeby pod kierunkiem nauczyciela; równocześnie zaznajamia się uczniów ze sposobem posługiwania się słownikiem ortograficznym.

Ćwiczenia słownikowe obejmują w tej klasie obfitszy niż dotąd materjał, dotyczący życia wewnętrznego człowieka, oraz uwzględniają w większej mierze nietylko treść, ale i formę wypowiedzeń.

Uczniowie powinni spostrzec, że tę samą zasadnicza treść można wyrażać w różny sposób, np. cechę przedmiotu zapomocą określenia dosłownego (przymiotnika), porównania lub przenośni: włos siwy, włos siwy jak srebro, włos srebrny; powinni również i na to zwrócić uwagę, że użycie innej formy służy do uwydatnienia różnicy odcienia treści, np. czarny bór, bór czerniejący.

Inscenizacje na tym stopniu obejmują również pomysły dzieci, dotyczące strojów, obrazów, które będą realizowane w miarę nadarzających się sposobności w życiu szkolnem (poranki, zebrania towarzyskie, uroczystości szkolne i t. p.).

Materjał gramatyczny nie przeciąża ucznia nadmiarem faktów i szczegółów. Nauczyciel nie powinien zatem opracowywać zbyt drobiazgowo wskazanych tematów. W szczególności zestawianie przypadków nie powinno być mechaniczną odmianą rzeczowników i przymiotników i t. p., lecz stanowić podstawę do praktycznego zaznajamiania się z ilością i nazwami

przypadków, z cząstkami fleksyjnemi i rolą składniową przypadka. Na tej drodze uczeń zaznajamia się z deklinacją.

Punktem wyjścia do ćwiczeń w zestawianiu przypadków powinna być obserwacja deklinujących się części mowy na tle zdania. Zestawianie szeregów fleksyjnych rzeczownika, przymiotnika, zaimka i liczebnika ma uświadomić uczniom, które części mowy odmieniają się przez przypadki, w żadnym zaś razie nie może być podstawą do szczegółowych rozważań o różnych typach deklinacyjnych.

Tematy, wskazane w programie, prowadzą do rozszerzenia i pogłębienia wiadomości o życiu i kulturze Polski. Występują nadto obrazki z życia sąsiadów.

Tematy zostały ujęte w pewne grupy według rodzajów zagadnień, przyczem kolejność ta nie obowiązuje, przeciwnie, można, a nawet należy łączyć tematy z różnych grup w większe całości, celem osiągnięcia wielostronnych, plastycznych, barwnych obrazów życia w różnych krainach i regionach Polski. Obrazy te winny być ożywione akcją współczesną lub historyczną z wysunięciem na plan pierwszy przeżyć i pracy człowieka. Wyzyskać należy przytem zainteresowania młodzieży w kierunku podróżniczym, turystycznym, sportowym, żądzę przygód, zamiłowania techniczne i t. p.

W tym oddziale nauka geografji wyprzedza język polski, dając mu podbudowę. Wogóle zaś przy opracowywaniu tematów o charakterze historycznym, geograficznym i przyrodniczym należy nawiązywać do wiadomości, zdobytych na lekcjach odpowiednich przedmiotów.

Ze względu na rozszerzenie zakresu tematów na Polskę i sąsiadów, obok bezpośredniej obserwacji, coraz większą rolę odgrywać będzie ilustracja, pokaz, przedewszystkiem zaś książka. Dlatego na lekturę wypadnie zwracać szczególniejszą uwagę.

Historja.

(3 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

1. *Budowa Państwa Polskiego.* Z życia dawnych Słowian. Pierwotny krajobraz Polski.

Chrzest Polski. Męczeństwo Św. Wojciecha. Zjazd Gnieźnieński. Pierwsi zakonnicy w Polsce. Drużyna rycerska Chrobrego. W obronie niezależności: obraz z walk z Niemcami. Wjazd do Kijowa, odzyskanie grodów Czerwieńskich. Życie w grodzie i na podgrodziu. Życie na wsi, wolni i niewolni w służbie księcia i grodu. Koronacja Chrobrego.

Młodość Bolesława Krzywoustego, pasowanie na rycerza. Rycerze zachodni, ich obyczaje i zamki rycerskie. Walka Krzywoustego o Pomorze, zdobycie Nakła. Obrona Głogowa, zwycięstwo pod Wrocławiem. Testament Krzywoustego.

2. *Upadek jedności Państwa Polskiego.* Sprowadzenie Krzyżaków do Polski. Napady Tatarów: obrona Sandomierza, bitwa pod Legnicą. Wieś osadnicza: założenie i sposób życia osadników. Założenie miasta Krakowa, plan średniowiecznego miasta.

Gospodarka klasztorów, życie w klasztorze, dawne książki. Z życia świętych kobiet: Św. Kinga, Św. Salomea, Św. Jacek na Rusi.

3. *Odrodzenie i wzmocnienie Państwa Polskiego.* Koronacja Władysława Łokietka. Bitwa pod Płowcami, Florjan Szary. Gedymin, początki Wilna.

Odzyskanie Rusi Czerwonej; Kazimierz Wielki budowniczym Lwowa. Gospodarka Kazimierza Wielkiego; śpichlerze, sukiennice, drogi handlowe. Kazimierz Wielki królem chłopków. Opieka króla nad Żydami. Życie mieszczan, uczta u Wierzynka. Budowa Kościoła Marjackiego i inne znakomitsze budowle tego czasu. Założenie Akademji.

4. *Rozwój potęgi Państwa Polskiego.* Małżeństwo Jadwigi z Władysławem Jagiełłą. Zwycięstwo pod Grunwaldem, Zawisza Czarny. Zjazd w Horodle.

Wyprawa i śmierć Władysława Warneńczyka. Kazimierz Jagiellończyk i odzyskanie Pomorza: przyjęcie posłów pruskich przez króla w Krakowie, zwycięstwo pod Puckiem, pokój toruński. Gdańsk za Kazimierza Jagiellończyka. Gospodarka folwarczna i handel zbożem. Bunt szlachty i ogłoszenie ustawy: „Nic o nas bez nas". Sejmik szlachecki. Życie w mieście średniowiecznem: mieszczanie, cechy, kupcy, handel. Fortyfikacje miejskie Krakowa w XV wieku.

Uniwersytet Krakowski i życie żaków. Św. Jan Kanty, Kopernik. Pierwsze druki polskie. Długosz i synowie królewscy. Wit Stwosz.

5. *Złoty wiek w Polsce.* Młodość Tarnowskiego i jego podróż do Włoch. Dwór Zygmunta Starego i Bony. Wawel renesansowy. Hołd pruski. Bitwa pod Obertynem; dzwon Zygmunta. Zapobiegliwość gospodarcza królowej Bony, Krzemieniec. Kniaziowie Ostrogscy w służbie państwa. Ostróg nad Horyniem.

Na dworze Zygmunta Augusta. Zygmunt August rozjemcą w sporach o wiarę i opiekunem poetów; Rej, Kochanowski. Obrazki z obrad sejmików i sejmu. Pozyskanie Inflant. Początki polskiej floty. Unja Lubelska. Testament Zygmunta Augusta.

6. *Państwo Polskie w walce o utrzymanie potęgi.* Obraz elekcji na Woli. Stefan Batory, król „niemalowany"; wojna z Moskwą. Jan Zamojski, mąż stanu, opiekun nauki i sztuki.

Warszawa stolicą. Zwycięstwo pod Kircholmem. Zwycięstwo pod Kłuszynem, sztandary polskie na Kremlu. Żółkiewski, jako wzór obywatela, jego śmierć pod Cecorą. Obóz polski pod Chocimem, Piotr Konaszewicz Sahajdaczny, śmierć Chodkiewicza.

Bitwa pod Beresteczkiem. Potop szwedzki: obrona Częstochowy; Stefan Czarniecki. Ugoda z Kozakami w Hadziaczu. Śluby Jana Kazimierza. Wieś polska, pańszczyzna; chata wiejska. Lwów w w. XVII. Osłabienie mieszczan.

Król Jan Sobieski, jego młodość, zwycięstwo pod Chocimem, odsiecz Wiednia. Obrazki z życia magnatów i szlachty w XVII w., dwory i dworki. Wilanów (porównanie z Wersalem).

Wyniki nauczania.

W ramach zakreślonych przez materjał nauczania: znajomość obrazów życia polskiego w przeszłości, a mianowicie życia domowego i publicznego włościan, mieszczan, rycerstwa i szlachty, życia w klasztorze

i na dworach magnatów i panujących; znajomość życia i czynów najwybitniejszych postaci dziejowych w. XVI i XVII, oraz obrazów, przedstawiających najdonioślejsze i najbardziej pozytywne momenty w rozwoju państwowości polskiej; umiejętność wiązania wiadomości o przeszłości kraju z mapą.

U w a g i.

Materjał, zawarty w kursie oddziału V, winien być omawiany przez nauczyciela z punktu widzenia potrzeb życia współczesnego i wyzyskany jako podstawa do wprowadzenia w rozumienie teraźniejszości.

W ciągu całego kursu należy z obrazami, wskazanemi w materjale nauczania, wiązać najważniejsze wiadomości z dziejów danej miejscowości i regjonu, w którym leży szkoła, uzupełniając stosownie odpowiednie punkty programu, różne dla różnych miejscowości. Np. poszczególne punkty działu 1. winny być rozbudowane szerzej: na Pomorzu i w woj. poznańskiem, w szczególności zaś w Gnieźnie, Kruszwicy, Poznaniu i t. d., poza tem np. w Płocku, Krakowie. Niektóre punkty działu 2 należy rozwinąć szerzej na Śląsku, w woj. krakowskiem i t. d.

W kursie oddziału V uczniowie winni przyswoić sobie następujące daty: 966, 1025, 1370, 1410, 1572, 1683. Poza tem istotę chronologicznego ujmowania historji na tym poziomie stanowić winno orjentowanie się w kolejnem następstwie poznanych wydarzeń historycznych. Tak np. wystarczy, jeżeli uczeń wie, że Bolesław Krzywousty panował po Bolesławie Chrobrym, a nie przed nim, i nie po Władysławie Łokietku, lecz przed nim. Pełnej perspektywy dziejowej na poziomie oddziału V jeszcze wymagać nie należy.

Należy przeczytać i objaśnić następujące źródła w wyjątkach: testament Zygmunta Augusta, list Sobieskiego do Marysieńki o bitwie pod Wiedniem, list Żółkiewskiego do żony.

Geografja.

(3 godziny tygodniowo).

M a t e r j a ł   n a u c z a n i a.

1. Geografja Polski.

Część ogólna. Przedstawianie ważniejszych form terenu na mapach; poziomice.

Granice i obszar Polski. Przegląd gór, wyżyn i nizin w Polsce. Przegląd zlewisk i dorzeczy głównych rzek.

Część szczegółowa. K a r p a t y   i   n i z i n y   p o d g ó r s k i e. Wycieczka do Tatr; Zakopane. Krajobraz turni tatrzańskich; świstak, kozica, niedźwiedź; w chacie góralskiej. Wycieczka na Babią Górę. W kopalniach soli. Na kopalni nafty w Borysławiu. Wycieczka na Howerlę. Wśród Hucułów. W uzdrowiskach karpackich. Miasta u podnóża Karpat.

W y ż y n y   p o l s k i e: W y ż y n a   M a ł o p o l s k a. Śląsk — kraj węgla i żelaza; z czego powstał i do czego służy węgiel; w hucie żelaza Obyczaje ludu śląskiego. Co Polsce daje Śląsk. W dolinie Prądnika (Ojców). Wapienniki. Kraków, dawna stolica na prastarym szlaku. Krakowiacy

W Częstochowie. Puszcza w Górach Świętokrzyskich. W kamieniołomach pod Kielcami. Sandomierz.

Wyżyna Lubelska, Wołyń, Podole. Wśród łanów pszenicy. Wycieczka do cukrowni. W jarze Dniestru (Zaleszczyki). Wieś podolska i obyczaje jej mieszkańców. Lwów — położenie na dziale wód. Targi Wschodnie.

Kraina Wielkich Dolin: Polesie, Podlasie, Wileńszczyzna. Puszcze leśne, bagna, jeziora. Ochrona wymierających zwierząt (żubr, bóbr, łoś). Pińsk — węzeł dróg wodnych. Położenie Wilna.

Mazowsze. Środkowa kraina Polski. Warszawa — stolica Państwa. Miasta fabryczne i handlowe. Obyczaje Kurpiów i Księżaków.

Wielkopolska. Kraj wielkich dolin. Nad Gopłem i Wartą. Dorobek gospodarczy Wielkopolski. Poznań. Inowrocław. Nad kanałem Bydgoskim. Kujawiacy.

Pomorze i Bałtyk: Szwajcarja Kaszubska. Puszcza Tucholska. W chacie kaszubskiej. Na wybrzeżu polskiem. Zwiedzenie portu w Gdyni. Znaczenie morze dla Polski.

Podział na województwa z uwzględnieniem głównych miast.

2. Geografja Europy.

z wyjątkiem krajów śródziemnomorskich.

Część ogólna. Rozczłonkowanie poziome. Przegląd gór, wyżyn i nizin. Europa siedliskiem wielu narodów i państw.

Część szczegółowa. Niemcy. Granica z Polską. Przegląd krain. Wielki przemysł w Niemczech. Berlin, Hamburg, Monachjum. Górnicy polscy w Westfalji. Polacy na Śląsku Opolskim i w Prusiech Wschodnich.

Czechosłowacja. W kotlinie Czeskiej. Na południowych stokach Karpat. Jak Czesi wyzyskują swoje bogactwa naturalne. Praga. Polacy na Śląsku Cieszyńskim.

Rumunja. Rozmaitość krajobrazów. Bukareszt. Polacy na Bukowinie.

Związek Socjalistycznych Republik Rad. W krainie tundry. W lasach Uralu. Krajobraz Płyty Rosyjskiej. Nad dolną Wołgą. Czarnoziem Ukrainy. Klimat lądowy. Gospodarka rolnicza i wielkie przedsięwzięcia przemysłowe. Moskwa, Leningrad, Kijów, Odessa. Polacy w Rosji.

Sąsiedzi z nad Bałtyku (Łotwa i Litwa). Stosunki gospodarcze z Polską.

Krótkie wzmianki o Estonji, krajach skandynawskich, Holandji i Belgji.

Wielka Brytanja. Położenie wyspowe. Klimat morski. Światowa potęga przemysłowa i handlowa. Londyn — wielki port, największe miasto Europy.

Francja. Krainy naturalne. Kraj rolniczo-przemysłowy. Paryż — światowy ośrodek kultury. Marsylja. Stosunki z Polską.

Krótkie wzmianki o Szwajcarji, Austrji i Węgrzech.

W ciągu całego roku szkolnego pomiary długości rzek, linij kolejowych i t. p., zaznaczanie na mapkach konturowych różnych elementów składowych, np. granic, ważniejszych rzek, większych miast, głównych linij kolejowych, rozmieszczenia kopalin, ośrodków przemysłowych i t. p.

Wyniki nauczania.

Znajomość granic, ukształtowania pionowego i sieci rzecznej Polski: podziału na województwa i miast wojewódzkich. Elementarna znajomość krain Polski: krajobrazu, bogactw naturalnych, głównych ośrodków gospodarczych i życia człowieka.

Znajomość ukształtowania poziomego, gór, nizin, sieci rzecznej, typowych krajobrazów i podziału politycznego Europy; znajomość wskazanych w programie właściwości państw, sąsiadujących z Polską, Wielkiej Brytanji i Francji.

Umiejętność czytania szkolnej mapy politycznej i fizycznej.

Uwagi.

Pierwsze trzy tygodnie należy poświęcić na możliwie gruntowne, z początku bardzo powolne, zaznajomienie ucznia ze sposobem przedstawiania rzeźby terenu przy pomocy poziomic. Do ułatwienia należytego zrozumienia rysunku poziomicowego służyć będą odpowiednie modele, piaskownica i t. d.

W zastosowaniu do krain Polski, program podaje główne tematy, dokoła których zgrupują się wiadomości, potrzebne do ich rozwinięcia i naświetlenia, przyczem każda kraina powinna wystąpić plastycznie, ukazując swoje odrębne oblicze. Należy wystrzegać się encyklopedycznego ujmowania, natomiast dać mniej wiadomości, ale opracować je gruntownie.

Przy omawianiu podziału na województwa należy wskazać największe miasta, nie wchodząc w ich szczegółowy opis.

Geografję szczegółową Europy najlepiej opracowywać w formie „podróży", przytem należy jak najczęściej czynić zestawienia z Polską, wydobywać analogje i różnice, oraz podkreślać wzajemne stosunki gospodarcze.

Czytanie mapy winno wiązać się z ćwiczeniami, wskazanemi w programie. Trzeba zwrócić uwagę na zastosowanie podczas nauczania redukcyjnych map, które szkoła może sporządzić własnemi siłami, używając do tego zwykłych tablic szkolnych.

W oddziale V należy urządzić co najmniej jedną całodzienną wycieczkę.

Nauka o przyrodzie.

(3 godziny tygodniowo)

Materjał nauczania.

Od początku roku szkolnego do końca października.

Nauka o przyrodzie żywej. 1. Przygotowanie roli pod siew oziminu; opracowanie jednego gatunku zboża; rozpoznawanie części dojrzałego żyta lub pszenicy, ich znaczenie w życiu rośliny. Rozpoznawanie gatunków zbóż krajowych po ziarnie i kłosach.

2. Zaznajomienie z kilku roślinami wodnemi, np. trzciną, tatarakiem, grążelem, żabiściekiem, moczarką, rogatkiem: rozmnażanie rostowe przez kłącza i pęki zimowe, rozsiewanie owoców lub nasion przez wodę i ptaki wodne, przystosowania do życia w wodzie, zimowanie pod lodem.

Ryba — na przykładzie ryby, hodowanej w akwarjum: ruchy, pobieranie pożywienia, oddychanie oraz związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Sposób życia i związane z nim szczegóły budowy zewnętrznej karpia i szczupaka.

3. Zmiany, zachodzące w przyrodzie w jesieni: temperatura, opady, długość dnia, zmiany w świecie roślinnym i zwierzęcym.

4. Wilk, ryś, sarna, wiewiórka, bóbr, nietoperz: sposób życia, przystosowanie do poruszania się w różnych środowiskach, sposób zdobywania i przyjmowania pożywienia oraz związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Sen zimowy niektórych ssaków.

Sposób życia i obyczaje niedźwiedzia brunatnego, niedźwiedzia białego, lwa, jelenia, łosia, antylopy, żubra,

Zwierzęta ginące.

H o d o w l e. Hodowla roślin wodnych. Hodowla owadów wodnych. Hodowla ryb w akwarjum.

Od początku listopada do połowy kwietnia.

Nauka o przyrodzie martwej. 1. O c i e p l e. Pokrycie ciała ssaków i ptaków, oraz materjały odzieżowe i budowlane, jako przykłady do rozpatrywania przewodnictwa cieplnego. Powietrze jako zły przewodnik ciepła. Praktyczne wypróbowanie niektórych dobrych i złych przewodników ciepła. Źródła ciepła użytkowego w gospodarstwie domowem. Spalanie przy całkowitym i częściowym dopływie, oraz bez dopływu powietrza (w zamkniętem naczyniu); racjonalne palenie w piecu, kuchni (trzonie kuchennym).

Główne produkty spalania drewna: węgiel drzewny, popiół, gazy spalinowe (głównie: dwutlenek węgla i „czad"). Palenisko, jako miejsce wytwarzania gazów spalinowych, kanały piecowe, jako drogi odprowadzania. Charakterystyczne oddziaływanie dwutlenku węgla na wodę wapienną.

2. P o w i e t r z e c z y s t e a z a n i e c z y s z c z o n e. Działanie powietrza wydychanego i czystego na wodę wapienną. Wpływ oddychania, palenia się lampy naftowej lub świecy na czystość powietrza. Tam, gdzie są używane lampy naftowe: części składowe lampy i ich znaczenie.

3. M a t e r j a ł y b u d o w l a n e i e l e m e n t a r n e p o m i a r y. Glina, cegła i kafel. Żelazo, jego zastosowanie w budowie trzona kuchennego i pieca (drzwiczki, płyta i pierścienie na płycie).

Pion, poziomica i ich zastosowanie. Waga i ważenie.

4. Z m i a n y o b j ę t o ś c i p r z y z m i a n a c h t e m p e r a t u r y. Zmiany objętości wody, nafty, powietrza i metalu przy zmianach temperatury. Osadzanie obręczy żelaznej na koło wozu.

Zachowanie się słupa rtęci w termometrze, wstawionym w topniejący lód, w parę wrzącej wody; skala, odczytywanie stopni, 0° i 100°. Badanie temperatury mieszaniny. Termometr pokojowy i termometr lekarski.

5. S t a n y s k u p i e n i a w o d y. Para wodna; parowanie i jego znaczenie w życiu praktycznem: suszenie bielizny, siana, zboża; opady atmosferyczne; wrzenie wody, jej dystylacja. Zamarzanie wody; zmiana objętości przy zamarzaniu wody.

6. Rozpuszczalność w wodzie. Rozpuszczanie w wodzie soli kuchennej, cukru i sinego kamienia i krystalizacja tych ciał z wody. Woda mineralna. Woda zaskórna i źródlana. Sposoby oczyszczania wody. Woda miękka i twarda; zmiękczanie wody twardej. Urządzenia, dające dobrą wodę do picia (np. studnia cembrowana, wiercona, wodociąg).

7. Własności powietrza, jego ciśnienie. Wykazanie przy pomocy wagi, że powietrze posiada ciężar. Ciśnienie powietrza i jego rozprężliwość. Stwierdzenie, że powietrze ogrzane jest lżejsze od powietrza zimnego. Zastosowania ciśnienia powietrza: lewar prosty, pompa ssąca, ewentualnie rozpylacz, ewentualnie sikawka pożarna.

8. O świetle. Smuga światła, smuga cienia. Obrazy przedmiotów, wytworzone przy pomocy małych otworów. O cieniu.

Zwierciadło; odbicie światła; obrazy w zwierciadle; peryskop.

Załamanie światła. O barwach tęczy; rozszczepienie światła białego.

Od połowy kwietnia do końca roku szkolnego.

Nauka o przyrodzie żywej. 1. Kilka ptaków krajowych, pozostających, przylatujących do nas na zimę i odlatujących, np. sikorka, dzięcioł, jemiołuszka, kukułka, czapla, krzyżówka: obyczaje tych ptaków i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Pokrycie ciała ptaków, przystosowania do lotu, budowa gniazd, opieka rodzicielska. Przeloty ptaków. Znaczenie ptaków w gospodarce przyrody i w gospodarce ludzkiej.

2. Budowa pąków. Kwitnienie drzew kotkowych; wiatropylność i owadopylność.

Byliny, kwitnące wczesną wiosną, np. przylaszczka, sasanka, zawilec, fiołek; zapasy, krótki okres rozwoju tych roślin, kwitnienie, rozmnażanie przez nasiona i rozmnażanie rostowe.

3. Żaba: ruchy, oddychanie, sposób przyjmowania pokarmu i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej.

Przeobrażenia żab. Porównanie żab i ropuch.

Zaskroniec: obyczaje, ruchy w związku z ukształtowaniem ciała, paszcza, przyjmowanie pokarmu. Różnice między zaskrońcem i żmiją. Rak: sposób życia, ruchy i sposób pobierania pożywienia w związku z budową zewnętrzną. Sposób życia kilku owadów wodnych, np. pływaka, ważki, komara. Zatoczek i błotniarka: osobliwości budowy zewnętrznej w związku z ruchami i sposobem pobierania pożywienia.

Hodowle. Hodowla żab. Obserwacje rozwoju skrzeku żabiego. Hodowla ściętych gałązek dla obserwowania rozwoju pąków. Rozmnażanie roślin pokojowych z sadzonek.

Wyniki nauczania.

W zakresie nauki o przyrodzie żywej. Znajomość kilku roślin wodnych, kilku drzew i bylin, kwitnących wczesną wiosną, z uwzględnieniem ich przystosowań do zmian pór roku, do środowiska, oraz rozmnażania przez nasiona i rozmnażania rostowego.

Znajomość pewnej ilości ssaków i ptaków oraz kręgowców i bezkręgowców wodnych, z uwzględnieniem ich sposobu życia, przystosowań do zmian pór roku, do środowiska, oraz najbardziej typowych przeobrażeń owadów i płazów.

W zakresie nauki o przyrodzie martwej. Rozumienie zastosowań dobrych i złych przewodników ciepła w gospodarstwie domowem, budowie domów, sporządzaniu odzieży i t. p.; rozumienie roli powietrza w spalaniu i oddychaniu; znajomość użytku gliny, cegły, kafli i żelaza jako materjałów budowlanych; znajomość trzech stanów skupienia wody i rozumienie znaczenia tych stanów w przyrodzie; znajomość własności, które winna mieć woda do picia; rozumienie działania lewaru, pompy ssącej; rozumienie zjawisk życia codziennego, polegających na prostolinijnem rozchodzeniu się światła.

Umiejętność użycia pionu, poziomicy, wagi, umiejętność posługiwania się termometrem.

Uwagi.

Oddzielenie w czasie nauki o przyrodzie żywej i nauki o przyrodzie martwej nie może być ścisłe: na naukę o przyrodzie żywej, jeżeli tego będą wymagały warunki, wypadnie przeznaczać poszczególne godziny lub dwugodzinne lekcje w marcu lub na początku kwietnia, a czasem i w listopadzie; nawzajem ta sama liczba godzin będzie zajęta przez fizykę i chemję w okresach, przeznaczonych zasadniczo na naukę o przyrodzie żywej.

W zakresie nauki o przyrodzie żywej punktem wyjścia dla opracowywania materjału są w tej klasie zjawiska biologiczne (przystosowania do środowiska oraz do zmian pór roku), ujmowane na konkretnych przykładach, wybranych w zależności od tego, czy należycie występuje w nich to zjawisko, które chcemy dzieciom wyjaśnić, i czy rozporządzamy odpowiednim materjałem poglądowym. Z pośród ssaków opracowuje się bardziej szczegółowo pewną ilość zwierząt o charakterystycznych cechach (wilk, ryś i t. d.), inne zaś (niedźwiedź, jeleń, lew i t. d.) ujmuje się porównawczo z tamtemi, uwzględniając przedewszytkiem ich sposób życia.

Na wsi przewidzieć należy lekcje nad stawem, o ile staw znajduje się w pobliżu, albo wycieczki, których ilość uzależnić należy od odległości do stawu; na wiosnę lekcje lub wycieczki do lasu lub zarośli dla zaznajomienia się z bylinami, kwitnącemi wczesną wiosną, i z rozwojem pąków. W mieście pożądana jest jedna wycieczka nad staw w jesieni i jedna do lasu na wiosnę.

Wiadomości o życiu roślin, z któremi zaznajamiają się dzieci, obserwując dziko rosnące rośliny najbliższego środowiska, znajdują zastosowanie w zajęciach w ogrodzie.

Nauka o przyrodzie martwej rozpoczyna się od rozważania elementarnych zjawisk cieplnych. Chwila rozpoczęcia nauki przypada na czas przełomowy między jesienią a zimą, gdy uczniowie są świadkami głębokich przeobrażeń w otaczającej przyrodzie i w gospodarce człowieka. Zmiany te narzucają nieprzebrany materjał doświadczalny, który program wyzyskuje w działach od 1 do 5. O szczegółowem rozwinięciu tego materjału będą rozstrzygały: warunki zewnętrzne i możliwości szkolne.

Umieszczenie elementarnych pomiarów na wskazanem miejscu zostało dokonane w tym celu, by uczeń przystąpił do nich dopiero po uprzedniem zżyciu się z metodą pracy i lepszem zrozumieniem znaczenia tych pomiarów na tle zjawisk i potrzeb życia codziennego.

Arytmetyka z geometrją.

(4 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Arytmetyka.

1. *Nawiązanie do materjału z ubiegłego roku.* Usystematyzowanie wiadomości o dziesiątkowym układzie pozycyjnym. Numeracja rzymska.

Powtórzenie i ugruntowanie działań na liczbach całkowitych i na wyrażeniach dwumianowanych, wraz z powtórzeniem metrycznego układu jednostek miary.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień, w szczególności z zakresu życia praktycznego. Tabelki statystyczne. Notowanie przychodu i rozchodu towarów lub materjałów. Rachunki za towar. Spisy inwentarzowe (np. w sklepiku szkolnym). Książka kasowa. Rachuba czasu. Zadania, dotyczące prędkości, drogi i czasu.

2. *Elementarne wiadomości o podzielności liczb.* Reszta liczby przy danym dzielniku. Wielokrotność i podzielnik.

Cechy podzielności przez 10, 5 i 2, przez 100, 25 i 4.

Cechy podzielności przez 9 i 3.

Liczby złożone i liczby pierwsze; rozkład liczby na czynniki pierwsze.

3. *Ułamki zwykłe.* Ułamek całości; oznaczanie ułamka. Obliczanie ułamka danej całości; obliczanie całości z danego jej ułamka; obliczanie, jakim ułamkiem jednej całości jest druga całość tego samego rodzaju (na łatwych przykładach).

Porównywanie ułamków o jednakowych mianownikach. Dodawanie i odejmowanie ułamków o jednakowych mianownikach.

Ułamki właściwe i niewłaściwe. Przekształcanie ułamka niewłaściwego na liczbę całkowitą albo liczbę mieszaną — i odwrotnie.

Ułamki równe; upraszczanie ułamka; ułamek nieskracalny. Sprowadzanie ułamków do wspólnego mianownika. Porównywanie ułamków o różnych mianownikach. Dodawanie i odejmowanie dowolnych ułamków.

4. *Liczby dziesiętne.* Ułamki o mianownikach 10, 100, 1000 i t. d. — w związku z metrycznym układem jednostek miary.

Rozszerzenie dziesiątkowego układu pozycyjnego na rzędy ułamkowe; liczby dziesiętne całkowite i ułamkowe. Porównywanie liczb dziesiętnych. Mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez 10, 100, 1000 i t. d.; zamiana jednostek miary.

Dodawanie i odejmowanie liczb dziesiętnych.

Geometrja.

1. *Nawiązanie do materjału z ubiegłego roku.* Kąty płaskie, mierzenie kątów. Kąty przyległe i kąty wierzchołkowe.

Proste prostopadłe. Rzut punktu na prostą i odległość od punktu do prostej. Proste równoległe. Kreślenie przy użyciu pary ekierek (na papierze nieliniowanym).

Linje łamane; obliczanie ich długości. Trójkąt i wielokąt; przekątne wielokąta. Kreślenie trójkąta lub wielokąta, równego danemu (metodą rzutowania wierzchołków na oś).

2. *Skala, plan i mapa.* Powtórzenie i ugruntowanie wiadomości o skali. Kreślenie figur w danej skali.

Zdjęcie planu metodą rzutowania punktów na oś.

Oznaczanie skali w postaci np. 1 cm: 1 km, zamiast 1 : 100.000. Czytanie planów i map; ćwiczenia w wyznaczaniu prawidłowej długości odcinków według planu lub mapy.

3. *Pole prostokąta.* Obliczanie pola prostokąta; układ metryczny jednostek kwadratowych; gruntowe jednostki miary pola w układzie metrycznym.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych.

4. *Prostopadłościan, jego objętość.* Opis prostopadłościanu; wzajemne położenie prostych i płaszczyzn w prostopadłościanie. Rozumienie rysunku prostopadłościanu w perspektywie równoległej ukośnej (dwa wymiary naturalne, trzeci — w skrócie). Specjalne przypadki prostopadłościanu: prostopadłościan kwadratowy, sześcian. Obliczanie pola powierzchni prostopadłościanu.

Mierzenie objętości przy pomocy menzurki. Obliczanie objętości prostopadłościanu; układ metryczny jednostek sześciennych oraz jednostek miary pojemności.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych.

Wyniki nauczania.

Dokładne rozumienie numeracji bez ograniczenia zakresu liczbowego oraz opanowanie praktycznie używanych jednostek miary.

Biegłość w wykonywaniu działań na dowolnych liczbach naturalnych i na wyrażeniach mianowanych.

Przyswojenie tych wiadomości z zakresu podzielności liczb naturalnych, które są potrzebne do przekształcania ułamków zwykłych i wykonywania działań na ułamkach.

Umiejętność wyznaczania ułamka danej całości, wyznaczania całości z danego jej ułamka i obliczania, jakim ułamkiem jednej całości jest druga całość tego samego rodzaju.

Umiejętność porównywania, dodawania i odejmowania ułamków zwykłych o mianownikach, które łatwo rozkładają się na czynniki pierwsze.

Rozumienie liczby dziesiętnej ułamkowej jako specjalnej postaci ułamka zwykłego, umiejętność porównywania, dodawania i odejmowania liczb dziesiętnych.

Rozumienie rysunków i planów, wykonywanych w danej skali, oraz umiejętność kreślenia łatwych planów.

Umiejętność rozpoznawania prostopadłościanów i rozumienie rysunku prostopadłościanu w perspektywie równoległej ukośnej.

Umiejętność obliczania obwodu i pola prostokąta, a także pola całej powierzchni oraz objętości prostopadłościanu — z zastosowaniem tylko liczb całkowitych.

Umiejętność stosowania nabytych wiadomości do zagadnień praktycznych, wymagających wykonania kilku czynności rachunkowych.

U w a g i.

W oddziale V uczniowie winni zdobyć biegłość w wykonywaniu działań na liczbach całkowitych.

Należy sprawdzić, czy uczniowie umieją poprawnie pisać liczebniki słowami.

W zadaniach winien przeważać materjał praktyczny. Zadania z zakresu obliczeń handlowych mają na celu zarówno podanie wiadomości z tej dziedziny, jak i dalsze ugruntowanie sprawności rachunkowej. Przy notowaniu przychodu i rozchodu towarów lub materjałów a także przy księdze kasowej należy dać pojęcie salda.

Przy budowie tabelek statystycznych należy ograniczyć się do podawania prostych przykładów (np. statystyki dzieci w szkole według klas i płci.

Elementarne wiadomości o podzielności liczb, poprzedzające naukę o ułamkach, doprowadza się do rozkładu liczb na czynniki pierwsze; natomiast wiadomości o wspólnym podzielniku i o wspólnej wielokrotności liczb można podać we właściwym czasie przy nauce o ułamkach.

Przy wprowadzaniu ułamka należy ograniczyć się w oddziale V do jednej tylko interpretacji tego pojęcia: $\frac{3}{4}$ oznacza, że całość została podzielona na 4 równe części i takich części wzięto 3.

Po wprowadzeniu pojęcia ułamka i oswojeniu się dzieci z tem pojęciem następują ćwiczenia z ułamkami o jednakowych mianownikach. W dalszym ciągu należy opracować rzecz bardzo dla ułamków charakterystyczną — zmianę postaci ułamka przy zachowaniu jego wartości.

Przy upraszczaniu ułamka niema potrzeby wyznaczania największego wspólnego podzielnika dla licznika i mianownika ułamka; wystarczy, gdy uczniowie potrafią upraszczać ułamek stopniowo, byle tylko doprowadzili go do postaci ułamka nieskracalnego.

W dodawaniu i odejmowaniu ułamków należy ograniczyć się do takich przykładów, w których rozkładanie mianowników na czynniki pierwsze nie sprawia trudności.

Przygotowaniem do wprowadzenia ułamków dziesiętnych jest rozważanie ułamków o mianownikach 10, 100, 1000 i t. d., w związku z dziesiętnemi jednostkami miary. Należy zwrócić szczególną uwagę na zamianę jednostek miary.

Przy zapisie ułamków dziesiętnych należy stosować przecinek, a nie kropkę.

Należy zwrócić uwagę na charakterystyczną własność liczb dziesiętnych: mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez 10, 100, 1000 i t. d. sprowadza się do zmiany wartości rzędowej poszczególnych cyfr danej liczby; praktyczny sposób wykonywania tego rodzaju mnożenia lub dzielenia polega na odpowiedniem przesunięciu przecinka dziesiętnego.

W nauczaniu geometrji należy uwzględnić kreślenie przy użyciu pary ekierek — na gładkim papierze (nielinjowanym). Jednem z ćwiczeń zaleconych jest kreślenie trójkąta lub wielokąta równego danemu — i to metodą rzutowania wierzchołków na oś; wskazana metoda winna być również stosowana do zdjęcia planów.

Należy zwrócić dostateczną uwagę na oswojenie się uczniów ze skalą. W tym celu zaleca się ćwiczenia w odczytywaniu odległości według planów i map w danej skali.

Przy opracowaniu układu metrycznego jednostek miary pola należy zwrócić uwagę na to, że zamiennikiem jednostki miary pola na niższe jednostki jest liczba 100. Metryczne jednostki miary objętości mają zamiennik 1000.

Przy obliczaniu pola prostokąta i objętości prostopadłościanu uczniowie winni dobrze zdawać sobie sprawę z metody obliczania, aby nie stosowali odpowiednich reguł mechanicznie.

Rozważania przestrzenne rozpoczyna się od opisu prostopadłościanu, ustawionego w położeniu zasadniczem, t. zn. takiem, przy którem dwie ściany są poziome, a dwie ściany są równoległe do tła; ćwiczenia te, przeprowadzone na modelach i szkieletach prostopadłościanów, mają na celu zapoznanie uczniów z położeniem płaszczyzn i prostych w przestrzeni — i to nie w oderwaniu, ale w związku z dobrze znanemi bryłami.

Pracę nad zrozumieniem rysunku w perspektywie równoległej ukośnej zaczyna się od gotowego rysunku prostopadłościanu, w którym tylna ściana leży na płaszczyźnie rzutów (płaszczyzna ta jest ustawiona pionowo wprost przed rysującym, jako t. zw. płaszczyzna czołowa). Krawędzi prostopadłe do płaszczyzny czołowej są narysowane w postaci linij ukośnych, tworzących z linją poziomą zazwyczaj kąt 30°, 60° albo 45°, a wielkość tych krawędzi w rzucie jest skrócona (najczęściej dwukrotnie). Rzut prostokąta, leżącego w podstawie, przedstawia się jako równoległobok.

Rysunek tego rodzaju jest bardzo pospolity w ilustracjach książkowych. Ćwiczenia polegają na opisie i wytłómaczeniu sposobu rysowania prostopadłościanu. Największy nacisk należy położyć na dobre zrozumienie wyznaczania rzutu ukośnego odcinka prostopadłego do płaszczyzny rzutów, jako cienia danego odcinka w promieniach równoległych światła.

Na geometrję przeznacza się 30—40 godzin rocznie; zaleca się jednak nie wydzielać tej godziny w tygodniowym rozkładzie zajęć, ale raczej przeplatać działy arytmetyki z działami geometrji, a nawet łączyć na jednej lekcji tematy arytmetyczne i geometryczne.

W miarę możności i potrzeby zaleca się prowadzić niektóre lekcje geometrji na otwartem powietrzu.

Rysunek.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Rysunek z pamięci i z pokazu. Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci i z pokazu tworów przyrody i przedmiotów użytkowych o zdecydowanych kształtach i barwach, z uwydatnieniem w rysunku zasadniczego kształtu całości i części, odpowiedniego rozmieszczenia i różnic wielkości części, typowych cech przedmiotu; zakładanie rysunku farbami, odpowiadającemi trzem głównym i trzem pochodnym barwom, występującym na przedmiotach. (Orjentacyjne przykłady tematów: koń i krowa, jamnik i chart, karp i szczupak, bocian i kaczka, kogut i wrona, marynarz i ułan, dom par-

terowy i kamienica wielopiętrowa, topola i wierzba, dąb i świerk, narzędzia i wyroby rzemieślnicze i t. p.).

Rysunek z natury. Szkicowanie przedmiotów płaskich lub nadających się do płaskiego ujęcia, ustawionych frontalnie w różnych położeniach. Zakładanie rysunku farbą, odpowiadającą w przybliżeniu barwie przedmiotu.

Rysunek z wyobraźni, obejmujący ilustrowanie scen z życia ludzi w różnych środowiskach na podstawie własnych przeżyć ucznia lub opowiadania nauczyciela. (Orjentacyjne przykłady tematów: „żołnierze maszerują“, „ułani jadą“, „wyścigi na łodziach“, „ludzie uciekają“, „ładowanie towarów na okręt“, „robotnicy wychodzą z fabryki“, „flota wojena lub handlowa“, „polskie samoloty“ i t. p.).

Rysunek odręczny na papierze i na tablicy kwadratu, prostokąta, podział na dwie i cztery części odcinków prostej, kwadratu, prostokąta.

Wykonywanie napisów na rysunkach (zastosowanie patyka).

Przy malowaniu mieszanie farb i wytwarzanie barw pochodnych z trzech zasadniczych.

Wyniki nauczania.

Wyrażanie w rysunku z pamięci i z pokazu linją zasadniczego kształtu różnic wielkości części i typowych cech, a także farbą lub kredkami ogólnej barwy przedmiotu; umiejętność narysowania z natury przedmiotu płaskiego lub nadającego się do płaskiego ujęcia o niezłożonym kształcie oraz umiejętność założenia rysunku farbą, odpowiadającą barwie przedmiotu; umiejętność narysowania odręcznie kwadratu i prostokąta oraz dzielenie ich na dwie i cztery równe części; odpowiednie umieszczenie i wykonanie napisu na rysunku literami, opartemi na znanym druku.

Uwagi.

W oddziale V należy, obok ćwiczeń w rysunku poobserwacyjnym (z pamięci i z pokazu), odgrywającym w dalszym ciągu główną rolę, i rysunku z wyobraźni, wprowadzać stopniowo ćwiczenia w rysunku z natury przedmiotów płaskich w różnych położeniach, jednak ustawionych frontalnie do rysującego.

Przy rysunku z pamięci i z natury należy zwrócić szczególną uwagę na dostrzeganie i wyrażanie zasadniczego kształtu przedmiotu i typowych cech.

Przy obserwacji przedmiotów w terenie stwierdzamy w dalszym ciągu wyraźnie występujące zjawiska perspektywiczne, zachęcając uczniów do ich wyrażania w rysunku z wyobraźni.

Przy obserwacji ludzi i zwierząt zwracamy uwagę na położenie rąk, nóg, tułowia w ruchu.

W pewnych wypadkach można przed przystąpieniem do rysunku poobserwacyjnego zastosować wycinanie sylwet z papieru.

Ćwiczenia w malowaniu wiążą się ściśle z rysunkiem odręcznym przedmiotów i nie mogą być prowadzone oddzielnie. Przy wyrażaniu barwy ogólnej przedmiotu farbą należy wziąć pod uwagę przeważającą barwę przedmiotu, pomijając inne drobne plamy barwne.

Ćwiczenia w rysunku z wyobraźni należy wiązać coraz mocniej z rysunkiem poobserwacyjnym. Stosowanie tematów ilustracyjnych, w których występuje kilka lub kilkanaście tych samych przedmiotów, prowadzi do rysunkowego opanowania .kształtu tych przedmiotów.

W celu wyrobienia sprawności w odręcznem rysowaniu form geometrycznych stosuje się w tej klasie szkicowanie tych form na większych arkuszach papieru pakowego i na tablicy. Ćwiczenia takie mogą zajmować jedynie część lekcji i wogóle nie powinny zabrać wiele czasu po właściwem przygotowaniu w klasach poprzednich.

Okolicznościowo, w związku z wykonywaniem podpisów i krótkich napisów na rysunkach, należy zwrócić większą uwagę na prawidłowy kształt liter, stosowną wielkość i estetyczne wykonanie.

Temat rysunkowy winien być opracowany w ciągu jednej godziny lekcyjnej, w pewnych wypadkach można rozłożyć pracę łącznie z obserwacjami na dwie lekcje, przyczem wyklucza się lekcję, trwającą dwie godziny szkolne, bezpośrednio po sobie następujące.

Uwagi dodatkowe o rodzajach rysunku.

Rysunek poobserwacyjny polega na wyrażaniu przedmiotów linją lub plamą barwną po obserwacji i omówieniu obserwowanych kształtów, proporcji, barw i ruchu. Jest to typ rysunku, wysuwający się przeważnie na pierwszy plan ze względu na swoją wartość w zakresie rozwoju spostrzegawczości i pamięci wzrokowej oraz bogactwo tematów i możliwych form wyrazu. Zależnie od tego, czy rysowanie następuje w jakiś czas po obserwacji, czy też bezpośrednio po oglądaniu przedmiotu, odróżniamy rysunek poobserwacyjny z pamięci (w znaczeniu ściślejszem) i rysunek z pokazu. Rysunek z pamięci pozwala na swobodniejszy wybór tematów oraz rozległe uwzględnienie potrzeb życia i pracy szkolnej; rysunek ten skłania ucznia do ujęcia zasadniczych kształtów i wyrażenia istotnych cech przedmiotu z pominięciem takich szczegółów, które muszą być uwzględnione w rysunku z pokazu, a tem bardziej w rysunku z natury. Rysunek z pokazu, wykonywany bezpośrednio po obserwacji i usunięciu przedmiotu, ogranicza się do tematów łatwiejszych i mniej złożonych, zmierza natomiast do osiągnięcia większej dokładności w ich opracowaniu.

Przy rysunku z pokazu stosuje się często powtórną lub kilkakrotną obserwację przedmiotu, już rysowanego, w celu spostrzeżenia szczegółów, poprzednio niezauważonych, przypomnienia szczegółów poznanych, ale zapomnianych i poprawienia rysunku. Rysunek z pokazu jest typem rysunku poobserwacyjnego, który stanowi formę przejściową pomiędzy rysunkiem z pamięci, a rysunkiem z natury, występującym dopiero w wyższych klasach, poczynając zasadniczo od oddziału V.

Rysunek z natury polega na wyrażaniu przedmiotu linją lub plamą, równoczesnem z jego obserwacją i poznawaniem, przytem rysujący porównywa ciągle powstającą formę z obserwowanem przedmiotem. Podczas rysowania z natury należy wydobyć z zespołu różnorodnych szczegółów cechy zasadnicze, aby dać syntezę kształtu, a nie kopjować bezmyślnie wzrokowego obrazu przedmiotu.

Rysunek z wyobraźni polega na wyrażaniu linją lub plamą obrazów, powstających w umyśle z dowolnie wybieranych i kojarzonych składników materjału spostrzeżeniowego i wiedzy o przedmiotach.

Do rysunku z wyobraźni zaliczamy przedewszystkiem ilustrowanie własnych przeżyć, tematów z lektury i wogóle pracy szkolnej, wydarzeń z życia szkolnego i życia środowiska i t. d., następnie tworzenie nowych form, odpowiadających ściśle opisowi lub pewnemu zamierzeniu.

Zajęcia praktyczne.

(4 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

A. Zajęcia rękodzielnicze.

1 a. Chłopcy. Wytwarzanie przedmiotów użytkowych z drzewa. Materjały: deski świerkowe, sosnowe, olchowe o grubości od 5—15 mm.

Narzędzia podstawowe: lekkie piły, strug zdziernik lub równiacz, młotek, obcęgi.

Przy wytwarzaniu przedmiotów uczniowie winni zapoznać się z przerzynaniem deski po i obok linji, naznaczonej na desce, wzdłuż i wpoprzek słoi, oraz z łączeniem desek zapomocą gwoździ i wkrętek.

Orjetacyjne przykłady tematów: półeczki do lampy w stajniach i oborach, półeczki i skrzyneczki do szczotek i zgrzebeł, wieszadełka z haczykami metalowemi do kluczy i ręczników, skrzynki do hodowli roślin, domki dla ptaków, pułapki na myszy, pudełka na noże i widelce, wycieraczki (kraty) do czyszczenia obuwia, półeczki do umywalni i kuchni.

W razie braku materjałów do robót z drzewa, roboty te mogą być zastąpione częściowo, a w wyjątkowych wypadkach (na wsi) całkowicie: przez roboty ze słomy, rogożyny, sitowia: koszyki, półkoszki, chodaki, wycieraczki, ule i t. p.

1 b. Dziewczęta. Szycie i roboty dziane. Materjały: płótno (na wsi), półpłótno, perkal, surówka.

Szycie jaśka lub poszewki na poduszkę, fartucha do pasa, koszuli dziennej, łatanie i cerowanie bielizny; z robót dzianych szydełkowych: szaliki, czapeczki na głowę dla dziecka.

Przy wykonywaniu wskazanych części ubioru, uczennice winny się zapoznać ze ściegami: przed igła, za igłą, obrąbkowym, okrętkowym; ze szwami: zwykłym, pojedyńczym i odwracanym (podwójnym lub francuskim); z marszczeniem, przyszywaniem tasiemek, guzików, wykonywaniem dziurki i pętelki; przy wykonywaniu robót dzianych, szydełkowych ze ściegiem zasadniczym: łańcuszkiem, półsłupkiem, słupkiem.

2. *Roboty z różnych materjałów (dla chłopców i dziewcząt) do wyboru w zależności od warunków i potrzeb szkolnych i domowych.*

Orjentacyjne przykłady tematów: w korelacji z geografją: piaskownice, wiatromierze, proste gnomony;

w korelacji z przyrodą martwą: czynny model pompy ssącej (sikawka z bzu), czynny model kuchenki z cegły;

w korelacji z geometrją: modele kartonowe i tekturowe brył;

w związku z różnemi zainteresowaniami młodzieży: latawce, łuki, łatwe modele namiotu harcerskiego z urządzeniem wewnętrznem, najprostsze pomoce do przedstawień amatorskich; gwiazdy na Boże Narodzenie, wózek dyngusowego kogutka (w centralnej Polsce), czapki dla kolędników (np. do „przedstawień herodowych"), modele przydrożnych kapliczek i krzyżów;

łatwe roboty introligatorskie: podklejanie mapek kieszonkowych, map, obrazków, ilustracyj, wyciętych z gazet, sporządzanie bloków; naprawa książek.

B. W szkołach posiadających ogród.

Zajęcia ogrodnicze. W jesieni. Prace, związane z zabezpieczeniem roślin na zimę. Zbiór warzyw i zabezpieczenie ich na zimę (zależnie od warunków: przechowywanie w piwnicy lub dołowanie). Zbiór nasion, roślin, uprawianych w ogrodzie. Zebranie i przechowywanie jednorocznych pędów drzew i krzewów dla przygotowania sadzonek.

Na wiosnę. Sadzenie i rozmnarzanie roślin ozdobnych, wieloletnich (bylin) i dalsza nad niemi opieka. Opieka nad krzewami użytkowemi: malinami i porzeczkami. Opieka nad krzewami ozdobnemi ze szczególnem uwzględnieniem potrzeb gnieżdżenia się ptaków. Sadzonkowanie zielne roślin pokojowych.

W szkołach bez ogrodu: uprawa roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach.

Wyniki nauczania.

W zastosowaniu do chłopców: w zakresie robót z drzewa: umiejętność przerznięcia deski według prostej i krzywej linji, ostrugania zdziernikiem lub równiaczem i połączenia dwóch kawałków deski zapomocą gwoździ i wkrętek;

w zakresie robót ze słomy, rogożyny i sitowia, jeżeli są uprawiane w większym zakresie: umiejętność wykonania jednego ze wskazanych przedmiotów.

W zastosowaniu do dziewcząt: znajomość ściegów przed igłą, za igłą, ściegu obrąbkowego i okrętkowego, szwów zwykłych (pojedyńczych). odwracanych (podwójnych lub francuskich), umiejętność marszczenia, przyszywania tasiemek, guzików, wykonywania dziurki i pętelki.

Uwagi.

Do robót z drzewa są wskazane narzędzia podstawowe i charakterystyczne dla rodzaju pracy, która winna się opierać na najprostszych środkach. Nie wyłącza to użycia, w razie możności i potrzeby, innych narzędzi i przyborów.

Deski, z których są wytwarzane przedmioty na lekcjach zajęć rękodzielniczych, powinny być strugane zdziernikiem lub równiaczem, a czasami mogą być nawet zupełnie nie strugane lub też strugane tylko z jednej strony, zależnie od przeznaczenia przedmiotu.

W szkołach męskich, posiadających ogród, przyjmuje się w zasadzie podział na prace sezonowe: zajęcia rękodzielnicze winny przypaść głównie

w okresie od początku listopada do środka kwietnia, prace ogrodnicze — w pozostałych okresach roku szkolnego. Stosowanie jednak zasady sezonowości nie powinno przeszkadzać doraźnemu zatrudnianiu dzieci w czasie, gdy przeważają prace ogrodnicze, pracami rękodzielniczemi i odwrotnie.

W szkołach żeńskich, posiadających ogród, należy stosować podobne zasady organizacji: szycie wraz z robotami dzianemi oraz roboty z różnych materjałów przypadną głównie na wskazany okres środkowy, zajęcia ogrodnicze na okresy pozostałe.

Gdy szkoła nie posiada ogrodu, powiększa się czas, poświęcony na zajęcia rękodzielnicze, zamiast zajęć ogrodniczych zaś wystąpią tylko hodowle roślin w skrzynkach i doniczkach, w wymiarze czasu bardzo szczupłym, o ile chodzi o wyjaśnienia i pokazy na lekcjach. Należy poza tem zalecać takie same hodowle w domu a także uprawę roślin. dowolnie wybranych, na zagonkach w gospodarstwie rodziny dziecka. W skrzynkach mogą być uprawiane rośliny określone lub dowolnie wybrane, np. pomidory, szczypiorek, kwiaty, w doniczkach kwiaty, na zagonkach rośliny, jadalne na surowo, np. rzodkiewka, groszek, marchew, pomidory. Wymienione prace winny zapoznać dziecko z uprawą ziemi, pielęgnowaniem, obserwacją i użytkowaniem roślin.

W szkołach koedukacyjnych przy istnieniu ogrodu można od początku listopada do środka kwietnia zajmować chłopców pracami rękodzielniczemi a dziewczęta szyciem w taki sposób, że 2 godziny tygodniowo (nie kolejne obok siebie) przypadną na zajęcie rękodzielnicze „głośne" chłopców pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela przy jednoczesnem „cichem" szyciu lub też niekiedy przy wykonywaniu przez dziewczęta robót z różnych materjałów, 2 inne na szycie pod kierunkiem odpowiedniej nauczycielki i jednoczesne zajęcia rękodzielnicze chłopców, pilnowanych tylko przez tę nauczycielkę, ale spełniających polecenia, dane poprzednio przez nauczyciela, prowadzącego ten dział. Pozostała część roku szkolnego może być wypełniona przez wspólne zajęcia ogrodnicze i okolicznościowe roboty z różnych materjałów. Na siłę nauczycielską, opiekującą się ogrodem, przypadnie wówczas przeciętnie 3 godziny rocznie, na drugą — 1.

Przy braku ogrodu niema powodu do podziału sezonowego — można wówczas 1 godzinę tygodniowo poświęcić na zajęcia rękodzielnicze chłopców pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela i jednoczesne szycie przez dziewczęta w tej samej izbie i pod jego dozorem, 1 godzinę, związaną z poprzednią, na szycie pod kierunkiem nauczycielki i jednoczesne „ciche" zajęcia rękodzielnicze chłopców, 2 godziny na naukę wspólną (zajęcia rękodzielnicze, hodowle skrzynkowe i doniczkowe) lub różnicowaną nieco według płci tylko w zakresie zajęć rękodzielniczych (np. chłopcy wykonywują) roboty z zakresu techniki podstawowej, dziewczęta z różnych materjałów) pod kierunkiem nauczyciela, prowadzącego te roboty.

Wskazane sposoby załatwienia sprawy w szkołach koedukacyjnych posiadają charakter przykładowy i nie wyłączają innych rozwiązań dostosowanych do danych warunków.

Zarówno przy posiadaniu jak przy braku ogrodu łatwo rozwiązać wszystkie trudności, gdy szkoła posiada siłę nauczycielską, która może uczyć zarówno robót, przewidzianych dla chłopców, jak szycia, gdyż siła taka będzie mogła w pewnych godzinach jednocześnie kierować podstawowemi pracami rękodzielniczemi chłopców i szyciem dziewcząt, a w innych organizować pracę nietylko równoczesną lecz wspólną.

W ciąg uroku szkolnego należy urządzić kilka wycieczek, związanych ściśle z robotami uczniów, a więc zależnie od warunków i możliwości, do tartaków, warsztatów stolarskich, względnie koszykarskich, wytwórni mat, słomianek do szwalni i t. p.

Uwagi dodatkowe o zajęciach ogrodniczych.

Najbardziej pożądanym typem ogrodu szkolnego jest normalny ogród kwiatowo - owocowo - warzywny.

Prace dzieci w ogrodzie, przewidziane w oddziale V, odbywają się w godzinach zajęć praktycznych według programu, związanego z kursem nauki o przyrodzie żywej. Prace te winny być stale uwzględniane w nauczaniu przyrodoznawstwa i stanowić praktyczne zastosowanie wiadomości o zjawiskach biologicznych, poznawanych na lekcjach nauki o przyrodzie. W tym wypadku, kiedy zajęcia praktyczne i nauka o przyrodzie są w rękach dwu nauczycieli, musi istnieć między nimi stałe porozumienie.

Uczniowie nie powinni wykonywać w ogrodzie żadnej pracy mechanicznej, której znaczenie i cel byłyby dla nich niezrozumiałe, gdyż głównem zadaniem tych zajęć jest świadome ustosunkowanie się do prac na roli i w ogrodzie.

Co się tyczy przestrzeni, $\frac{1}{4}$ ha jest najodpowiedniejszym obszarem do rozplanowania ogrodu szkolnego.

Tam, gdzie teren jest zbyt mały dla założenia ogrodu w ścisłem znaczeniu tego wyrazu, należy wyzyskać najmniejszy nawet kawałek ziemi (kilka, kilkanaście metrów) na założenie rabat roślin tak dobranych, by mogły posłużyć do obserwacyj biologicznych.

Przy planowaniu ogrodu należy wziąć pod uwagę, iż ma on stanowić teren do przeprowadzania lekcji z klasą i dla ćwiczeń praktycznych. Wobec tego rozmieszczenie rabat, odległości między niemi, szerokość ścieżek i t. p. powinny być takie, by praca zbiorowa dzieci mogła być swobodnie przeprowadzona. Wzgląd na dogodne zorganizowanie pracy powinien przeważać nad chęcią rozbudowania ogrodu pod względem ilości rabat, ilości uprawianych roślin i t. p.

Dobór roślin powinien być dokonywany w ścisłym związku z wymaganiami programu nauki o przyrodzie żywej w zakresie obserwacyj biologicznych, które dzieci mają przeprowadzić, oraz programu zajęć praktycznych, a także z takiemi względami praktycznemi, jak dożywianie dzieci i t. p. Nie powinno się uprawiać w ogrodzie roślin dziko rosnących, które można znaleźć w bliskiej odległości od szkoły. Próby stworzenia sztucznych zbiorowisk, których niema w pobliżu szkoły, np. wydmy, torfowiska, jakkolwiek byłyby użyteczne, są ryzykowne, wymagają bowiem wielkiego nakładu pracy, a dają małe nadzieje powodzenia. Dział systematyczny w ogrodzie jest zbędny, co wynika z programu. Zwraca się uwagę, że dużo obserwacyj biologicznych można przeprowadzić na roślinach ozdobnych, które uprawia się w ogrodzie ze względów estetycznych; należałoby tylko dokonać planowego ich doboru (np. zapylanie: mak wschodni, szałwia srebrzysta, orlik, tytoń narcyzowy; wspinanie się: winobluszcz, powojnik, nasturcja; rozmnażanie wegetatywne: kosaciec, lilja tygrysowa i t. p.) Podobnie i rośliny użytkowe dostarczają odpowiedniego materjału, np. do gromadzenia zapasów w różnych organach rośliny — warzywa; do wspinania się: groch, fasola i t. p.

A więc przy odpowiednim doborze rośliny użytkowe i rośliny ozdobne mogą dostarczyć materjału do obserwacyj biologicznych tak obfitego, że dział „biologiczny" w ścisłem znaczeniu tego wyrazu może być pominięty. Jest to okoliczność ważna szczególniej tam, gdzie szkoła nie rozporządza odpowiednio dużym terenem. Należy wprowadzić pewne zróżnicowania zależnie od środowiska. W okolicach dużych miast jest usprawiedliwiona np. uprawa truskawek, lepszych odmian drzew owocowych, nowalij i t. d. Natomiast w szkołach, oddalonych od dużych środowisk miejskich, należy uprawiać raczej takie rośliny, które mogłyby mieć duże znaczenie odżywcze dla szerokich mas, a które są u nas mało stosowane lub nieznane, np. kukurydzę na ziarno, soję, pospolite gatunki drzew owocowych. Poza tem zróżnicowanie powinno wynikać z pewnych gospodarczych tendencyj i możliwości danej okolicy, co winno być ustalone w swoisty sposób dla poszczególnych wypadków.

Powinno się uprawiać taką ilość roślin jednego gatunku, by a) dzieci mogły swobodnie pracować przy uprawie i b) mogły w grupie, odpowiadającej liczebnością normalnej klasie, ustawić się koło grządki bez nadmiernego tłoku i robić spostrzeżenia, mając okazy blisko siebie. Na niewielkim terenie należy więc wyrzec się dużej ilości gatunków roślin na korzyść większej ilości osobników tego samego gatunku.

Przykładowo podaje się następujący podział przestrzeni:

100	m^2	na grządki indywidualne, względnie po dwoje dzieci na grządkę,
50	„	na poletka pokazowe,
750	„	na kwietniki wraz z drogami i ścieżkami,
100	.	na inspekty i gromadzenie kompostu,
1.400	„	na warzywa i ogród owocowy,
100	„	na rezerwę,

2.500 m^2 ogółem na ogród szkolny (większa przestrzeń sprawiałaby trudności).

Niezależnie od zajęć planowych na lekcjach, dzieci biorą udział, w miarę swoich sił w pracach koło utrzymania całego ogrodu w porządku i wykonywują prace te wtedy, kiedy okoliczności tego wymagają, np. gracowanie ścieżek, tępienie chwastów, niekiedy pielenie. Należy zorganizować w tym celu odpowiednie dyżury.

Narzędzia (komplety) do prac ogrodniczych powinny być w miarę możności zrobione w szkole przez uczniów klas wyższych, a przechowywane w osobnej komórce lub szopie przy ogrodzie; ich utrzymywanie w czystości i porządku oraz naprawa winny być przedmiotem opieki nauczyciela przy pomocy dyżurującej kolejno starszej młodzieży. W razie potrzeby większej ilości narzędzi, lżejsze z nich może przynosić młodzież z domu.

Ogród szkoły jest terenem ściśle wyodrębnionym od terenu ogrodu kierownika i nauczycieli i oddanym zasadniczo pod wyłączny zarząd nauczycieli (ki) zajęć praktycznych, który (a) jest odpowiedzialny (a) za jego poziom gospodarczy wobec kierownika szkoły, udzielającego swej rady i pomocy przy organizacji pracy.

Śpiew.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Pieśni, przeważnie dwugłosowe w skali rozszerzonej (od „a“ małego do „f“ dwukreślnego), a także jednogłosowe — przy pomocy nut. Na repertuar winny się składać pieśni: a) religijne, dostosowane do roku kościelnego, b) narodowe, z uwzględnieniem potrzeb obchodów i uroczystości szkolnych. dotyczące ważniejszych wydarzeń i postaci historycznych, c) ludowe, np. obyczajowe, o charakterze tanecznym i żołnierskie, d) oryginalne polskich kompozytorów, w szczególności Moniuszki i Noskowskiego, e) inne, nie objęte powyższym podziałem, a nadające się do korelacji z innemi przedmiotami nauczania.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy zwracać baczną uwagę na utrwalanie należytej wymowy samogłosek i spółgłosek oraz stosować urozmaicone cieniowanie: mf, p, f, pp, crescendo, decrescendo, a także legato (łącząc) i staccato (odrywając), i zmiany szybkości: rallentando = zwalniając, accellerando = przyśpieszając.

W drugiej połowie roku opracowanie 2 do 4 kanonów trzy i czterogłosowych, jako przygotowanie do śpiewu trzygłosowego.

Próby śpiewania z nut pieśni łatwiejszych pod względem rytmu i melodji w tonacji C major.

W związku bezpośrednim lub pośrednim z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby:

Ćwiczenia rytmiczne: rozpoznawanie słuchowe dwu, trój, cztero i sześciomiaru, śpiewanie z nut na jednym dźwięku lub gamie prostych motywów rytmicznych, występujących w pieśniach tego oddziału, w taktach $^2/_4$, $^3/_4$ i $^4/_4$; ćwiczenia melodyjne: śpiewanie na podstawie nut gamy, trójdźwięków na stopniu I, IV i V oraz ich fragmentów w tonacji C major, śpiewanie ze słuchu trójdźwięku minorowego na pierwszym stopniu, odtwarzanie jego poszczególnych tonów.

W łączności z posługiwaniem się nutami niezbędne wyjaśnienia, dotyczące znaków muzycznych (sposób oznaczania wartości rytmicznych i taktu, nazwy nut) oraz rozmieszczenia półtonów i całych tonów w gamie C major.

Wyniki nauczania.

Przyswojenie co najmniej 15 pieśni, przeważnie dwugłosowych, śpiewanych z wyraźną wymową, ścisłą rytmiką, czystą intonacją, z zastosowaniem urozmaiconego cieniowania i koniecznych zmian tempa; umiejętność korzystania z nut jako środka pomocniczego przy śpiewaniu pieśn ze słuchu; znajomość pisowni muzycznej w zakresie, potrzebnym przy opracowywaniu pieśni.

Uwagi.

Mimo wprowadzenia wskazanych ćwiczeń należy nadal większość czasu poświęcać na samo śpiewanie pieśni.

Należy od czasu do czasu dla utrwalenia powtarzać cenniejsze pieśni z klas poprzednich.

Rozszerzona skala pieśni, wskazana w materjale nauczania, stosuje się do głosu pierwszego i drugiego łącznie.

Posługiwanie się nutami przy śpiewie winno mieć dwojakie znaczenie. Nuty mogą służyć albo jako pomoc przy uczeniu się i powtarzaniu melodji ze słuchu, albo też jako podstawa do odczytywania pieśni głosem, zależnie od jej trudności i stopnia wyrobienia uczniów w tym zakresie.

Ćwiczenia cielesne.

(2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych).

Materjał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII.

A. Zabawy, gry ruchome i gry drużynowe. Zabawy o charakterze ożywiającym i rekreacyjnym, stosowane zarówno między ćwiczeniami w formie ścisłej, jak też między trudniejszemi grami i na pauzach, np. polowanie, niedźwiedź, poczta, różne odmiany berka i t. p., dla dziewcząt również zabawy taneczne, np. tańce pajaców, ułani, krakowiak.

Gry bieżne, łączące elementy zręczności i zwinności z biegiem, np. walka o sztandary, zbóje, wyrywanka, harce i t. p.

Gry rzutne, łączące elementy zwinności i zręczności z pewnością rzutu i chwytu i wyrabiające równowagę duchową, np. gry z piłką takie, jak wyścigi piłek, sztafety z piłką i t. p.

Gry z podbijaniem, łączące pewność oka i ręki z biegiem, np. pacanka, kiczki, wybijanka, podbijak i t. p.

Gry drużynowe: podaj dalej, piłka więzienna, piłka bramkowa, w dwa ognie, kwadrat w uproszczonej postaci, który w oddziale VII może być doprowadzony do postaci czystej, dla młodzieży silniejszej siatkówka, również doprowadzona do czystej postaci dopiero w oddziale VII.

B. Ćwiczenia gimnastyczne. Ćwiczenia porządkowe.

Tworzenie szachowej kolumny ćwiczebnej z dwuszeregu, z miejsca i z marszu, a także kolumny ćwiczebnej z dwójek i trójek w zależności od miejsca ćwiczeń. Elementy musztry formalnej, konieczne do manewrowania oddziałem; zwroty w miejscu i w marszu, zmiana kierunku w marszu, marsze w dwuszeregu z równaniem i kryciem, zbiórki w miejscu i w marszu w różnych postaciach — ponadto dla dziewcząt proste korowody.

Ćwiczenia kształtujące. Ćwiczenia kończyn górnych (przeważnie w postawach siedzących): wznoszenie, wymachy i rzuty we wszystkich kierunkach oraz krążenia.

Ćwiczenia kończyn dolnych: ćwiczenia, wpływające na wydłużenie tylnych mięśni uda, rytmiczne podskoki z równoczesnemi wymachami nóg, łatwe kroki taneczne.

Ćwiczenia tułowia: skłony wprzód i wtył z różnych postaw wyjściowych, jednak bez wytrzymywania, ponadto skłony boczne i skręty tułowia, spotęgowane przez współpracę ramion.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skręty, skłony i krążenia.

Ćwiczenia koordynacyjne. Wytrzymywanie łatwych postaw z biegu, trudniejsze niż w klasach poprzednich ruchy kończyn i tułowia w postawach równoważnych. Przechodzenie po równoważni do wysokości pasa z podrzucaniem woreczków lub piłeczek, wykonywane również ze śpiewem; zeskakiwanie z równoważni z chwytem. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia stosowane. Krótkotrwałe zwisy na drabinie i tramie, ewentualnie na prymitywnych przyrządach. Mocowanie się dwójkami o charakterze zręcznościowym. Skoki wolne (wdal i wzwyż) w formie zabawowej i ścisłej z ograniczonym rozbiegiem i określonem miejscem odbicia i doskoku. Skoki mieszane przez ławeczkę, ustawioną poziomo i skośnie, oraz w zależności od warunków skoki przez tram, skrzynię i kozła, lub skoki naturalne.

C. Sporty. Jazda na saneczkach: wożenie się na saneczkach w terenie równym oraz zjazdy z łagodnych, naturalnych pochyłości (bez ostrych wiraży).

Jazda na łyżwach: swobodna jazda przodem, najprostsze figury, np. przekładanka, łuki.

Jazda na nartach: chody w terenie płaskim oraz zjazdy z niewielkiej pochyłości. Zabawy narciarskie w zjeździe nawprost.

Pływanie. Gdzie tylko warunki na to pozwolą, należy zorganizować naukę pływania i przeprowadzić ją w formie zabaw w wodzie, szybowania i wreszcie nauki systematycznej tak, aby w oddziale VII osiągnąć sztukę pływania.

Wyniki nauczania w oddziale V.

Opanowanie sztafet z piłką (25 m); usprawnienie w jednej lub dwu grach z piłką, jak np. „piłka więzienna", „podaj dalej"; sprawność w tworzeniu szachowej kolumny ćwiczebnej z dwurzędu i dwuszeregu; opanowanie postawy i umiejętność jej poprawienia z zupełnego rozluźnienia; umiejętność przechodzenia po równoważni na wysokości kolan; poprawne wykonanie łatwych skoków naturalnych.

Uwagi.

Ze względu na występujące już wyraźnie w tym wieku różnice fizyczne i psychiczne między chłopcami i dziewczętami należy, począwszy od oddziału V, prowadzić w zasadzie ćwiczenia cielesne osobna dla dziewcząt. Przytem można łączyć młodzież z dwu bezpośrednio następujących po sobie klas.

Przy szczegółowym doborze materjału nauczyciel może uwzględnić ćwiczenia, wchodzące w skład minimów Państwowej Odznaki Sportowej, oraz przeprowadzać próbę zawodów o zdobycie tej odznaki w wypadkach, w których dziatwa osiągnie odpowiednią granicę wieku.

Dla oddziałów V, VI i VII szkoła winna zorganizować co najmniej dwie wycieczki w ciągu roku. Na wycieczkach młodzież po dojściu do celu biwakuje, wykonywując przytem takie urządzenia, jak kuchnia polowa, śmietnik, miejsce ustępowe i t. p. Program tych wycieczek powinien ponadto obejmować zabawy na wielkich i otwartych przestrzeniach, zabawy

w wodzie i naukę pływania, oraz ćwiczenia i gry polowe typu harcerskiego, które przy odpowiedniem prowadzeniu stanowić mogą jakgdyby syntezę wychowania fizycznego, a także nastręczyć bardzo dużo sposobności do zabiegów wychowawczych.

Wycieczki w oddziałach wyższych mogą być prowadzone na odległość do 10 km marszu dziennego, z obciążeniem do 4 kg.

10 minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne mogą być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałami VI i VII, w szkołach koedukacyjnych także osobno dla chłopców z oddziałów V, VI i VII, osobno dla dziewcząt z tych oddziałów; w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału V, w dwu innych naprzemian przez wychowawców oddziałów V, VI i VII.

B. ODDZIAŁ V SZKÓŁ 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 136—138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Religja rzymsko - katolicka.

Obowiązuje program dotychczasowy.

Język polski.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

Historja.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

Geografja.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

Nauka o przyrodzie.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

Arytmetyka z geometrja.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

Rysunek.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

Zajęcia praktyczne.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A, ale bez zajęć ogrodniczych. Tam, gdzie jest ogród, należy korzystać z niego przy prowadzeniu nauki o przyrodzie oraz zachęcać dzieci do pracy w nim indywidualnej i zespołowej poza godzinami lekcji. Na uprawy roślin ozdob-

nych w skrzynkach i doniczkach przy braku ogrodu należy również zużytkowywać czas poza lekcjami, a niektórych wyjaśnień udzielać na lekcjach nauki o przyrodzie. Liczba robót, w szczególności wykonywanych z różnych materjałów przez dziewczęta, musi ulec, ze względu na niewielką liczbę godzin, zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach 7 i 6 klasowych.

Śpiew.

Przy nauce wspólnej oddziałów V, VI i VII obowiązuje nowy program dla oddziału V, podany w dziale IV A, z tą różnicą, że oprócz pieśni dwugłosowych i jednogłosowych należy uwzględniać pieśni trzygłosowe, o ile na to pozwalają warunki.

Ćwiczenia cielesne.

Przy nauce wspólnej oddziałów V, VI i VII obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

C. ODDZIAŁ V SZKOŁY DWUKLASOWEJ.

Plan godzin normalny, podany na str. 139 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostaje bez zmiany.

Program dotychczasowy, ustalony w tem wydaniu, pozostaje również bez zmiany, z wyjątkiem następującym:

Ćwiczenia cielesne.

Przy łącznej nauce oddziałów IV i V obowiązuje ze względu na wiek młodzieży materjał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII, podany powyżej w dziale IV A.

V. A. ODDZIAŁ VI SZKÓŁ 7 i 6 KLASOWYCH.

Oddziały VI i VII szkoły sześcioklasowej mają się uczyć, jak dotychczas, równocześnie w jednej izbie, przytem rozkład czasu pomiędzy poszczególne przedmioty ulega w porównaniu z r. 1932/33 pewnym zmianom, widocznym z poniższego tekstu i wskazanym już w okólniku Nr. 39 z dnia 30 marca 1933 r. [1]).

Programy dotychczasowe dla oddziału VI szkół siedmioklasowych i sześcioklasowych, ustalone w wydaniu Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, nie ulegają zmianom, z wyjątkiem usunięcia języka obcego i wprowadzenia nowego programu ćwiczeń cielesnych; dodatkowe uwagi podkreślają pewne zasadnicze wymagania.

Religja.

2 godziny tygodniowo (w szkołach 7 klasowych — nauki głośnej, w szkołach 6 klasowych — głośnej i cichej).

---

[1]) Dz. Urz. Kur. O. S. Lw. z 1933 r., str. 125.

Język polski.

5 godzin tygodniowo (w szkołach 7 klasowych — nauki głośnej, w szkołach 6 klasowych — głośnej i cichej).

Powiększenie liczby godzin, w porównaniu z dawniejszą, należy zużytkować na gruntowniejsze opracowanie kursu gramatyki, przewidzianego dla oddziału VI, i utrwalenie wiadomości gramatycznych z lat poprzednich, rozszerzenie ćwiczeń słownikowych i ćwiczeń w mówieniu, wzmocnienie ćwiczeń ortograficznych.

W 6 oddziałach szkoły powszechnej młodzież winna posiąść rzetelną znajomość i zrozumienie podstaw gramatyki języka polskiego, osiągnąć opanowanie praktyczne ortografji, zdobyć umiejętność poprawnego i jasnego, oraz możliwie swobodnego i biegłego wypowiadania się. Przy przyjmowaniu do gimnazjum będą stawiane w tym zakresie ścisłe wymagania.

Język nowożytny obcy.

przestaje być przedmiotem nauczania.

Historja.

W szkołach 7 klasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach 6 klasowych — 2 godziny tygodniowo (nauki głośnej i cichej).

Geografja.

3 godziny tygodniowo (w szkołach 7 klasowych — nauki głośnej, w szkołach 6 klasowych — głośnej i cichej).

Nauka o przyrodzie.

W szkołach 7 klasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach 6 klasowych — 4 godziny tygodniowo (nauki głośnej i cichej).

Rachunki z geometrją.

4 godziny tygodniowo (w szkołach 7 klasowych — nauki głośnej, w szkołach 6 klasowych — głośnej i cichej).

Należy położyć nacisk na szybkość i sprawność w wykonywaniu obliczeń na liczbach całkowitych i ułamkowych, jako na jeden z najistotniejszych wyników nauki w sześciu oddziałach szkoły powszechnej.

Rysunek.

(2 godziny tygodniowo).

Roboty ręczne.

(4 godziny tygodniowo).

Śpiew.

W szkołach 7 klasowych 2 godziny tygodniowo, w szkołach 6 klasowych — 1 godzina tygodniowo.

Ćwiczenia cielesne.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

Obowiązuje nowy materjał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII, podany powyżej w dziale IV A.

B. ODDZIAŁ VI SZKÓŁ 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, zamieszczone na str. 136—138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Programy, ustalone w tem samem wydaniu, pozostają również bez zmiany, z wyjątkiem programu ćwiczeń cielesnych — należy mianowicie przy łącznej nauce oddziałów V, VI i VII stosować nowy materjał ćwiczebny, podany powyżej w dziale IV A.

VI. ODDZIAŁ VII SZKÓŁ 7, 6, 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, zamieszczone na str. 134— 138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany, z jednym wyjątkiem, polegającym na zmniejszeniu do 2 liczby godzin nauki języka obcego nowożytnego w oddziale VII szkół 6 klasowych.

Programy, ustalone w tem samem wydaniu, pozostają również bez zmiany, z wyjątkiem programu ćwiczeń cielesnych — należy mianowicie stosować bądź przy osobnej nauce oddziału VII, bądź przy łącznej nauce oddziałów VI i VII albo V, VI i VII, nowy materjał ćwiczebny, podany powyżej w dziale IV A.

UWAGI OGÓLNE.

Zgodnie z p. 5 okólnika Nr. 39 z dnia 30 marca 1933 r. należy wprowadzać zmiany programowe, wskazane powyżej, także i we właściwych oddziałach szkół z niepolskim językiem nauczania i szkół dwujęzycznych — w granicach możliwości i po odpowiedniem przystosowaniu.

Programy religji innych wyznań, ustalone dotychczas, pozostają bez zmiany.

W szkołach 7, 6, 5 i 4 klasowych, jak zaznaczono w odpowiednich miejscach powyżej, wprowadza się codziennie 10 minutowe ćwiczenia gimnastyczne. Ćwiczenia te winny być organizowane osobno dla każdego oddziału lub też dla grup oddziałów: I z II, III z IV, V z VI i VII, przytem w pierwszym przypadku ma je prowadzić wychowawca danego oddziału, w drugim — naprzemian wychowawcy oddziałów, należących do danej grupy. Młodzież z oddziałów V, VI i VII można także łączyć do tych ćwiczeń w zespoły według płci, jak na lekcjach ćwiczeń cielesnych —

obowiązek prowadzenia ćwiczeń należy jednak i wówczas do wychowawców danych oddziałów, którzy winni odpowiednio podzielić między sobą tę pracę.

Tam, gdzie jest nauczyciel ćwiczeń cielesnych, posiadający kwalifikacje specjalne, nauczyciel ten winien projektować organizację i tok codziennych ćwiczeń gimnastycznych oraz pomagać w miarę potrzeby w ich prowadzeniu.

Szkoła nie jest obowiązana do organizowania ćwiczeń 10-minutowych w tych przypadkach, gdy na ćwiczenia cielesne przeznacza się faktycznie 3 godziny tygodniowo (np. w oddziałach III i IV szkół 7 klasowych, jeżeli właśnie tych godzin nie dotknęły redukcje oszczędnościowe).

W celu należytego zrozumienia ducha nowych programów pp. inspektorzy szkolni, kierownicy i nauczyciele powinni się zapoznać gruntownie z „Uwagami do całości" programów wszystkich przedmiotów, zamieszczonemi w projektach programów, drukowanych jako rękopis, ale dostępnych dla zainteresowanych [1]).

CZĘŚĆ DRUGA. GIMNAZJA CZTEROLETNIE.

W myśl okólnika Nr. 40 z dnia 30 marca 1933 (II S. 3069/33 [2]) w roku szkolnym 1933/34 klasa III dotychczasowych gimnazjów i progimnazjów zostaje przekształcona na I klasę czteroletniego gimnazjum według nowego ustroju. W klasie tej stosować należy plan godzin, podany w okólniku wyżej wymienionym, oraz, zgodnie z p. I 3) tegoż okólnika, następujący program.

I. A. KLASA I GIMNAZJUM CZTEROLETNIEGO Z POLSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA, UTWORZONA Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO „GIMNAZJUM NIŻSZEGO".

Religja.

(2 godziny tygodniowo).

Obowiązuje program dotychczasowy klasy III gimnazjum niższego.

Język polski.

6 godzin tygodniowo w pierwszem półroczu. 3 godziny tygodniowo w drugiem półroczu.

Materjał nauczania.

I. Lektura.

A. Materjał. 1. Wypisy, zawierające dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży:

---

[1]) Do nabycia w Państwowem Wydawnictwie Książek Szkolnych we Lwowie, ul. Kurkowa 21 — po cenie 1 zł za komplet projektów.

[2]) Dz. Urz. Kur. O. S. Lw. z 1933 r., str. 145.

a) utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach) z czasów nowszych i najnowszych, wiążące się z życiem Starożytnego Wschodu, klasycznej Grecji i Rzymu oraz wczesnego Średniowiecza (ze szczególnem uwzględnieniem świata mitów, postaci bohaterskich, przykładów tężyzny fizycznej i duchowej, wzorów cnót obywatelsko-państwowych i t. p.);

b) związane z niemi treściowo lub ideowo utwory poetyckie i prozaiczne (w całości lub wyjątkach), osnute na tle życia polskiego w przeszłości i teraźniejszości;

c) kilka odpowiednio dobranych wyjątków z Iljady i Odyssei oraz jeden z „Żywotów Plutarcha" w całości lub wyjątkach) we wzorowych przekładach.

2. Większe, dostosowane do rozwoju umysłowego i zainteresowań młodzieży utwory poetyckie i prozaiczne (poematy, nowele, powieści, utwory dramatyczne, rozprawki popularno-naukowe i t. p.), wybrane swobodnie przez nauczyciela z załączonego spisu lektury.

B. Opracowanie. Omawianie wybranych zagadnień, związanych z tłem, akcją, postaciami, zawartością rzeczową, ideową i uczuciową czytanych utworów, ze szczególnem uwzględnieniem zagadnień, mających wartość wychowawczą lub dotyczących życia kulturalnego epok, wyżej wymienionych.

Wyróżnianie pierwiastków: opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego w nadających się do tego utworach.

Przygodne rozważanie charakterystycznych wyrazów i zwrotów, przy pomocy których autor maluje obrazy, przedstawia postaci, wyraża uczucia, myśli i t. p.

Zdawanie sprawy z samodzielnie czytanych utworów.

Przygotowywanie się w szkole i w domu do poprawnego wygłaszania utworów poetyckich i prozaicznych, z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego.

W związku z lekturą oglądanie i omawianie ilustracyj, odtwarzających sceny z życia, postaci, stroje, sprzęty i t. p. oraz dzieła sztuki z epok, uwzględnionych w wypisach.

II. Nauka o języku.

Nauka o głosce. Przypomnienie wiadomości o głosce i literze, samogłoskach i spółgłoskach. Podział głosek na ustne i nosowe, dźwięczne i bezdźwięczne; podział spółgłosek na wargowe, przedniojęzykowe, średniojęzykowe, tylnojęzykowe, twarde i miękkie; podział samogłosek na wysokie, średnie i niskie, przednie i tylne (na tle przystępnie przedstawionych narządów mownych oraz ich czynności). Zgłoski otwarte i zamknięte.

Nauka o wyrazie. Budowa słowotwórcza wyrazu. Znaczenie rdzenia, przyrostka i przedrostka. Znaczenie wyrazów realne i etymologiczne, właściwe i przenośne.

Powtórzenie wiadomości o szeregu fleksyjnym przypadków rzeczownika, o podziale formy fleksyjnej na temat i końcówkę. Oboczne tematy w odmianie tego samego rzeczownika (samogłoska — samogłoska; samogłoska — brak jej; spółgłoska twarda — spółgłoska miękka; spółgłoska twarda — inna twarda, c, dz, sz, rz, ż, cz). Podział na gromady deklina-

cyjne. Różne końcówki rzeczowników w tym samym przypadku tej samej deklinacji, ich zależność od głoskowej jakości tematu, od znaczenia rzeczownika, od zwyczaju (na niewielu wybranych przykładach).

Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczownika.

Nauka o zdaniu. Powtórzenie i pogłębienie wiadomości o stosunku współrzędnym i niewspółrzędnym zdań pojedyńczych w zdaniu złożonem. Rozróżnianie związków czasowych, przyczynowych, zamiarowych, wynikowych, warunkowych w zdaniach złożonych.

III. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu.

Krótkie wypowiedzenia ustne i piśmienne: opowiadania, opisy, sprawozdania, dyskusje na tle zdarzeń z życia własnego, obserwacji świata otaczającego, lektury szkolnej i domowej, tematów lekcyjnych i t. p., ze szczególnem uwzględnieniem ćwiczeń o charakterze sprawozdawczym i dyskusyjnym.

Gromadzenie, objaśnianie i zastosowywanie praktycznie słownictwa, zaczerpniętego z mowy potocznej i lektury, ze szczególnem uwzględnieniem dziedzin kultury, oświetlonych w wypisach.

Opracowywanie wspólne w klasie krótkich wypracowań lub ich fragmentów pod względem logicznym, gramatycznym i stylowym.

Omawianie wspólne wypowiedzeń ustnych i prac piśmiennych w klasie; ocena ich stron dodatnich i ujemnych; wyszukiwanie i prostowanie błędów logicznych, językowych, stylistycznych i ortograficznych.

Ćwiczenia, wdrażające w użycie prawidłowych form gramatycznych, odpowiednich zwrotów stylistycznych, poprawnej pisowni i właściwego przestankowania (w związku z typowemi błędami, występującemi w danym zespole uczniowskim).

Układanie planów (ustne i piśmienne).

Wyniki nauczania.

Znajomość lektury, opracowanej w szkole, ze szczególnem uwzględnieniem utworów, osnutych na tle życia klasycznej Grecji i Rzymu.

Opanowanie wiadomości o głosce, wyrazie i zdaniu, wskazanych w programie.

Osiągnięcie wprawy w ustnych i piśmiennych sprawozdaniach oraz w swobodnem wypowiadaniu się na dostępne tematy z życia i lektury.

Uwagi.

W pierwszem półroczu przypadną na lekturę wypisów oraz większych utworów trzy godziny, na naukę o języku dwie godziny, na ćwiczenia w mówieniu i pisaniu jedna godzina, w drugiem natomiast półroczu zajmie lektura wypisów łącznie z lekturą większych utworów dwie godziny, nauka o języku zaś i ćwiczenia w mówieniu i pisaniu łącznie jedną godzinę tygodniowo.

Podział ten nie wyklucza jednak możliwości skupiania tematów z różnych dziedzin nauczania języka polskiego w obrębie jednych i tych samych lekcyj szkolnych, lub też opracowywania jednorodnego materjału (np. lektury większych utworów) w kilku po sobie następujących godzinach nauki.

Przy lekturze wypisów należy kierować się tokiem nauczania historji, przyczem historyk winien wyprzedzać polonistę. Ułatwią to pomieszczone również w wypisach utwory, osnute na tle życia współczesnego. Utwory te należy w miarę możności wiązać z utworami, osnutemi na tle klasycznem wedle pokrewieństwa treściowego lub ideowego.

Przy omawianiu utworów, osnutych na tle życia kulturalnego Grecji i Rzymu, należy zwrócić większą uwagę na ich treść i zawartość ideową, unikać natomiast drobiazgowego rozpatrywania szczegółów rzeczowych (realjów).

Wybór zagadnień, omawianych w związku z lekturą, należy uzależniać od charakteru utworu, zainteresowań młodzieży i celów, jakie się chce przez lekturę osiągnąć, unikając przytem stosowania jakichkolwiek schematów rozbioru literackiego.

Wyróżnianie wskazanych w programie pierwiastków (opowiadającego, opisowego, uczuciowego i refleksyjnego) winno mieć charakter przygodny i służyć tylko jako przygotowanie do rozróżniania różnych rodzajów i gatunków poezji i prozy na stopniach wyższych.

Również głębsze wnikanie w wartości obrazowe i uczuciowe charakterystycznych wyrazów i zwrotów winno się odbywać tylko od czasu do czasu, o ile czytany tekst wymaga tego rodzaju objaśnień, nigdy zaś nie powinno przeradzać się w systematyczne ćwiczenia stylistyczne.

Przy omawianiu dzieł sztuki należy ograniczyć się do rozpatrywania ich treści.

Każdy z działów nauki o języku należy rozpocząć od przypomnienia wiadomości nabytych w szkole powszechnej.

Naukę o podziale głosek należy oprzeć na podstawie jak najbardziej poglądowej. Prócz poczucia mięśniowego, obserwacji własnego sposobu wymawiania w lusterku lub przyglądania się narządom mownym innych uczniów środkiem ważnym, a w niektórych wypadkach jedynym, będą tablice poglądowe (np. „Obrazy głosek polskich" Abińskiego).

W rozpatrywaniu budowy słowotwórczej i znaczenia wyrazów nie chodzi o wyczerpanie wszystkich możliwych wypadków, ale o zwrócenie uwagi na związek, jaki zachodzi między formą a treścią wyrazu. Wybierać należy do tego rodzaju rozważań przyłady o wyraźnej budowie słowotwórczej i unikać zbędnego teoretyzowania. Przy omawianiu znaczenia właściwego i przenośnego wyrazów ograniczyć się należy do przykładów, zaczerpniętych z mowy potocznej, dalsze zaś rozwinięcie tego tematu związać z rozpatrywaniem wartości językowych tekstów literackich. Również przy opracowywaniu oboczności tematów i końcówek fleksyjnych należy wystrzegać się zbytniej drobiazgowości i nie wdawać się przytem w żadne objaśnienia historyczne.

Rozważania na temat zdań złożonych mają w związku z ćwiczeniami w budowaniu i rozbiorze zdań złożonych prowadzić ucznia do wniknięcia w znaczeniowy stosunek zdań pojedyńczych w zdaniu złożonem. Do tego celu wystarczy zanalizować kilka najbardziej typowych rodzajów zdania złożonego tak współrzędnie, jak podrzędnie (np. zdanie współrzędne łączne w czasie i zdanie złożone podrzędnie ze zdaniem podrzędnem czasowem, zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie o charakterze wynikowym i t. p.). Ze względu na ważność tych ćwiczeń dla praktycznego opanowania języka polskiego i dla początków języka łacińskiego należałoby od nich zacząć naukę gramatyki w tej klasie.

W ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu należy główny nacisk położyć w tej klasie na sprawozdania oraz wdrożenie młodzieży do zorganizowanej rozmowy (dyskusji) na tematy z bieżącego życia i lektury, gdyż te formy wypowiedzenia będą się najczęściej powtarzały w dalszym toku nauki. W obrębie tych ćwiczeń należy już od samego początku przyzwyczajać młodzież do możliwie rzeczowego i zwięzłego ujmowania myśli.

Jednocześnie dla wyrównania różnic w poziomie wyrobienia językowego, stylistycznego i ortograficznego uczniów, przybyłych z różnych środowisk, należy możliwie wcześnie zorjentować się w zasadniczych niedomaganiach młodzieży w tym względzie i dostosować do nich wybór ćwiczeń. zmierzających do wykorzenienia tych błędów.

W ćwiczeniach słownikowych należy uwzględnić materjał, występujący w obrazkach z dziejów kultury, zamieszczonych w wypisach.

Język łaciński.

(5 godzin tygodniowo w drugiem półroczu).

Materjał nauczania.

Materjał rzeczowy. Czytanki, zawierające:

a) ustępy łacińskie i krótkie teksty polskie do przekładu na język łaciński. osnute na tle życia Rzymian, zwłaszcza życia młodzieży rzymskiej w rodzinie, i zaznajamiające z urządzeniem domu rzymskiego, przedmiotami użytku domowego, rozkładem dnia, pracami i zabawami. ustrojem rodziny, wychowaniem dzieci, domowemi obrzędami religijnemi, bóstwami i t. p., w związku zaś z tem z niektóremi szczegółami z topografji Rzymu, świątyniami i posągami bóstw i t. p.;

b) dłuższe ustępy polskie, związane treściowo z łacińskiemi i oświetlające w przystępny sposób różne szczegóły z życia dawnych Rzymian.

Materjał gramatyczny. Wiadomości o iloczasie zgłosek i akcencie wyrazów łacińskich, potrzebne do poprawnego czytania. Deklinacje t. zw. prawidłowe z uwzględnieniem tylko najniezbędniejszych wyjątków (np. dea, filia, domus pod względem odmiany, domus i dies pod względem rodzaju). Prawidłowe stopniowanie przymiotników oraz prawidłowe formowanie i stopniowanie przysłówków. Liczebniki główne i porządkowe do 20, centum i mille. Zaimki: osobowe; zwrotny; dzierżawcze; wskazujące is, ipse; pytający quis, quid; względny qui, quae, quod. Indicativus praesentis, imperfecti i futuri I, imperativus i infinitivus praesentis słowa esse. Indicativus praesentis, imperfecti i futuri I activi, imperativus i infinitivus praesentis activi, participium praesentis activi i perfecti passivi czterech t. zw. prawidłowych konjugacyj.

Analiza zdania pojedyńczego rozwiniętego i szyk wyrazów w pojedyńczem zdaniu łacińskiem w zestawieniu z szykiem polskim. Najelementarniejsze różnice między składnią polską a łacińską: orzecznik rzeczownikowy; przedmiot po czasownikach zaprzeczonych lub mających treść przeczącą (vitare), oraz po czasownikach z innym rządem, jak np. administrare. Genetivus partitivus w związku ze stopniem najwyższym i zaimkiem pytającym: ablativus comparativus w związku ze stopniem wyższym. Dativus possessivus w najprostszym związku (mihi est liber). Polski imie-

słów współczesny odmienny i nieodmienny a łacińskie participium praesentis activi. Przyimki: ab, ad, in, ex, de, cum.

Nadto jako materjał wyłącznie leksykalny: liczebniki, nie objęte materjałem gramatycznym; niezbędne przyimki, nie wymienione powyżej; spójniki współrzędne: et, sed, itaque, autem, nam, etiam; przysłówki i spójniki zdań podrzędnych z indicativem: ubi, unde, quo, qua, quod, si, nisi, postquam, quamquam.

Wyniki nauczania.

Przyswojenie wiadomości o życiu Rzymian w ramach przerobionego materjału nauczania.

Opanowanie około 300 wyrazów z t. zw. klasycznej łaciny, zaczerpniętych z materjału czytanek, oraz pewnej ilości zwrotów, powtarzających się często w czytankach i zawierających jedynie wskazany powyżej zasób leksykalny.

Umiejętność rozróżniania tematów i końcówek imion i poznanych form czasowników oraz określania na tej podstawie ich przynależności deklinacyjnej, względnie konjugacyjnej; biegłość w tworzeniu przypadków oraz form czasownikowych podług tematów i końcówek w zakresie, wskazanym w materjale nauczania. Biegłość w rozróżnianiu i tworzeniu regularnych postaci stopniowania przymiotników i przysłówków. Biegłość w deklinacji zaimków: wskazującego is, ea, id; osobowych; zwrotnego; pytającego quis, quid; względnego qui, quae, quod. Znajomość liczebników głównych i porządkowych do 20, oraz centum i mille.

Umiejętność analizy zdania pojedyńczego rozwiniętego, a więc także orjentacja w funkcjach przypadków i form konjugacyjnych w łatwem zdaniu łacińskiem. Wprawa w rozpoznawaniu i stosowaniu łacińskiego orzecznika rzeczownikowego, oraz łacińskiego przedmiotu w wypadkach, gdy czasownik polski jest zaprzeczony lub ma inny rząd.

Sprawność w tłumaczeniu przerobionych ustępów łacińskich.

Uwagi.

Główną uwagę należy poświęcić nauczaniu języka, a więc przedewszystkiem gruntownemu przyswojeniu materjału leksykalnego i opanowaniu wiadomości z gramatyki, zwłaszcza morfologji. W zakresie słownictwa z materjału czytanek obowiązuje młodzież opanowanie tylko wskazanej w wynikach nauczania ilości wyrazów. Ponieważ zaś wyrazy łacińskie pod względem znaczenia bardzo często nie pokrywają się z polskiemi, ilekroć taki wypadek zachodzi, należy ich uczyć nie w oderwaniu, lecz w typowych wyrażeniach.

Składni należy uczyć tylko przygodnie, drogą obserwacyj pewnych zjawisk językowych, które uczniowie notują w przeznaczonych do tego celu zeszytach.

Język obcy nowożytny.

(6 godzin tygodniowo w pierwszem półroczu, 4 godziny tygodniowo w drugiem półroczu).

Należy stosować program III klasy dotychczasowego „gimnazjum niższego“, zamieszczony w wydaniu: „Program gimnazjum państwowego.

Gimnazjum niższe“ z r. 1931 na str. 28 i 29. Wobec zwiększonej ilości godzin (w I klasie nowego gimnazjum w stosunku do III klasy dotychczasowego „gimnazjum niższego“) należy położyć nacisk na opanowanie podstawowego materjału gramatycznego i leksykalnego, przerobionego w poprzednich latach nauki.

W pierwszych miesiącach nauki nauczyciel winien dążyć do wyrównania poziomu klasy, w ciągu zaś całego kursu do pogłębienia przerabianego materjału i praktycznego opanowania go przez młodzież.

W razie wyczerpania materjału, zawartego w podręczniku, zaleca się wprowadzenie łatwej lektury klasowej, dostosowanej do poziomu umysłowego młodzieży.

Historja.

(3 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

1. Obrazy z życia starożytnego Wschodu w najbardziej charakterystycznych przejawach. Co dały światu ludy starożytnego Wschodu?

Obrazy z życia Egipcjan: ich zajęcia w związku z przyrodą kraju; państwo egipskie: faraon, kapłani, wojsko, urzędnicy, lud; wierzenia Egipcjan; pismo egipskie; budowle egipskie.

Miasto Babilon i jego handel; prawo pisane.

Żegluga i handel morski Fenicjan; kolonje fenickie; pismo.

Wierzenia i obyczaje Persów; organizacja państwa perskiego za Darjusza.

2. Obrazy z dziejów starożytnej Grecji. Kultura grecka, patrjotyzm grecki. Co dała Grecja współczesnemu światu?

Obrazy z życia Greków w epoce Homera. Religja grecka. Olimpja i Delfy. Kolonizacja grecka. Jedność narodowa Greków. Życie w Atenach i Sparcie.

W obronie niepodległości; Miltjades, Leonidas, Arystydes i Temistokles. Życie w Atenach za Peryklesa, budowle, rzeźba, teatr. Życie i śmierć Sokratesa. Upadek niepodległości. Aleksander Wielki.

3. Obrazy z dziejów starożytnego Rzymu. Kultura rzymska, organizacja państwa, wojsko rzymskie, patrjotyzm i praworządność Rzymian. Co Rzym dał współczesnemu światu?

Powstanie Rzymu. Religja Rzymian. Życie w rzeczypospolitej rzymskiej i walki stanów. Opanowanie Italji przez Rzym. Opanowanie morza Śródziemnego; Hannibal, obrońcy Rzymu, Grakchowie.

Życie Rzymu za Cezara, przekształcenie się rzeczypospolitej. Życie Rzymian za Oktawjana Augusta, wygląd miasta, budowle.

Życie pierwotnych chrześcijan, prześladowanie za Nerona. Kultura złotego wieku cesarstwa; prawo rzymskie. Konstantyn Wielki. Najazdy barbarzyńców, upadek cesarstwa.

4. Obrazy z dziejów wczesnego średniowiecza. Zwycięstwo Kościoła. Tworzenie się nowych państw. Kultura wczesnego średniowiecza. Co zawdzięcza świat tej epoce?

Kościół we wczesnem średniowieczu.

Państwo Justynjana Wielkiego: system rządów, kodeks prawa, kultura i gospodarka. Mahomet, podboje Arabów i ich kultura.

Cesarstwo Karola Wielkiego; ludy, wchodzące w skład jego państwa; administracja i gospodarka. Obrazy z życia feudalnego. Cesarstwo rzymskie narodu niemieckiego. Słowianie.

Wyniki nauczania.

W ramach, zakreślonych przez materjał nauczania: znajomość najbardziej charakterystycznych przejawów kultury ludów starożytnego Wschodu, Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza; orjentowanie się w warunkach społeczno-gospodarczego życia w Egipcie, Grecji, Rzymie i w epoce wczesnego feudalizmu; umiejętność podania charakterystycznych cech zewnętrznych organizmów politycznych państwa Darjusza, Aten i Sparty, Rzymu, Bizancjum oraz państwa Karola Wielkiego; znajomość postaci wybitnych bohaterów starożytności i wczesnego średniowiecza; umiejętność umiejscowienia zjawiska historycznego z dziejów Grecji, Rzymu i wczesnego średniowiecza w obrębie wieków przed Chrystusem i po Chrystusie; umiejętność przeprowadzenia prostych, o zewnętrzne cechy opartych porównań poznanych zjawisk.

Uwagi.

Kurs historji starożytnej i wczesnego średniowiecza w klasie I stanowi przejście od epizodycznego nauczania historji do systematycznego. W historji Wschodu najważniejsze organizmy państwowe są scharakteryzowane w jednym przekroju poprzecznym bez uwzględnienia rozwoju; natomiast dzieje Grecji są przedstawione w czterech przekrojach poprzecznych, obejmujących: epokę homerową, czasy wojen perskich, epokę Peryklesa i czasy upadku Grecji. Dzieje Rzymu, które program ujmuje bardziej pragmatycznie, występują w dziewięciu przekrojach (czasy mityczne, rzeczypospolita pierwotna, wojny punickie, czasy Grakchów, czasy Cezara, czasy Oktawjana Augusta, czasy Nerona, złoty wiek cesarstwa, czasy Konstantyna Wielkiego i upadku cesarstwa). Wreszcie okres wczesnego średniowiecza jest pokazany w wybranych zagadnieniach od IV do X wieku.

W historji Wschodu materjał jest ujęty jeszcze w obrazy, nie stanowiące ciągłości. Zwiazki pragmatyczne występują wyraźniej dopiero w obrazach przeszłości Grecji i Rzymu. Są to jednak ciągle obrazy wybranych epok, przyczem temat główny obrazu stanowi czasem pewien kompleks zagadnień, rozumiany w przekroju poprzecznym jednej epoki, a nie w rozwoju ciągłym.

Zjawiska ustrojowe należy wyjaśniać nietylko na przykładzie jednej instytucji, lecz na materjale szerszym, obejmującym pełniejszy obraz życia. Charakterystyka ustroju państwa, np. perskiego, Aten, Sparty, Rzymu i t. d., musi być z natury rzeczy na tym poziomie bardzo popularna.

Zagadnienia chronologji wystąpią w kursie historji starożytnej o wiele plastyczniej, niż w innym. Należy nauczyć operować pojęciami wieków przed Chrystusem i po Chrystusie. Następujące daty z kursu winni

uczniowie zapamiętać: 490 (bitwa pod Maratonem), 333 (początek rządów Aleksandra Wielkiego), 216 (bitwa pod Kannami), 44 (śmierć Cezara), 30—14 (rządy Oktawjana - Augusta), 313 (edykt Konstantyna Wielkiego), 476 (upadek cesarstwa), 622 (ucieczka Mahometa), 800 (koronacja Karola Wielkiego).

W klasie I pożądane jest przeczytanie z uczniami następujących zabytków literatury starożytnej i średniowiecznej w wyjątkach: „Hymn do Nilu", „Kodeks Hammurabiego", Herodota: „Obyczaje Persów" i „Bitwa pod Maratonem", Ksenofonta: „Rozmowa Glaukona z Sokratesem", Plutarcha: „Wychowanie u Spartan", „Ustawa XII tablic", Petronjusza: „Uczta Trymalchjona", „Capitulare de villis", Einharda: „Życie Karola Wielkiego".

W związku z tematami „Życie Rzymu za Cezara" i „Państwo Justynjana Wielkiego" należy szerzej omówić zagadnienie kalendarza cezarjańskiego oraz kultury bizantyjskiej w przeciwstawieniu do kultury zachodniej.

Aktualizacja w kursie klasy I może występować tylko przy merytorycznych porównaniach: stosunku obywatela do państwa, ustroju, warunków społecznych i gospodarczych, kultury. Nauczyciel powinien się starać przez barwne i plastyczne przedstawienie tych zagadnień skłonić młodzież do samodzielnego tworzenia takich porównań.

Geografja.

(3 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Geografja Polski.

Elementy geografji Polski. Położenie Polski, siatka geograficzna, granice, obszar Polski.

Przewodnie formy terenowe i ich symbole na mapie szkolnej i topograficznej. Zarys rzeźby ziem polskich. Podział na krainy.

Zwięzły przegląd zmian krajobrazowych w epokach geologicznych na ziemiach Polski. Główne cechy klimatu morskiego, lądowego i górskiego w Polsce. Przegląd sieci rzecznej. Główne kopaliny, źródła mineralne oraz typowe gleby z uwzględnieniem ich wartości użytkowej. Osobliwości świata zwierzęcego i roślinnego.

Pierwotny krajobraz i osadnictwo na ziemiach Polski. Naturalne drogi wodne i lądowe: kanały, drogi bite, koleje, linje lotnicze; znaczenie dróg dla człowieka. Położenie wsi i miast w zależności od form terenu.

Skład narodowościowy, wyznaniowy oraz zawody ludności, gęstość zaludnienia.

Podział administracyjny Polski (na województwa).

Polacy poza granicami Polski.

Krainy naturalne Polski. Karpaty: Karpaty Zachodnie i Wschodnie: charakterystyka form terenowych i gleb, rola kotlin i dolin w życiu mieszkańców gór; przyczyny różnic w zaludnieniu Karpat Zachodnich a Wschodnich; bogactwa naturalne Karpat i ich wyzyskanie; zajęcia ludności; sztuka ludowa na Huculszczyźnie; obronność granicy południowej.

T a t r y: czynniki krajobrazu; strefy roślinne; Park Narodowy; górale podhalańscy; życie pasterskie w Tatrach; turystyka.

N i z i n y P o d k a r p a c k i e: krajobraz nizinny; puszcze nadwiślańskie; główne drogi w obrębie nizin.

Ś l ą s k: węgiel jako główne źródło energji; przemysł zagłębia węglowego jego znaczenie dla Polski; krajobraz górniczo-przemysłowy jako rezultat pracy człowieka.

P a s m o K r a k o w s k o - W i e l u ń s k i e: krajobraz kresowy, zamki obronne na grzbiecie Jurajskim (Wawel, Jasna Góra i t. p.).

W y ż y n a K i e l e c k o - S a n d o m i e r s k a: Góry Świętokrzyskie, krajobraz gór średnich; bogactwa kopalne; przemysł; krajobraz loessowy, znaczenie loessu dla rolnictwa.

W y ż y n a L u b e l s k a i R o z t o c z e: krajobrazy, przejście do Podola; warunki, sprzyjające rozwojowi rolnictwa.

P o d o l e: przykład wyżyny o budowie płytowej, krajobraz podolski, step, jary; loess, czarnoziem, zwycięska walka człowieka ze stepem; szlaki komunikacyjne, miejscowości historyczne; stosunki narodowościowe.

W o ł y ń: przeciwieństwa geograficzne południa i północy; szlaki komunikacyjne. stan rolnictwa; stosunki narodowościowe.

P o l e s i e: kraina lasów, bagien i piasków; prace meljoracyjne; warunki kulturalnego życia mieszkańców.

W i l e ń s z c z y z n a: wpływ zlodowacenia na krajobraz, pojezierza; gospodarka rolna; uprawa lnu; stosunki narodowościowe.

P o d l a s i e: wzniesienie podlaskie, jego znaczenie dla drożności; Puszcza Białowieska.

M a z o w s z e: krajobraz, basen warszawski i jego konsekwencje antropogeograficzne; Warszawa; okręgi przemysłowe; stan rolnictwa; Mazury.

N i z i n a W i e l k o p o l s k a: kolebka Państwa Polskiego; rozwój kultury materjalnej, krajobraz kulturalny, stan rolnictwa i przemysłu spożywczego; Kujawy — czarnoziem kujawski, cukrownictwo.

P o m o r z e i B a ł t y k: krajobraz jezierny; dolina Wisły jako naturalna droga do morza i jej znaczenie dla Państwa; wyzyskanie sił wodnych; Kaszubi. Typy wybrzeży; właściwości wód Bałtyku; znaczenie komunikacyjne morza; rola gospodarcza wybrzeża polskiego; magistrala węglowa; Gdynia: obraz portu, flota polska; Gdańsk.

W y n i k i n a u c z a n i a.

W zakresie materjału nauczania: Znajomość Polski pod względem: terenu. nawodnienia, typów krajobrazowych, stosunków ludnościowych i gospodarczych.

Znajomość najważniejszych miast, dróg komunikacyjnych, bogactw naturalnych i głównych potrzeb kraju.

Umiejętność czytania i rozumienia elementów mapy szkolnej i topograficznej.

U w a g i.

Przy opracowywaniu „Elementów geografji Polski“ należy przedewszystkiem doprowadzić stan klasy do możliwie jednakowego poziomu

pod względem wiedzy i sprawności. Pogłębienie opracowania „Elementów" pozwoli następnie na uwzględnienie większej samodzielności ucznia w opracowaniu geografji regjonalnej krain w tej klasie, zapewni normalny tok pracy i w klasach następnych, ponadto stworzy podstawy do bardziej ekonomicznego wyzyskania godzin szkolnych.

W drugiej części materjału nauczania („Krainy naturalne Polski") podano charakterystyczne tematy zagadnień, które winny być uzupełnione i rozszerzone odpowiednim materjałem kartograficznym, statystycznym, ilustracyjnym i lekturą. Na podstawie wiadomości z pierwszej części kursu i na podstawie nowego materjału należy dążyć do stworzenia geograficznego obrazu danej krainy przez wyprowadzenie związków, zachodzących między zjawiskami fizjografji i antropogeografji. Na czoło jednak wysunąć należy zagadnienia antropogeograficzne, podkreślając przy każdej nadarzającej się sposobności osiągnięte już zdobycze w różnych dziedzinach życia po odzyskaniu niepodległości. W związku z tem pożądane jest omawianie projektów prac, któreby można wykonać w przyszłości.

Przy końcu kursu wskazane jest zebranie zdobytych wiadomości przez skupianie ich dokoła istotnych zagadnień geograficznych, jak: obronność granic, drożność, współżycie poszczególnych krain oraz możliwości ich gospodarczego rozwoju i t. p. Umożliwi to uczniowi zdobycie na tym poziomie ogólnego poglądu na całość życia ziem Rzeczypospolitej.

Należy położyć duży nacisk na obserwację zjawisk w najbliższej okolicy, poznawanej w czasie wycieczek, podczas których uczniowie zaznajomią się z mapą topograficzną i wyćwiczą się w praktycznem jej używaniu. Tu nastąpi stwierdzenie rzeczywistych faktów i poznanie sposobów ich symbolicznego przedstawienia na mapie. Przy końcu roku pożądana jest kilkudniowa wycieczka całej klasy do dalszej, a odmiennej krainy.

Biologja.

(3 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Zoologja.

Stawonogi. Życie i zewnętrzna budowa motyla. Rozmnażanie i przeobrażenia na podstawie obserwacyj i hodowli gąsienic i poczwarek. Wpływ temperatury, pożywienia i innych warunków na wygląd i życie motyli.

Zachowanie się i budowa zewnętrzna pszczół. Życie społeczne pszczół, mrówek i innych owadów z uwzględnieniem ich instynktów.

Owady a zapylanie.

Zachowanie się i zewnętrzna budowa muchy domowej. Rozwój. Roznoszenie zarazków, wskazówki higjeniczne i sposoby zwalczania much.

Rozpoznawanie najpospolitszych owadów — szkodników roślin uprawnych (pole, ogród, las) i roznosicieli chorób. Zwalczanie tych szkodników przez owady, ptaki, człowieka i t. p.

Jedwabnik. Otrzymywanie i przeróbka jedwabiu naturalnego w Polsce.

Życie pająka domowego lub krzyżaka z uwzględnieniem instynktów u pająków.

Życie i budowa zewnętrzna raka na podstawie obserwacyj i hodowli. Obserwacja ruchów narządów wewnętrznych na przykładzie oczlika, rozwielitki lub ośliczki.

Praktyczne rozróżnianie i charakterystyka gromad: skorupiaków, owadów i pajęczaków. Charakterystyka typu stawonogów.

Znaczenie gospodarcze rozpatrywanych przedstawicieli stawonogów.

Mięczaki. Życie błotniarki lub innego ślimaka na podstawie hodowli i obserwacji. Rozpatrzenie zjawisk: rozmnażania, oddychania, pobudliwości, snu zimowego i t. p.

Ciekawe przejawy życia i znaczenie gospodarcze perłopławów, ostryg, omułków i t. p.

Jamochłony. Zachowanie się i budowa hydry. Życie osiadłe. Pączkowanie. Regeneracja. Budowa komórkowa. Żgawki.

Pokaz zwierząt pokrewnych, tworzących kolonje. Przemiana pokoleń. Korale jako twórcy rafy. Życie na rafach koralowych. Gąbki.

Pierwotniaki. Obserwacja zachowania się wymoczków, np. pantofelka i wirczyka. Komórka jako organizm. Podział komórki. Życie utajone (otarbianie się). Otwornice. Kreda.

Kręgowce. Ssaki. Tryb życia przodstawicieli kilku najważniejszych rzędów ssaków krajowych i ciekawszych obcych w świetle ich przystosowań do różnych środowisk oraz rodzajów pożywienia.

Zwięzłe rozpatrzenie budowy wewnętrznej i czynności narządów jednego z wybranych ssaków (z pominięciem budowy komórkowej).

Ssaki ginace w Polsce, ich ochrona.

Chów w Polsce ssaków o większem znaczeniu gospodarczem (np. krów, świń). Produkcja surowców. Przemysł oparty na niej. Wywóz.

Ptaki. Tryb życia przedstawicieli kilku najważniejszych rzędów ptaków krajowych i ciekawszych obcych w świetle ich przystosowań do różnych środowisk oraz rodzajów pożywienia.

Zwięzłe rozpatrzenie budowy wewnętrznej i czynności narządów jednego z wybranych ptaków (z pominięciem budowy komórkowej), z uwzględnieniem przystosowań do lotu.

Znaczenie ptaków w walce ze szkodnikami w gospodarstwie. Ochrona ptaków.

Wiadomości o hodowli drobiu w Polsce, spożyciu wewnętrznem i wywozie.

Gady. Tryb życia oraz krótkie wiadomości o budowie i czynnościach ciała jednego z gadów, np. jaszczurki, żółwia lub zaskrońca, jednak bez uwzględnienia budowy wewnętrznej. Zmiennocieplność gadów.

Obrazy z życia innych gadów krajowych i ciekawszych obcych. Jadowitość wężów. Elementarne wiadomości o obronie człowieka przed skutkami ukąszeń.

Płazy. Ziemnowodny tryb życia, budowa i czynności ciała jednego z płazów, np. żaby, trytona lub ropuchy, bez uwzględnienia budowy wewnętrznej. Przeobrażenia. Skóra, krew, nabłonek płaski, mięsień, jako materjały do poznawania budowy komórkowej zwierząt.

Użyteczność i szkodliwość płazów.

Ryby. Życie kilku najważniejszych ryb użytkowych słodkowodnych i morskich, np. łososia, szczupaka, węgorza, śledzia, flądry i t. p.

Zwięzłe rozpatrzenie narządów i czynności jednej z wybranych ryb.
Życie w głębinach mórz. Połów śledzi, węgorzy na Bałtyku i innych morzach.
Gospodarstwa rybne w Polsce (np. hodowla karpia), produkcja i przetwórstwo rybne, handel rybny w Polsce a zagranicą. Ochrona ryb.
Życie w wodach słodkich. Plankton i jego znaczenie.

Systematyczne uporządkowanie materjału nauczania. Porównanie gromad w obrębie typu. Porównanie typów i ich uszeregowanie w porządku wstępującym.

Wyniki nauczania.

Znajomość opracowanych przedstawicieli zwierząt w zakresie: ich trybu życia (miejsce pobytu, zdobywanie pożywienia, ruch, obrona, gnieżdżenie się), budowy zewnętrznej oraz charakterystycznych dla danego przedstawiciela czynności organów wewnętrznych: oddychania, trawienia i t. p.; umiejętność rozpoznawania zasadniczych cech budowy w związku z czynnościami i przystosowaniami na dowolnym konkretnym okazie.

Znajomość układu poznanych zwierząt w najogólniejszych ramach systematyki (typ, gromada, ewentualnie rząd) oraz umiejętność odczytywania cech grup systematycznych, wymienionych w programie, na dowolnym łatwym okazie.

Znajomość zjawisk z dziedziny przystosowań zwierząt do różnych warunków życia (życie w ciemności, życie w ziemi, życie w głębi wód, opieka nad potomstwem, wędrówki zwierząt, sen zimowy, życie utajone, życie osiadłe, kolonje, współżycie, pasorzytnictwo, zmienno lub stałocieplność, pączkowanie, regeneracja, żyworodność, jajorodność, zmiana pokoleń).

Znajomość znaczenia gospodarczego niektórych zwierząt oraz wskazań w sprawie ochrony przyrody.

Umiejętność zakładania akwarjum i terrarjum oraz przeprowadzania prostych hodowli.

Uwagi.

Materjał nauczania jest ułożony według grup systematycznych, jednak w treści nauczania należy zwrócić główną uwagę na przejawy życia badanych istot. Stąd nauczanie należy oprzeć przedewszystkiem na badaniu zwierząt żywych, obserwowanych o ile możności na tle naturalnego ich otoczenia, oraz w hodowlach szkolnych.

Rozkładając materjał nauczania, należy utrzymać podaną w programie kolejność typów; natomiast w obrębie danego typu można dokonywać zmian porządku gromad głównie w celu dostosowania toku nauczania do życia przyrody.

Przy przedstawianiu trybu życia zwierząt posługiwać się należy ilustracjami, przeźroczami, filmami oraz lekturą. Lektura służy do rozbudzenia zainteresowania młodzieży światem zwierząt, stanowiąc zarazem środek do rozszerzenia i pogłębienia podstawowego materjału nauczania.

Należy ją więc stosować przy omawianiu instynktów u owadów i pająków, znaczenia gospodarczego małży (ostryg, perłopławów), życia na rafach koralowych; nadto przy przedstawianiu ssaków ginących, egzotycznych ptaków, gadów i płazów, wreszcie życia w głębinach i połowu ryb.

Organizm, który ma służyć jako przykład do szczegółowego rozpatrzenia budowy, powinien być dostatecznie pospolity, łatwy do dostarczenia na lekcję, dostępny do badania w terenie, względnie nadający się do hodowli. Pożądanem jest, aby był to gatunek, mający znaczenie gospodarcze. W opracowaniu zwierzęcia grupy następnej należy dla skrócenia materjału i uniknięcia monotonji podkreślić cechy nowe, powtarzające się natomiast ująć krócej.

Badanie planktonu, hydr, małych pijawek, ślimaków, skrzeku, larw, skrzydeł motyla, pletw, skrzel, krwi, nabłonka, mięśni i t. p. należy przeprowadzać przy pomocy lupy, względnie mikroskopu, ograniczając ilość tych ćwiczeń do najniezbędniejszych.

Hodowle, obserwacje i doświadczenia wskazanem jest przeprowadzać w pracowni. Równolegle z tem winny pójść prace na zajęciach praktycznych (sporządzanie klatek, etykiet, tabliczek, pudełek, insektorjów i t. p.).

Zagadnienia natury gospodarczej trzeba przedstawiać młodzieży w bardzo przystępnej formie, by mogły wzbudzić zainteresowanie. Posiłkować się tu wypadnie liczbami i plastycznemi wykresami. Zagadnienia te wiązać się winny bezpośrednio z omawianemi zwierzętami; w ten również sposób należy rozumieć ostatni punkt materjału nauczania w dziale o stawonogach.

Matematyka.

(3 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Arytmetyka.

1. *Ugruntowanie sprawności rachunkowej na liczbach całkowitych i ułamkowych bezwzględnych.* Potęga liczby; iloczyn potęg o jednej i tej samej podstawie. Liczby złożone i liczby pierwsze; rozkład liczby na czynniki pierwsze. Największy wspólny podzielnik. Najmniejsza wspólna wielokrotność.

Powtórzenie i ugruntowanie znajomości działań na ułamkach zwykłych i dziesiętnych, ze szczególnem uwzględnieniem przybliżeń dziesiętnych — na zadaniach, czerpanych z życia praktycznego i z dostępnych dla uczniów dziedzin nauki i techniki.

Zmiany wyników działań w zależności od zmiany danych; przybliżone szacowanie wyników przez zaokrąglanie liczb danych w zadaniu; uproszczenia rachunkowe.

2. *Znakowanie literowe.* Wprowadzenie znakowania literowego przy budowie wzorów na wyrażenie związku między wielkościami; użycie nawiasów i kreski ułamkowej. Wyznaczanie liczbowej wartości wyrażeń literowych. Obliczanie według gotowych wzorów (np. wzorów na obliczanie objętości brył).

3. Stosunek wielkości jednorodnych; wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne. Stosunek wielkości jednorodnych współmiernych; wyznaczanie wielkości na podstawie danego jej stosunku do drugiej wielkości. Podział wielkości na części w danym stosunku.

Przykłady wielkości wprost proporcjonalnych; wyznaczanie współczynnika proporcjonalności; rozwiązywanie zagadnień na wielkości wprost proporcjonalne.

Przykłady wielkości odwrotnie proporcjonalnych; wyznaczanie stałego iloczynu odpowiadających sobie wartości; rozwiązywanie zagadnień na wielkości odwrotnie proporcjonalne.

4. Obliczenia procentowe. Dziesiętna postać wykładnika stosunku dwóch wielkości; procent i promil. Obliczenia procentowe: wyznaczanie procentu danej wielkości; wyznaczanie wielkości z danego jej procentu; wyznaczanie stosunku procentowego jednej wielkości do drugiej. Wyznaczanie stosunku procentowego części składowych do całości.

Obliczanie oprocentowania pieniędzy w czasie. Obliczanie kapitału, czasu oprocentowania i stopy procentowej.

Wiadomości o zobowiązaniach dłużnych i o wekslach. Wiadomości o Pocztowej Kasie Oszczędności (P. K. O.); wpłaty czekowe, książeczki oszczędności.

Przykłady stosowania procentów w zagadnieniach ekonomicznych i statystycznych.

Wyniki nauczania.

Pewność i sprawność w wykonywaniu działań arytmetycznych na liczbach wymiernych bezwzględnych, wraz z umiejętnością praktycznego stosowania przybliżeń dziesiętnych.

Sprawność w stosowaniu działań arytmetycznych do zagadnień, czerpanych z życia praktycznego oraz z różnych dziedzin nauki i techniki, dostępnych dla uczniów klasy I.

Rozumienie elementarnych wyrażeń literowych i sprawność w wyznaczaniu ich wartości liczbowej, a także umiejętność stosowania wyrażeń literowych do budowy wzorów, wyrażających związki między wielkościami.

Rozumienie pojęcia stosunku wielkości jednorodnych, umiejętność obliczania części wielkości przy podziale w danym stosunku, oraz umiejętność dostrzegania proporcjonalności prostej lub odwrotnej i rozwiązywania zagadnień na wielkości wprost lub odwrotnie proporcjonalne.

Umiejętność wykonywania obliczeń procentowych.

Przyswojenie elementarnych wiadomości o oszczędności, kredycie i operacjach P. K. O.

Uwagi.

Ze względu na różnorodność materjału uczniowskiego, przychodzącego do klasy I, należy w tygodniach początkowych ustalić, jakie braki przygotowania mają poszczególni uczniowie; wykrycie w porę tych braków ułatwi wyrównanie poziomu klasy w zakresie techniki rachunku.

Nauczanie arytmetyki w klasie I winno dać uczniom jak największe wyrobienie sprawności w stosowani działań arytmetycznych w rachunku

pamięciowym i piśmiennym; osiągnięcie tego należy oprzeć głównie na rozwiązywaniu licznych zagadnień, czerpanych przedewszystkiem z życia praktycznego, a także z dostępnych dla uczniów dziedzin nauki i techniki. Wyjaśnienia, dotyczące własności działań i sposobów ich wykonywania, winny być podawane tylko w miarę istotnej potrzeby, kiedy nauczyciel zauważy, że uczniowie nie umieją wyznaczyć właściwego działania przy rozwiązywaniu zadania (np. pomnożyć przez ułamek, czy podzielić?), albo nie umieją wykonać działania.

Nieco bardziej oderwany charakter można dać rozdziałowi o rozkładaniu liczb na czyniki pierwsze, wraz z zastosowaniem do wyznaczania największego wspólnego podzielnika i najmniejszej wspólnej wielokrotności. Rozdział ten jest niezbędny do porządnego ugruntowania znajomości działań na liczbach ułamkowych.

Poza tem należy gruntownie opracować badanie zmiany wyniku działania w zależności od zmiany danych. W szczególności należy zwrócić uwagę na zmianę wyniku mnożenia w przypadku, kiedy jeden z czynników pomnożymy lub podzielimy przez daną liczbę (całkowitą lub ułamkową), na mnożenie lub dzielenie iloczynu kilku czynników przez pomnożenie albo podzielenie jednego z czynników, wreszcie na badanie zmiany wyrażenia ułamkowego w zależności od zmiany licznika i mianownika.

W zadaniach na wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne uczniowie winni nabyć wprawy w posiłkowaniu się pojęciem stosunku wielkości jednorodnych.

W przypadkach, które się do tego nadają, interpretuje się współczynnik proporcjonalności prostej jako liczbę wymiarową wielkości pochodnej nowego rodzaju, charakterystycznej dla związku między danemi wielkościami wprost proporcjonalnemi (np. jeżeli ciężar rtęci wyznaczymy w gramach, a jej objętość w cm^3, to współczynnik proporcjonalności 13,6 jest liczbą wymiarową wielkości pochodnej nowego rodzaju, mianowicie „ciężaru właściwego" rtęci): zaleca się też notowanie jednostki miary dla wielkości pochodnej w zależności od jednostek miary, przyjętych dla mierzenia wielkości proporcjonalnych (np. w powyższym przypadku ciężar właściwy rtęci oznaczamy symbolem 13,6 g/cm^3, gdzie g/cm^3 jest oznaczeniem jednostki miary dla ciężarów właściwych).

Należy dążyć do osiągnięcia przez uczniów zupełnej sprawności w wykonywaniu obliczeń procentowych, gdyż w dalszem nauczaniu gimnazjalnem nie będzie czasu na powrót do tego zagadnienia, aczkolwiek procenty będą częstokroć występowały w zadaniach z różnych dziedzin, np. z zakresu geografji gospodarczej lub fizyki i chemji.

Obliczenia pieniężne (z uwzględnieniem procentów) winny posiadać charakter praktyczny, przyczem należy dać pewne wiadomości o oszczędności i kredycie, o zobowiązaniach dłużnych i wekslach.

Przy powtarzaniu działań na liczbach ułamkowych należy w klasie I uwzględnić przybliżenia dziesiętne. Program nie przewiduje żadnej „teorji" rachunku przybliżeń dziesiętnych; rzecz cała winna sprowadzić się do oswojenia uczniów z pewnemi praktycznemi regułami, przyczem należy wdrożyć uczniów do ustawicznego ich stosowania w rachunkach.

Przy wprowadzeniu znakowania literowego należy dać w klasie I tylko początkowe oswojenie się z nową odmianą języka matematycznego, nie wprowadzając jeszcze aparatu algebraicznego. Należy też zwrócić

uwagę uczniów na to, że nie wprowadza się tu nowego rodzaju liczb (t. zw. „liczb ogólnych“), ale tylko nowy sposób oznaczania zwykłych liczb (szczegółowych).

W ćwiczeniach na wyznaczanie liczbowej wartości wyrażeń literowych należy uwzględnić przypadki, kiedy wartości liter dane są w postaci ułamków zwykłych w połączeniu z liczbami dziesiętnemi.

Program dla klasy I nie uwzględnia kursu geometrji. Jednak materjał geometryczny w zakresie, opanowanym w szkole powszechnej, winien być wyzyskany jako źródło do czerpania zadań rachunkowych, szczególnie przy obliczaniu pól i objętości, gdyż przy tej sposobności uczniowie będą mogli odświeżyć sobie wiadomości, dawniej zdobyte. Przy rozwiązywaniu zagadnień należy stosować w miarę potrzeby ilustrację w postaci rysunku geometrycznego, aby roczna przerwa w nauczaniu geometrji nie spowodowała utraty nabytej poprzednio sprawności w kreśleniu.

Zajęcia praktyczne.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Roboty podstawowe.

Chłopcy: roboty z drzewa. Łatwiejsze sposoby łączenia drzewa: gwoździami, wkrętkami, na kołeczki, na czopy i na nakładkę; łączenie drzewa na zwidłowanie, na styk, na wczepy proste, a także klejenie — przy wykonywaniu przedmiotów użytkowych. Barwienie i konserwowanie wyrobów. Sprawne wyprawianie materjału.

Orjentacyjne przykłady tematów. Sprzęt sportowy i harcerski, np. laski harcerskie, kołki i słupki do namiotów, sanki, rakietki do ping-pongu, bilard amerykański, kręgielnia amerykańska i t. p.; sprzęt szkolny i pomoce naukowe w związku z nauką przyrodoznawstwa i geografji, np. domki i karmiki dla ptaków, skrzynki na kwiaty, skrzyneczki na zbiory naukowe, poziomnice, kątownice terenowe, zegar słoneczny i t. p.; inne przedmioty, np. półeczki, stoliki, taborety, szafeczki, stołki składane, ramy do obrazów, rysownice, oprawy do pił i t. p.

Dziewczęta: szycie ręczne. Szycie ręczne z materjałów nowych lub starych odświeżanych z przykrawywaniem według gotowej formy i przypasowywaniem do figury.

Ściegi: przed igłą, za igłą, stebnówka, ścieg obrąbkowy, okrętkowy; marszczenie, robienie pętelek.

Szwy: zwykły pojedyńczy, bieliźniany (płaski), podwójny (francuski); wykonywanie plisy ukośnej, rozporków, przyszywanie guzików, dzierganie dziurek, obszywanie koronką, hafcikiem.

Obowiązkowe roboty do wykonania: koszula damska dzienna, kostjum i pantofle do gimnastyki, fartuszek szkolny z rękawami i kieszeniami, letnia sukienka perkalowa lub płócienna.

Cerowanie pończoch i rękawiczek.

Łatwe ściegi szydełkowe przy wykończaniu bielizny.

Dodatkowe roboty z różnych materjałów.

Orjentacyjne przykłady tematów. Dla chłopców: proste i łatwe okucia do łasek, sanek, kółek, haczyków; pierścienie, przykrywki, podstawki i t. d.

Dla dziewcząt: proste przedmioty użytku domowego z deszczyny lub klejonki, jak np. półeczki, skrzyneczki, pudełka na drobiazgi, wieszadła na ręczniki i t. p.

Dla chłopców i dziewcząt: prostsze pomoce naukowe i modele do nauki innych przedmiotów, np. globusy indukcyjne, kompasy, gnomony, wiatromierze, proste modele aneroidu, modele samolotów; teczki na rysunki uczniów, na mapy geograficzne i na obrazy, pudełka tekturowe na okazy przyrodnicze i t. p. Łatwa naprawa inwentarza szkolnego, np. podklejanie map.

Uprawy roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach.

Wyniki nauczania.

W zastosowaniu do chłopców:

Ogólna umiejętność rozróżniania powszechnie znanych gatunków drzewa krajowego, umiejętność wyprawiania deski oraz wykonywania złącz na zwidłowanie i na styk; znajomość pospolitych sposobów barwienia i konserwowania wyrobów z drzewa, umiejętność przygotowania kleju stolarskiego.

W zastosowaniu do dziewcząt:

Umiejętność oszczędnego krajania z materjału i przystosowywania gotowej formy do figury przy szyciu wymienionych w programie przedmiotów; znajomość głównych szwów i ściegów przy szyciu ręcznem, oraz umiejętność wykańczania plis ukośnych, rozporków, dziurek, marszczenia. Umiejętność łączenia dwu kawałków deseczki lub listewek zapomocą gwoździków, wkrętek i kleju.

Uwagi.

Zajęcia rękodzielnicze w programie obejmują działy: podstawowy i dodatkowy.

W dziale podstawowym dla chłopców należy stosować przedewszystkiem drzewo sosnowe, olchowe, jesionowe, w zakresie szycia — płótno, półpłótno, perkal, a także zużytkować materjały noszone i odczyszczone. Zarówno w zakresie robót z drzewa, jak w zakresie szycia, należy zwracać uwagę na poprawność techniczną przy wykonywaniu przedmiotów i na wykorzystanie t. zw. „nieużytków".

Nauka w obu przypadkach opiera się na przygotowaniu ze szkoły powszechnej, przyczem uwzględnia się powtarzanie poznanych sposobów łączenia drewna, wzgl. podstawowych ściegów i szwów.

Można zezwolić na wykonywanie trudniejszych złącz drzewnych na odpadkach, celem łatwiejszego zrozumienia konstrukcji złącza i zastosowania tej konstrukcji powtórnie w sposób właściwy przy sporządzaniu pewnego przedmiotu. Wykonywanie przedmiotów z drzewa przez chłopców powinno być oparte na rysunku roboczym.

Pewną część czasu, przeznaczonego w programie na zajęcia praktyczne w klasie I, należy poświęcić na roboty dodatkowe z różnych materjałów, związane z zainteresowaniami młodzieży i potrzebami życia w szkole i domu. Prace te mogą być również wykonywane, jako „ochotnicze", poza lekcjami obowiązkowemi w godzinach popołudniowych w pracowniach szkolnych.

Tematy w dziale robót z różnych materjałów są podane jako przykłady orjentacyjne. Zawsze jednak jest obowiązujące dla dziewcząt zapoznanie się z najprostszemi przykładami obróbki deszczyny lub klejonki, dla chłopców z najprostszemi sposobami łączenia drzewa i metalu.

We wszystkich pracach rękodzielniczych należy zwracać baczną uwagę na właściwe posługiwanie się narzędziami, na racjonalny sposób ich konserwowania i przechowywania, przytem należy zapoznać młodzież męską z ostrzeniem piły i struga, o ile stan narzędzi będzie tego wymagał. Dla dziewcząt użycie struga jest dopuszczalne tylko przy zastosowaniu wspornicy.

Celem pokazania młodzieży różnicy między technikami pracy na materjale, stosowanym równocześnie przy zajęciach rękodzielniczych, należy w miarę możności organizować wycieczki do odpowiednich zakładów, a więc do tartaków, stolarni, szwalni i t. p.

Ćwiczenia cielesne.

(Ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych. Zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia).

Materjał ćwiczebny.

Ćwiczenia gimnastyczne. Ćwiczenia porządkowe: Zbiórki we wszystkich formacjach, kolumna ćwiczebna szachowa i czwórkowa.

Ćwiczenia kształtujące: Ćwiczenia kończyn górnych (przeważnie w postawach siedzących): wznoszenia, rzuty, wymachy we wszystkich kierunkach oraz krążenia. Łatwe połączenia ćwiczeń asymetrycznych.

Ćwiczenia kończyn dolnych: wspięcia w łatwych postawach nóg, postawy kroczne przeważnie podskokami, półprzysiady, przysiady, podskoki bez ruchów rąk i z wymachami rąk oraz ze skurczem nóg w locie; odbicie jednonóż i obunóż.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skłony głowy wtył, wprzód i wbok, skręty i krążenia.

Ćwiczenia tułowia: w płaszczyźnie strzałkowej w postawach łatwych a dobrze izolujących ruch: skłony, skłony pogłębiane wtył i wprzód łącznie z łatwemi ruchami rąk i bez nich; również w łatwych postawach wyjściowych skurcze, rzuty i wznoszenia nóg oraz kładzenie się nawznak z postaw siedzących. W płaszczyźnie czołowej: skłony, skłony pogłębiane z ruchami rąk i bez nich w siadach, klęczce i rozkroczu. W płaszczyźnie poprzecznej: skręty i skręty pogłębiane z ruchami rąk, zwiększającemi ich rozległość, w postawach siedzących. W płaszczyźnie kombinowanej: łatwe ćwiczenia, złożone ze skrętów i skłonów w siadach i rozkroku.

Ćwiczenia koordynacyjne: Ćwiczenia równoważne na przyrządach (tram do wysokości połowy uda): rzuty i chwyty małej piłki w postawie stojącej, zeskakiwanie z tramu z chwytem; przechodzenie z przekraczaniem przeszkód, ze wznoszeniem kolan, przechodzenie wtył; wbieganie i powolne schodzenia na palcach po ławce, ustawionej skośnie do wysokości jednego metra.

Ćwiczenia równoważne bez przyrządów: równoważenie piłeczki na kolanie, zatrzymywanie się na hasła na jednej nodze w biegu lub skoku; łatwe walki o równowagę. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia zwinności: przewroty na materacu z przysiadu z chwytem kostek i z osłanianiem głowy w rozkroku i wykroku oraz przewroty wtył z leżenia tyłem; przewroty na skrzyni (o wysokości kolan) z przysiadu podpartego; podskoki o nogach prostych w przysiadzie podpartym.

Ćwiczenia stosowane: Chód. Ćwiczenia o charakterze ożywiającym, wyrabiające technikę chodu i poczucie rytmu.

Bieg. Nauka poprawnego biegu w miejscu. Bieg w szyku luźnym, bieg rzędem i dwójkami z szyku luźnego. Bieg i marsz naprzemian. Bieg na krótką odległość (20—30 m), z utrzymywaniem kierunku nawprost. Zmiana kierunku pod kątem prostym w biegu.

Zwisy. Na drabinach pionowych: podskoki do zwieszonego przysiadu z chwytem na wysokości barku; obroty z półzwisu nawprost z rękami powyż do chwilowego zwisu tyłem i powrót do podstawy wyjściowej; wstępowania asymetryczne; zwis przewrotny tyłem.

Przeploty poziome w kratach. Na tramie: skok do zwisu nachwytem, skok do podporu do wysokości bioder, (odmyk) półzwis opadny z rękami w nachwycie (przygotowanie do zwisu na podudziu).

Ponadto dla młodzieży męskiej w półzwisie opadnym na tramie: Zmiany chwytów naprzemianrącz; zginanie rąk, opuszczanie rąk do półzwisu bokiem. W zwisie nachwytem przechodzenie wbok. Przygotowanie do wymyku.

Skoki wolne: z odbicia jednonóż o ławeczkę, o jedną część skrzyni z miejsca i rozbiegu (3—5 kroków); skok wzwyż przez ławeczkę lub poprzeczkę (do wysokości kolan), z rozbiegu wprost z doskokiem obunóż i jednonóż; skok wdal z małego rozbiegu.

Skoki mieszane: przeskoki zawrotne przez ławeczkę poziomą, skośną i tram (do wysokości kolan); zeskoki wtył z drabinki, wyskok na kozła lub skrzynię do wysokości pasa do przysiadu i zeskok wtył.

Ponadto dla młodzieży męskiej: skoki dosiężne w miejscu, skok zajęcze, przeskok rozkroczny przez kozła wzdłuż o wysokości bioder.

Rzuty. Rzut małą piłką prawą i lewą ręką do celu i na odległość oraz piłką dętą z zamachu wtył.

Zabawy, gry i ćwiczenia polowe: Zabawy i gry o charakterze ożywiającym i jako przygotowanie do gier drużynowych, np. karuzela, taniec pajaców, odmiany berka, natarcie, sztafeta pisana, dzień i noc, kampa, wyścig piłek, podawanych w rzędach, zgadywany, podbijak, kogucik kałuża.

Ponadto dla młodzieży męskiej, jako przygotowanie do walki wręcz: w dwójkach szybkie chwyty za przegub, ramię, kostkę i pod kolano.

Gry drużynowe: w dwa ognie, kwadrant, podaj dalej.

Ponadto dla młodzieży męskiej: piłka graniczna (przygotowanie do jordanki).

Gry i ćwiczenia polowe: Orjentowanie się i poruszanie w terenie według stron świata przy pomocy słońca, zegarka, kompasu i gwiazd. Korzystanie z mapy w celach orjentacyjnych (orjentowanie mapy przy pomocy kompasu), znalezienie własnego stanowiska i wskazanie w terenie przedmiotów, przedstawionych na mapie, i naodwrót.

Ćwiczenia orjentacyjne, w spostrzegawczości, wzrokowe i słuchowe (np. w lesie z kompasem, odnajdywanie drogi, ocena odległości, wypatrywanie, szukanie, zasadzka i t. p.).

Nauka poruszania się całego zastępu w różnym terenie, a potem stosowne ćwiczenia w podchodzeniu i obserwacji, oraz gry z przeciwnikiem (np. po chorągiewki, zasadzka i t. p.).

Sport i wycieczki. Pływanie. Grupa I (młodzież, umiejąca pływać): poprawne opanowanie stylu naturalnego lub żabki na piersiach i nawznak; skok startowy.

Grupa II (młodzież, nie umiejąca pływać): zabawy w wodzie, mające na celu oswojenie z wodą i prowadzące stopniowo do umiejętności utrzymania się na wodzie nawznak i na piersiach.

Łyżwiarstwo. Swobodna jazda wprzód. Przekładanka. Łuki wprzód. Zatrzymywanie się w małym pędzie. Łatwe zabawy, np. odmiany berka.

Saneczkowanie. Zjazdy pojedyńczo w siadzie rozkrocznym i w leżeniu przodem na torach naturalnych i sztucznych ze stopniowaniem trudności (pochyłość, długość toru). Nieznaczne zmiany kierunku.

Narciarstwo. Chody: krok zwykły po płaskiem. Zwroty, zjazd nawprost z małej pochyłości. Zabawy narciarskie w zjeździe nawprost.

Łucznictwo. Strzelanie z odległości do 15 m.

Kolarstwo (dla młodzieży męskiej). Opanowanie jazdy jako środka komunikacyjnego.

Wycieczki. Wycieczki piesze do 10 km dziennie przy ewentualnem obciążeniu 2—3 kg dla celów wychowania fizycznego, połączone z obozowaniem dziennem i ćwiczeniami polowemi.

Wyniki nauczania.

Swobodne wykonanie wymachów i krążeń kończyn, wykazujące ruchomość stawów.

Poprawne wykonanie w postawie siedzącej lub stojącej skłonu wprzód z rozluźnieniem mięśni oraz prostowania się, wykazującego ruchomość stawów międzykręgowych oraz umiejętność poprawiania postawy.

Swobodne przejście po tramie (o wysokości kolan).

Dla młodzieży męskiej: poprawne przechodzenie wbok po tramie w zwisie po 3 kroki w każdą stronę. Dla słabszej młodzieży męskiej i obu grup młodzieży żeńskiej: poprawne wykonanie zwisu na tramie nachwytem.

Dla młodzieży męskiej poprawny przeskok rozkroczny kozła wzdłuż (o wysokości bioder). Dla słabszej młodzieży męskiej i obu grup młodzieży żeńskiej: poprawny skok zawrotny przez ławeczkę ustawioną skośnie.

W szkołach, nie posiadających przyrządów do skoków, wyżej wymienionych: poprawne wykonanie skoku przez poprzeczkę (o wysokości kolan) z rozbiegu wprost (3—5 kroków) z doskokiem na obie nogi.

Opanowanie rzutów i chwytów jednorącz małej piłki.

Opanowanie gier: w dwa ognie, podaj dalej.

Pływanie. Dla grupy I przepłynięcie stylem naturalnym lub żabką do 25 m na wodzie stojącej; dla grupy II możność utrzymania się na wodzie.

Narciarstwo. Umiejętność jazdy w terenie lekko pagórkowatym.

Łyżwiarstwo. Przekładanka.

Z osiągnięcia wyników w pływaniu i narciarstwie zwolniona jest młodzież tych szkół, które nie posiadają warunków terenowych do ich uprawiania.

Młodzież winna wykazać się następującemi sprawnościami z zakresu ćwiczeń polowych: odnajdywanie drogi w lesie z kompasem, ocena odległości, dochodzenie do celu przez szukanie śladu.

Uwagi.

Ćwiczenia w zasobie materjału i w wynikach, oznaczone drukiem rozstrzelonym, mogą być prowadzone wyłącznie z młodzieżą silniejszą. Wszystkie ćwiczenia pozostałe są przeznaczone i dla młodzieży fizycznie słabszej.

Ze względu na rozpoczynający się u młodzieży żeńskiej okres dojrzewania, należy, w szczególności w tej klasie, prowadzić lekcje ćwiczeń cielesnych w ten sposób, by one w dostatecznej mierze zaspokajały potrzebę ruchu, wzbudzały zainteresowanie i nie przemęczały młodzieży.

W ćwiczeniach kończyn górnych i dolnych trzeba zwrócić uwagę na rozległość ruchów (zwiększanie ruchomości stawów). Ćwiczenia te winno się łączyć z chóralnem liczeniem, klaskaniem, wybijaniem taktu, wytrzymywaniem pauz w poszczególnych częściach ćwiczeń oraz zwiększaniem (dwukrotnem) ich tempa. Ćwiczenia kończyn górnych i dolnych stosować można oddzielnie lub łącznie, a ćwiczenia kończyn górnych można łączyć z ćwiczeniami głowy.

Krążenia głowy stosować należy początkowo indywidualnie (w celu rozruszania kręgów szyjnych), następnie dopiero miarowo i rytmicznie.

Zwisy należy w klasie tej stosować jedynie jako momenty przejściowe, a natężenie skoków, biegów i t. p. stopniować bardzo powoli. Szczególną uwagę trzeba zwrócić na ćwiczenia, poprawiające postawę młodzieży, wyrabiające poczucie rytmu i koordynację ruchów.

W zakresie organizowania ćwiczeń cielesnych uwzględnić należy w tej klasie następujące wskazania.

W zabawach i grach drużynowych należy położyć główny nacisk na stronę wychowawczą, zaprawiając młodzież do zgodnej, zbiorowej pracy i rozwijając poczucie szlachetnej walki miedzy drużynami. Rozgrywki w tej klasie winny nosić charakter wyłącznie wewnątrzklasowy i nie mogą być traktowane widowiskowo. Przebieg gry winien być spokojny, a przerwy odpoczynkowe dostosowane do potrzeby grających.

Wycieczki dłuższe należy poprzedzić kilkakrotnym wymarszem w teren, na który przeznaczyć należy od 1 godziny do 3. Wymarsz ma mieć na celu zaprawienie młodzieży do tempa chodu, umiejętnego oddychania w marszu, dźwigania plecaka, oraz zapoznanie się z najprostszemi formami ćwiczeń polowych i musztry. W czasie wycieczki jednodniowej długość marszu nie może przekraczać 10 km przy szybkości maksymalnej 4 km na godzinę i odpoczynkach 10-minutowych co 45 minut. Normy te zawsze uzależnić trzeba od sił i wytrzymałości młodzieży. Obciążenie plecaka wynosić może 2 do 3 kg. Młodzież słabsza winna odbywać wycieczki oddzielnie, bez obciążenia, idąc 4 do 6 km, a resztę drogi odbywając przy pomocy lokomocyj.

Ze sportów, podanych w materjale ćwiczebnym, uprawiać należy wszystkie, w miarę możności terenowych, pamiętając, że gry, ćwiczenia polowe i wycieczki są podstawową formą ruchu.

PRZEDMIOTY NADOBOWIĄZKOWE.

W klasie I czteroletniego gimnazjum i w klasach od IV do VIII dotychczasowego gimnazjum wyższego liczba uczniów, zapisujących się na początku roku szkolnego na naukę jednego z przedmiotów nadobowiązkowych, nie może być mniejsza od 15. Pod tym względem zmienia się więc w odniesieniu do nauki przedmiotów nadobowiązkowych w dotychczasowem gimnazjum wyższem zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 12 czerwca 1929 r. (Nr. II. 16555/29), umieszczone w wydaniach programów[1]) z roku 1931, obowiązujących w tych klasach (IV—VIII).

Rysunek.

Stopień I. 2 godziny tygodniowo.

M a t e r j a ł   n a u c z a n i a.

Rysunek odręczny. Rysunek poobserwacyjny szkicowy w ujęciu płaskiem, obejmujący wyrażanie z pamięci linją, a także plamą barwną typowego kształtu, ogólnych proporcyj, głównych cech i ewentualnie barwy ogólnej przedmiotów użytkowych (nieskomplikowanych narzędzi rzemieślniczych o kształtach regularnych, pojedyńczych drobnych sprzętów, np. skrzynek, półek, ławek i t. p.) oraz zwierząt krajowych o kształtach, łatwych do określenia i zapamiętania (np. koza, krowa, owca, ryby, czapla, kaczka, dudek, owady i t. p.).

Rysunek z natury, obejmujący rysowanie i malowanie przedmiotów płaskich oraz przedmiotów, posiadających kształty niezbyt złożonych brył geometrycznych (np. domy murowane, budynki gospodarskie i fabrycz-

---

[1]) Program gimnazjum państwowego. Wydział humanistyczny. Wydanie piąte. Lwów, 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydział klasyczny. Wydanie trzecie. Lwów, 1931.

Program gimnazjum państwowego. Wydział matematyczno-przyrodniczy. Wydanie piąte. Lwów, 1931.

ne, skrzynie, szafy, kadzie, beczki, naczynia i t. p.), położonych równolegle do płaszczyzny frontalnej, z uwzględnieniem zaobserwowanych skrótów perspektywicznych i różnic w oświetleniu ścian.

Rysunek z wyobraźni w ujęciu płaskiem i perspektywicznem, obejmujący wyrażanie linją, a także plamą barwną kształtu i barwy prostych przedmiotów na podstawie opisu nauczyciela lub pomysłu ucznia (np. pudełka, skrzynki, naczynia i t. p.).

Obserwacja i zaznaczanie wartości estetycznych odpowiednio dobranych wyrobów rzemieślniczych, a w szczególności wytworów przemysłu artystycznego oraz dostępnych okazów sztuki ludowej lub ich reprodukcyj (np. sprzęty, naczynia, tkaniny, wycinanki, pisanki i t. p.).

Kreślenie.

Kreślenie zasadniczych brył geometrycznych w perspektywie równoległej.

Wyniki nauczania.

W zakresie rysunku odręcznego. Umiejętność narysowania z pamięci przedmiotu o wyraźnych i łatwych do ujęcia kształtach; narysowania z natury prostego przedmiotu użytkowego z uwzględnieniem skrótów perspektywicznych i zaznaczeniem cienia własnego; narysowania z wyobraźni w ujęciu perspektywicznem na podstawie podanego opisu lub pomysłu ucznia przedmiotu o kształtach bryły geometrycznej.

W zakresie kreślenia. Umiejętność kreślenia zasadniczych brył geometrycznych w perspektywie równoległej.

Uwagi.

Czas, przeznaczony przez program na rysunek (2 g. tygodniowo), należy w roku szkolnym rozdzielić w następujący sposób: z ogólnej (rocznej) liczby godzin należy wydzielić około 8 godzin na obserwację i omawianie przedmiotów użytkowych i dzieł sztuki oraz około 12 g. na kreślenie, resztę zaś godzin należy przeznaczyć na rysunek odręczny, rozdzielając je równomiernie na poszczególne typy rysunku odręcznego.

Kilka pierwszych lekcyj należy poświęcić na opracowywanie dowolnych tematów, aby uczniowie mogli ujawnić rodzaj zainteresowań i stopień sprawności rysunkowej, w celu odpowiedniego ułożenia planu pracy.

W szkicach poobserwacyjnych z pamięci na tym stopniu dążyć należy do wyrobienia sprawności w szybkiem wyrażaniu kształtów przedmiotów zdecydowaną linją; w doborze tematów winno się zachować stopniowanie trudności rysunkowych.

Głównem zadaniem rysunku z natury jest systematyczne zaprawianie uczniów do ujmowania zjawisk perspektywicznych i światłocieniowych. Należy przytem powtórzyć, nawiązując do przygotowania ucznia, osiągniętego w oddziale VI szkoły powszechnej, obserwacje takich przedmiotów, jak szereg drzew, gościniec ze słupami telegraficznemi, kamienica i t. p., polecić odtworzenie w rysunku z pamięci niektórych z nich, a następnie

przejść do rysowania poszczególnych przedmiotów, wskazanych w programie.

Przy podawaniu tematów do rysunku z wyobraźni należy w opisie podać kształt przedmiotu, ogólne jego rozmiary oraz wskazówki, dotyczące założenia rysunku farbą w dwóch lub trzech barwach. Tematem do rysunku z wyobraźni winny być przedmioty użytkowe o prostych nieskomplikowanych kształtach.

Przy wszystkich rodzajach ćwiczeń z zakresu rysunku odręcznego należy rozwijać techniki rysunkowe i malarskie, a w szczególności umiejętność stosowania różnego natężenia farby.

Podczas obserwacji wyrobów rzemieślniczych, a w szczególności okazów przemysłu artystycznego oraz tworów sztuki ludowej lub ich reprodukcyj, należy przedewszystkiem podkreślać budowę przedmiotu, zgodną z charakterem materjału, celowość i prostotę kształtu, wyzyskanie naturalnej barwy i rysunku tworzywa (słoje, włókna i t. p.), oraz wyjaśniać wartości estetyczne przedmiotów w sposób dostępny i zrozumiały dla uczniów w tym wieku.

Nauka kreślenia na tym stopniu winna uzupełnić wiadomości i sprawności w zakresie rysunku geometrycznego, zdobyte w szkole powszechnej, oraz wprowadzić ucznia w perspektywiczny rysunek wymiarowy.

Muzyka.

(1—4 godzin tygodniowo na ucznia).

I. Śpiew.

Poziom niższy (pierwszy rok nauczania). 1 godzina tygodniowo.

Materjał nauczania.

Pieśni jedno i dwugłosowe, opracowywane przy pomocy nut: religijne, narodowe, ludowe, towarzyskie, marszowe i inne.

Samodzielne śpiewanie pieśni z nut w tonacjach majorowych do trzech znaków przykluczowych włącznie i w tonacji A minor.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o wyraźną wymowę, naturalny i umiarkowany sposób wydobywania głosu, poprawną rytmikę, czystą intonację, urozmaicone cieniowanie i zmiany tempa.

W związku z opracowywaniem pieśni, przygodne wykonywanie krótkich ćwiczeń słuchowych i głosowych, uwzględniających z rytmiki: takt $^{3}/_{8}$, $^{9}/_{8}$, ćwierćnutę z kropką, synkopę ósemkową, pauzę ósemkową, z intonacji: półtony, całe tony, tercje, przygodne dźwięki chromatyczne, z harmonji: trójdźwięki majorowe i minorowe oraz ich przewroty.

Niezbędne wyjaśnienia znaków muzycznych, występujących w pieśniach i ćwiczeniach.

Przygodne wzmianki o wybitniejszych kompozytorach pieśni wykonywanych.

Wyniki nauczania.

Przyswojenie około 15 pieśni jedno i dwugłosowych. Umiejętność samodzielnego odśpiewania z nut łatwych pieśni w tonacjach majorowych

do trzech znaków przykluczowych włącznie i w tonacji A minor. Sprawność w wykonywaniu ćwiczeń rytmicznych i intonacyjnych, wskazanych w materjale nauczania.

Uwagi.

Podczas śpiewania łatwiejszych pieśni jednogłosowych można zachęcać zdolniejszych uczniów do improwizowania wtóru.

Posługiwanie się nutami przy nauczaniu nie wyklucza przygodnego opracowywania pieśni ze słuchu.

Nuty odgrywają w nauce śpiewu dwojaką rolę: służą jako pomoc przy słuchowem opanowywaniu pieśni oraz jako podstawa do samodzielnego ich czytania. Ćwiczenia słuchowe i głosowe winny się wiązać z opracowywaniem pieśni; na wymieniony materjał tych ćwiczeń należy położyć szczególny nacisk, aczkolwiek w pracy nastręczy się niejednokrotnie potrzeba uwzględnienia również innych elementów z tego zakresu.

Jeżeli większość uczniów, uczęszczających na lekcje śpiewu, należy do chóru, można opracowywać również trudniejsze miejsca utworów i pieśni, przeznaczonych do śpiewania w chórze.

Przy opracowywaniu pieśni dwugłosowych jest rzeczą wskazaną, by melodję głosu pierwszego przyswoili sobie wszyscy uczniowie.

Większość pieśni opracowywanych winna być opanowana pamięciowo.

II. Chór.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania.

Pieśni w układach wielogłosowych i utwory chóralne na trzy lub cztery głosy:

a) związane z życiem i potrzebami szkoły, w szczególności posiadające znaczenie dla wychowania religijnego oraz państwowego.

b) oryginalne polskich kompozytorów,

c) nadające się do korelacji z innemi przedmiotami nauczania, głównie z nauką języka polskiego i historją,

d) pieśni ludowe.

Przy opracowywaniu i utrwalaniu pieśni i utworów wielogłosowych zwracanie uwagi na poprawność wykonania tak co do rytmu, intonacji i harmonji, jak oddechu, wymowy i wydobywania głosu, oraz stosowanie urozmaiconego cieniowania i odpowiednich zmian tempa.

Wyniki nauczania.

Umiejętność wykonania w zespole co najmniej 12 pieśni względnie utworów chóralnych z należytem wykończeniem, z tego co najmniej 4 z pamięci.

Uwagi.

Nauczyciel winien tak zorganizować pracę chóru, by wszyscy uczniowie, do niego należący, tworzyli zespół, śpiewający karnie, rytmicznie i czysto, zdolny do osiągnięcia możliwie wysokiego poziomu artystycznego ześpiewania.

Przy opracowywaniu pieśni i utworów chóralnych należy wyzyskiwać sprawności i umiejętności, osiągane w nauce śpiewu.

III. Gra na skrzypcach.

Poziom niższy (pierwszy rok nauczania). 1 godzina tygodniowo.

Materjał nauczania.

Łatwe pieśni, utwory jednogłosowe i dwugłosowe (duety) w pierwszej pozycji w tonacjach majorowych do dwóch znaków przykluczowych włącznie. W związku z tem ćwiczenia palcowe na 1, 2, 3 i 4 palce w różnych rozstawieniach, oraz gamy majorowe i trójdźwięki majorowe przez jedną oktawę i w skali między najniższym i najwyższym dźwiękiem skrzypiec w pierwszej pozycji w wyżej wymienionych tonacjach, przy użyciu całego, połowy smyczka oraz łączeniu po 2, 3 i 4 dźwięki.

Zaprawianie do prawidłowego trzymania skrzypiec i smyczka. Strojenie skrzypiec.

Wyniki nauczania.

Umiejętność wykonywania łatwych pieśni, utworów jednogłosowych i dwugłosowych (duetów) oraz niezbędnych ćwiczeń (z zakresu materjału nauczania) w tonacjach majorowych do dwóch znaków przykluczowych włącznie. Umiejętność poprawnego trzymania skrzypiec i smyczka.

Uwagi.

Głównym materjałem ćwiczebnym na lekcjach winny być pieśni, tańce utwory,wzbudzające zainteresowanie i zachęcające do gry na skrzypcach. Unikać należy wprowadzania większej ilości ćwiczeń, ograniczając się wyłącznie do najniezbędniejszych.

Niektóre pieśni i utwory, szczególnie lubiane przez młodzież, winny być opanowane pamięciowo.

Podczas gry na skrzypcach należy baczyć na ścisłość rytmiczną, czystość intonacji, oraz wprowadzać urozmaicone cieniowanie i zmiany tempa.

W razie zgłoszenia się na poziom niższy większej ilości uczniów niż 25, należy podzielić go na dwie grupy.

Organizacja nauczania muzyki.

Uczeń zapisujący się na lekcje muzyki, może wybrać przedmioty nauczania z działu wokalnego, instrumentalnego lub też wokalnego i instrumentalnego. O ile zapisze się na przedmioty nauczania z działu wokalnego, może wybrać: a) śpiew — 1 godzina, b) śpiew i chór — 3 godziny,

c) chór — 2 godziny (wyjątkowo). Z działu instrumentalnego może wybrać tylko grę na skrzypcach — 1 godzina. Nauka śpiewu ma zasadniczo przygotować do śpiewu chóralnego, dlatego też uczeń, zapisujący się na lekcje chóru, winien również uczęszczać na lekcje śpiewu. Tylko w wyjątkowych wypadkach może uczeń, należący do chóru, być uwolniony od nauki śpiewu. Uczniowie, zapisujący się na lekcje muzyki, mogą również obrać dział wokalny i instrumentalny (np. śpiew i grę na skrzypcach — 2 godziny; śpiew, chór i grę na skrzypcach — 4 godziny; wyjątkowo chór i grę na skrzypcach — 3 godziny), o ile posiadają odpowiednie uzdolnienie i przygotowanie i t. p. — nigdy jednak w wyższym wymiarze niż 4 godziny tygodniowo.

B. KLASA I GIMNAZJUM CZTEROLETNIEGO Z POLSKIEM JĘZYKIEM NAUCZANIA, UTWORZONA Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO GIMNAZJUM KLASYCZNEGO DAWNEGO TYPU.

Religja. (2 godziny tygodniowo).

Obowiązuje program dytychczasowy klasy III.

Język polski. (5 godzin tygodniowo).

Należy stosować program, podany powyżej w dziele I A części drugiej niniejszej instrukcji, ze zmianą pierwszego ustępu „Uwag" w następujący sposób:

„Na lekturę wypisów oraz większych utworów należy przeznaczyć trzy godziny tygodniowo, na naukę o języku i na ćwiczenia w mówieniu i pisaniu po jednej godzinie tygodniowo".

Język łaciński. (2 godziny tygodniowo).

W związku z instrukcją na rok szkolny 1932/33 (Dz. U.rz. Nr. 5 z 30. VII. 1932, poz. 57, str. 211), która polecała opracowanie w ubiegłym roku szkolnym tylko połowy kursu, przewidzianego dla dotychczasowej klasy II, należy w roku szkolnym 1933/34 kurs ten ukończyć.

Nauczanie języka obcego nowożytnego (5 godzin tygodniowo), historji (3 godziny tygodniowo), geografji (3 godziny tygodniowo), biologji (3 godziny tygodniowo), matematyki (3 godziny tygodniowo), zajęć praktycznych (2 godziny tygodniowo), ćwiczeń cielesnych (ćwiczenia gimnastyczne: 2 godziny tygodniowo na klasę i 10 minut ćwiczeń codziennych; zabawy, gry i sporty: 2 godziny tygodniowo na ucznia), oraz przedmiotów nadobowiązkowych: rysunku (2 godziny tygodniowo) i muzyki (1 — 4 godz. tygodniowo na ucznia) należy dostosować do wskazań podanych dla grupy gimnazjów, omówionej powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji.

II. A. KLASY I GIMNAZJÓW Z RUSKIM I BIAŁORUSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA Z WYJĄTKIEM KLAS PIERWSZYCH, UTWORZONYCH Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO GIMNAZJUM KLASYCZNEGO DAWNEGO TYPU.

W zakresie nauki religji i języka ruskiego (wzgl. białoruskiego) utrzymuje się jeszcze w tym roku szkolnym program dotychczasowej klasy III.

We wszystkich innych przedmiotach należy w miarę możności dostosowywać nauczanie do układu materjału, podanego powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji, oraz starać się realizować zawarte tam wskazania.

B. KLASA I GIMNAZJÓW Z RUSKIM I BIAŁORUSKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA, UTWORZONA Z III KLASY DOTYCHCZASOWEGO GIMNAZJUM KLASYCZNEGO DAWNEGO TYPU.

W zakresie nauki religji i języka ruskiego (wzgl. białoruskiego) utrzymuje się jeszcze w tym roku szkolnym program dotychczasowej klasy III.

We wszystkich innych przedmiotach należy w miarę możności dostosowywać nauczanie do układu materjału, podanego powyżej w dziale I B części drugiej niniejszej instrukcji, oraz starać się realizować zawarte tam wskazania.

C. KLASA I PAŃSTWOWEGO GIMNAZJUM Z NIEMIECKIM JĘZYKIEM NAUCZANIA W TORUNIU.

W zakresie nauki religji, języka polskiego i niemieckiego utrzymuje się jeszcze w tym roku szkolnym program dotychczasowy klasy III.

We wszystkich innych przedmiotach należy w miarę możności dostosowywać nauczanie do układu materjału, podanego powyżej w dziale I A części drugiej niniejszej instrukcji, oraz starać się realizować zawarte tam wskazania.

UWAGA OGÓLNA.

Ukazały się w druku wydane przez Ministerstwo projekty programów poszczególnych przedmiotów dla nowego gimnazjum z polskim językiem nauczania [1]), zawierające poza właściwym programem szczegółowe „Uwagi do całości programu“ każdego przedmiotu, wyjaśniające, jak należy program realizować. Poleca się, aby wszystkie szkoły, stosując w roku szkolnym 1933/34 powyższą instrukcję, uwzględniały już ogólne zasady wychowawcze i dydaktyczne, podane w tych uwagach. Obowiązuje

---

[1]) Do nabycia w Państwowem Wydawnictwie Książek Szkolnych we Lwowie, ul. Kurkowa 21 — po cenie 1 zł za komplet projektów. Projekty zostaną rozesłane wszystkim szkołom średnim przed rozpoczęciem roku szkolnego.

to przedewszystkiem gimnazja, których dotyczy dział I części drugiej niniejszej instrukcji, w innych gimnazjach (działy II A, II B, II C) można wskazania, zawarte w „uwagach“, modyfikować w zależności od odmiennego charakteru szkoły, nie naruszając jednak ich zasadniczej, ogólnej tendencji.

Okólnik Kuratorjum O. S. Lw. z dnia 20 sierpnia 1933 r. Nr. I. 24925/33.

Podając do wiadomości PP. Inspektorów szkolnych, Kierowników szkół oraz Nauczycielstwa okólnik Min. W. R. i O. P. Nr. 110 z dnia 14-go lipca 1933 (I. Pr. 2589/33) w sprawie programów nauki w szkołach powszechnych na rok szkolny 1933/34, wraz z instrukcją, polecam, co następuje:

1. Program nauki i plan godzin dla oddziałów I, II i V szkół powszechnych oraz zmiany programu dotychczasowego, przewidziane dla innych oddziałów, wymienionych w cytowanym wyżej okólniku, obowiązują na terenie tutejszego okręgu w ciągu roku szkolnego 1933/34 *w całej pełni* tylko w publicznych szkołach powszechnych z polskim językiem nauczania, w których żaden drugi język (ruski lub niemiecki) *nie jest* przedmiotem obowiązkowej nauki.

2. W publicznych szkołach powszechnych z polskim językiem nauczania i obowiązkową nauką języka drugiego (ruskiego lub niemieckiego), następnie w szkołach z niepolskim językiem nauczania i w szkołach dwujęzycznych obowiązują w ciągu roku szkolnego 1933/34 *plany godzin* dotychczasowe, zmienione częściowo okólnikiem Min. W. R. i O. P. Nr. 39 z dnia 30 marca 1933 (okzlnik Kuratorjum Nr. 182 z dnia 14 kwietnia 1933), zaś *nowy program* nauki oraz *zmiany programu* dotychczasowego, wskazane w punkcie pierwszym niniejszego zarządzenia, należy również wprowadzić we właściwych oddziałach tych szkół, atoli *tylko w granicach możliwości i po odpowiedniem przystosowaniu.*

Zastrzeżenia końcowe dotyczą w pierwszym rzędzie tych przedmiotów nauki. które rozporządzają mniejszą ilością godzin nauczania, aniżeli w szkołach wymienionych w punkcie pierwszym niniejszego okólnika, a więc np. języka polskiego, zajęć praktycznych i śpiewu w niektórych oddziałach, oraz szkół z niepolskim językiem nauczania i szkół utrakwistycznych. Program nauki musi być w tych wypadkach odpowiednio zmniejszony, względnie muszą być pewne wskazania programowe realizowane również przy pomocy języka drugiego.

W odniesieniu zaś do takich przedmiotów nauki, dla których wymierzono w planie ilość godzin taką samą, jak w szkołach z polskim językiem nauczania (bez języka drugiego). obowiązują program nowy oraz zmiany, przewidziane w punkcie pierwszym, w całej pełni bez względu na język nauczania szkoły.

Zastrzeżenia powyższe oraz celowy brak dokładniejszych wskazówek w tym względzie wkładają na nauczyciela — w stopniu jeszcze większym, niż dotychczas — obowiązek pracy twórczej, głęboko przemyślanej i przygotowanej w najdrobniejszych szczegółach.

Wszelki szablon czy rutyna, ślepe naśladownictwo czy bezplanowość, winny być ze systemu pracy bezwzględnie wykluczone.

Obowiązek pracy w całem tego słowa znaczeniu *świadomej*, wkłada poza tem na nauczyciela nowy program jeszcze i przez to, iż pozostawia mu znacznie więcej, niż dotychczas, swobody, o ile chodzi o kolejność, rozbudowę i powiązanie tematów, przewidzianych dla poszczególnych przedmiotów nauki, oraz o dostowanie ich do środowiska i warunków szkoły.

Precyzując bardzo dokładnie w „Wynikach nauczania" cel pracy, pozostawia program nauczycielowi dobór dróg, które mają go do tego celu prowadzić.

Dojść zaś może do niego jedynie nauczyciel, który nietylko zdaje sobie jasno sprawę z celu, do którego dąży, ale jest równocześnie *w pełni* świadom metod pracy, przy pomocy których można go osiągnąć.

3. Aczkolwiek zasadniczo okólnik Ministerstwa wprowadza nowe programy w bieżącym roku szkolnym tylko w pewnym określonym zakresie, to jednak zdawać sobie sprawę musimy z tego, że właśnie w bieżącym roku szkolnym przystępujemy w całej pełni do realizacji zasad programowych, związanych ściśle z duchem nowej ustawy o ustroju szkolnictwa.

Ducha tego, który winien przeniknąć całą pracę wychowawczą szkoły, wskazują postanowienia ustawy o ustroju szkolnictwa z dnia 11-go marca 1932 oraz „Uwagi do całości" programów wszystkich przedmiotów, zamieszczone w projektach programów nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia, wydanych przez Ministerstwo W. R. i O. P. (Lwów 1933 — Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych).

Od stopnia opanowania nowych programów zależeć będą wyniki całej pracy szkolnej. Dlatego poznać programy i zgłębić je jest bezwzględnym obowiązkiem każdego nauczyciela (lki) bez względu na wiek i lata służby, bez względu na język nauczania i stopień organizacyjny szkoły, w której pracuje. Równocześnie jest obowiązkiem nietylko każdego inspektora szkolnego i kierownika szkoły, ale również każdego nauczyciela, który czuje się do tego dokładnie przygotowanym, propagować ideę nowej ustawy i programów we własnem środowisku.

Terenem wzajemnego uświadamiania się w tym względzie winny się stać rejonowe zebrania nauczycielskie, kółka pedagogiczne, posiedzenia Rad Pedagogicznych, kursy i konferencje urzędowe oraz pogadanki i zebrania nauczycielskie przygodne, zależnie od warunków miejscowych.

Bieg pracy w tym względzie bacznie śledzić będę i kontrolować, a na podstawie jej wyników oceniać zarówno podwładne nauczycielstwo jako też inspektorów szkolnych.

Wyrażam przekonanie, iż nauczycielstwo Okręgu podejmie nakreśloną powyżej pracę — jak zawsze — chętnie nietylko w swoim własnym interesie, ale także — i to przedewszystkiem — dla dobra nowej szkoły polskiej.

Kurator O. S. Lw. *J. Gadomski* (—)

U w a g a: Dla orjentacji zamieszcza Kuratorjum poniżej obowiązujące w roku szkolnym 1933/34 plany godzin w publicznych szkołach powszechnych z polskim językiem nauczania (bez języka ruskiego i z tym językiem), z ruskim językiem nauczania i w szkołach dwujęzycznych, bez względu na stopień organizacyjny, po uwzględnieniu zmian, jakie zaszły od czasu ich urzędowego ogłoszenia.

Tabl. I.

Plan godzin dla szkół powszechnych z polskim językiem nauczania (bez języka ruskiego)

Stopień organizacji	7-klasowa							6-klasowa							5-klasowa							4-klasowa						
Rocznik	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
Oddział	I	II	III	IV	V	VI	VII	I	II	III	IV	V	VI niepodz.	VII	I	II	III	IV	V niepodzielnie	VI	VII	I	II	III niepodz.	IV	V niepodzielnie	VI	VII
Religja . . .	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Język polski	14/2	7	6	6	5	5	4	14/2	7	6	5	5	5	4	14/2	7	6	5	5	5	5	14/2	7	7	7	5	5	5
Język obcy .	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Historja . . .	—	—	2	2	3	3	2	—	—	2	2	3	2	4	—	—	2	2	3	3	6	—	—	2	2	3	3	6
Geografja . .	—	—	2	2	3	3		—	—	2	2	3	3		—	—	2	2	3	3		—	—	2	2	3	3	
Przyroda . .	—	—	2	2	3	3	5	—	—	2	3	3	4	4	—	—	2	3	5	5	5	—	—	1	3	5	5	5
Rachunki z geometrja	6/2	4	4	4	4	4	4	6/2	4	4	4	4	4	4	6/2	4	4	4	5	5	5	6/2	4	5	5	5	5	5
Rysunek . .	2/2	2	2	2	2	2	2	2/2	2	2	2	2	2		2/2	2	2	2	2			2/2	2	2		2		
Roboty ręczne wzgl. zajęcia praktyczne .	4/2	3	3	4	4	4	4	4/2	3	3	4	4	4		4/2	3	3	4	2			4/2	2	3		2		
Śpiew . . .	2/2	2	2	2	2	2	1	2/2	2	2	2	2	1		2/2	2	2	2	1			2/2	2	2		1		
Ćwiczenia ciel.	4/2	2	3	3	2	2	3	4/2	4/2	6/2	4/2	4/2	4/2		4/2	4/2	6/2	4/2	4/2			4/2	4/2	4/2		4/2		
Razem . .	18	22	28	29	30	30	30	18	22	28	28	30	29	29	18	22	28	28	30	30	30	18	21	28	30	30	30	30

Stopień organizacji	3-klasowa									
Rocznik	1	2	1	2	3	4	5	6	7	1
Oddział	I	II	I	II	III	IV	V	VI	VII	I
	niepodz.		podzielnie		niepodz.		niepodzielnie			
Religja . .	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
J. polski . .	$\frac{24}{2}$	15	$\frac{14}{2}$	6	7	7	5	5	5	$\frac{12}{2}$
Historja . .	—	—	—	—	2	2	3	3	6	—
Geografja .	—	—	—	—	2	2	3	3		—
Przyroda .	—	—	—	—	1	3	5	5	5	—
Rachunki z geometrją	$\frac{12}{2}$	7	$\frac{6}{2}$	4	5	5	5	5	5	$\frac{6}{2}$
Rysunek . .	$\frac{2}{2}$		$\frac{1}{2}$	1	2		2			$\frac{1}{2}$
Roboty, zajęcia praktyczne .	$\frac{2}{2}$		$\frac{1}{2}$	1	3		2			$\frac{1}{2}$
Śpiew	$\frac{2}{2}$		$\frac{1}{2}$	$\frac{2}{2}$	2		1			$\frac{1}{2}$
Ćwiczenia ciel.	$\frac{2}{2}$		$\frac{1}{2}$	$\frac{2}{2}$	$\frac{4}{2}$		$\frac{4}{2}$			$\frac{1}{2}$
Razem . .	24	28	14	16	28	30	30	30	30	13

2-klasowa				1-klasowa							
2	3	4, 5	6, 7	1	2	3, 4	5, 6, 7	1	2	3, 4	5, 6, 7
II	III	IV	V	I	II	III	IV	I	II	III	IV
niepodz.		niepodzielnie		nauka podzielna				nauka niepodzielna			
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
7	6	7	7	15/2	15/2	6	6	16/2	16/2	10	10
—	1	2		—	—	2	2	—	—	2	2
—	1	4	4	—	—	1	1	—	—	1	1
—	1	4	4	—	—	1		—	—	1	
6	5	4	4	9/2	9/2	3	3	10/2	10/2	9	9
1		1		1/2		1		2/2		2	
2		2		1/2		1		2/2		3	
2/2		2		1/2		1/2		1/2		2/2	
2/2		4/2		1/2		1/2		1/2		2/2	
20	21	30	30	16	16	18	18	18	18	32	32

Tabl. II

Plan godzin w szkołach powszechnych a) z polskim j. nauczania i obowiązkową nauką j. ruskiego b) z ruskim j. nauczania.

Stopień organizacji	7-klasowa						
Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
Oddział	I	II	III	IV	V	VI	VII
Religja . . .	2	2	2	2	2	2	2
J. wykładowy	14/2	6	5	5	4	4	3
Drugi język .	—	6	5	5	4	4	3
Język obcy .	—	—	—	—	—	—	3
Historja . .	—	—	2	1	2	2	3 (Historja i Geografja)
Geografja . .	—	—	1	2	3	3	
Przyroda . .	—	—	2	2	3	3	5
Rachunki z geometrją . .	6/2	4	4	4	4	4	3
Rysunki .	2/2	2	2	2	2	2	2
Roboty ręczne wzgl. zajęcia praktyczne .	4/2	1	2	2	3	3	3
Śpiew . . .	2/2	1	1	1	1	1	1
Ćwiczenia ciel.	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2
Razem	18	24	28	28	30	30	30

Stopień organizacji	6-klasowa						
Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
Oddział	I	II	III	IV	V	VI niepodz.	VII
Religja . . .	2	2	2	2	2	2	2
J. wykładowy	14/2	6	5	5	4	4	3
Drugi język .	—	6	5	5	4	4	3
Język obcy .	—	—	—	—	—	—	3
Historja . .	—	—	2	1	2	2	4 (Historja i Geografja)
Geografja . .	—		1	2	3	3	
Przyroda . .	—	—	2	2	3	3	4
Rachunki z geometrją . .	6/2	4	4	4	4	4	4
Rysunki .	2/2	2	2	2	2	2 (6–7)	
Roboty ręczne wzgl. zajęcia praktyczne .	4/2	1	2	2	3	3 (6–7)	
Śpiew . . .	2/2	1	1	1	1	1 (6–7)	
Ćwiczenia ciel.	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2 (6–7)	
Razem	18	24	28	28	30	30	30

Stopień organizacji	5-klasowa						
Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
Oddział	I	II	III	IV	V	VI niepodzielnie	VII
Religja . . .	2	2	2	2	2	2	2
J. wykładowy	14/2	6	5	5	4	4	4
Drugi język .	—	6	5	5	4	4	4
Język obcy .	—	—	—	—	—	—	—
Historja . .	—	—	2	1	2	3	5 (Historja i Geografja)
Geografja . .	—	—	1	2	3	2	
Przyroda . .	—	—	2	2	4	4	4
Rachunki z geometrją . .	6/2	4	4	4	4	4	4
Rysunki .	2/2	2	2	2	2 (5–7)		
Roboty ręczne wzgl. zajęcia praktyczne .	4/2	1	2	2	2 (5–7)		
Śpiew . . .	2/2	1	1	1	1 (5–7)		
Ćwiczenia ciel.	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2 (5–7)		
Razem	18	24	28	28	30	30	30

Stopień organizacji	4-klasowa						
Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
Oddział	I	II	III	IV	V	VI niepodzielnie	VII
Religja . . .	2	2	2	2	2	2	2
J. wykładowy	14/2	6	5	5	4	4	4
Drugi język .	—	6	5	5	4	4	4
Język obcy .	—	—	—	—	—	—	—
Historja . .	—	—	2	2	2	3	5 (Historja i Geografja)
Geografja . .	—	—	2	2	3	2	
Przyroda . .	—	—	1	3	4	4	4
Rachunki z geometrją . .	6/2	4	4	4	4	4	4
Rysunki .	2/2	2	2 (3–4)		2 (5–7)		
Roboty ręczne wzgl. zajęcia praktyczne .	4/2	1	2 (3–4)		2 (5–7)		
Śpiew . . .	2/2	1	1 (3–4)		1 (5–7)		
Ćwiczenia ciel.	4/2	4/2	4/2 (3–4)		4/2 (5–7)		
Razem	18	24	28	30	30	30	30

Stopień organizacji	3-klasowa									2-klasowa							1-klasowa				1-klasowa			
Rocznik	1	2	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3, 4	5,6,7	1	2	3, 4	5,6,7
Oddział	I	II	I	II	III	IV	V	VI	VII	I	II	III	IV		V		I	II	III	IV	I	II	III	IV
	niepodz.		podzielnie		niepodz.		niepodzielnie				niepodz.		niepodzielnie				nauka podzielna				nauka niepodz.			
Religja	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2		2		2	2	2	2	2	2	2	2
J. wykładowy	24/2	8	14/2	7/2	5	5	4	4	4	10/2	6	4	5		5		14/2	7/2	4	4	15/2	9/2	8	8
Drugi język	—	8	—	7/2	5	5	4	4	4	—	6	4	5		5		—	7/2	4	4	—	9/2	8	8
Historja	—	—	—	—	2	2	2	3	5	—	—	2	2				—	—	2	2	—	—	2	2
Geografja	—	—	—	—	2	2	3	2		—	—	1	3		3		—	—	1	1	—	—	1	1
Przyroda	—	—	—	—	1	3	4	4	4	—	—	1	3		3		—	—	1		—	—	1	
Rachunki z geometrją	12/2	6	6/2	3	4	4	4	4	4	6/2	4	4	3		3		6/2	6/2	3	3	11/2	8/2	6	6
Rysunki	2/2		1/2	1	2		2			1/2	1		1				1/2		1		2/2		2	
Roboty, wzgl. zajęcia praktyczne	2/2		1/2	1	2		2			1/2	1		2				1/2		1		2/2		1	
Śpiew	2/2		1/2	2/2	1		1			1/2	2/2		2				1/2		1/2		1/2		1/2	
Ćwiczenia ciel.	2/2		1/2	2/2	4/2		4/2			1/2	2/2		4/2				1/2		1/2		1/2		1/2	
Razem	24	28	14	16	28	30	30	30	30	12	22	22	30		30		14	14	20	20	18	18	32	32

Tablica III.

Plan godzin w szkołach powszechnych dwujęzycznych.

Stopień organizacji szkoły	7-mio klasowa							6-cio klasowa							5-cio klasowa							4-ro klasowa						
Nauczyciel	I	II	III	IV	V	VI	VII	I	II	III	IV	V	VI		I	II	III	IV	V			I	II	III		IV		
Rocznik	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
Oddział	I	II	III	IV	V	VI	VII	I	II	III	IV	V	VI niepodz.	VII	I	II	III	IV	V niepodzielne	IV	VII	I	II	III nienodz.	IV	V niepodzielne	VI	VII
Religja [1]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]
Język polski	10 2	6	5	5	4	4	3	10 2	6	5	5	4	4	3	10 2	6	5	5	4	4	4	10 2	6	5	5	4	4	4
Język drugi wykładowy	[10] [2]	[6]	[5]	[5]	[4]	[4]	[3]	[10] [2]	[6]	[5]	[5]	[4]	[4]	[3]	[10] 2	[6]	[5]	[5]	[4]	[4]	[4]	[10] [2]	[6]	[5]	[5]	[4]	[4]	[4]
Język obcy	—	—	—	—	—	—	[3]	—	—	—	—	[4]	—	[3]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Historja	—	—	2	1	2	2	3	—	—	2	1	2	2	4	—	—	2	1	2	3	5	—	—	2	2	2	3	5
Geografja	—	—	1	2	3	3		—	—	1	2	3	3		—	—	1	2	3	2		—	—	2	2	3	2	
Przyroda	—	—	[2]	[2]	[3]	[3]	[5]	—	—	[2]	[2]	[3]	[3]	[3]	—	—	[2]	[2]	[3]	[3]	[3]	—	—	[1][2]	[3]	[3]	[3]	[3]
Rachunki z geometrją	[6] [2]	[4]	[4]	4	4	4	4	[6] [2]	[4]	[4]	4	4	4	4	[6] [2]	[4]	[4]	4	4	4	4	[6] [2]	[4]	[4]	4	4	4	4
Rysunki	2 2	2	1	[2]	[2]	[2]	[2]	2 2	2	[1]	[2]	[2]	[2]		2 2	2	[2]	[2]	[2]			2 2	2	[2]		[2]		
Roboty, wzgl. zajęcia praktyczne	[4] [2]	[2]	[3]	2	3	3	2	[4] [2]	[2]	[3]	[2]	3	3		[4] [2]	[2]	[2]	[2]	3			[4] [2]	[2]	2		3		
Śpiew	[2] [2]	[1]	[1]	[1]	1	1	1	[2] [2]	[1]	[1]	[1]	1	1		[2] [2]	[1]	[1]	1	1			[2] [2]	[1]	[1]		1		
Ćwiczenia cielesne	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2	4 2		[4] [2]	[4] [2]	4 2	4 2	4 2			[4] [2]	[4] [2]	[4] [4]		4 2		
Razem godzin tygodniowo	21	25	28	28	30	30	30	21	25	28	28	30	30	30	21	25	28	28	30	30	30	21	25	28	30	30	30	30

Stopień organizacji szkoły	3-klasowa									2-klasowa					1-klasowa				1-klasowa			
Nauczyciel	I		I		II		III			I			II		I				I			
Rocznik	1	2	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4, 5	6, 7	1	2	3, 4	4, 5. 7	1	2	3, 4	5, 6. 7
Oddział	I	II	I	II	III	IV	V	VI	VII	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	I	II	III	IV
	niepodzieln.		podzieln.		niepodzieln.		niepodzielnie			osob.	niepodz.		niepodzielnie		niepodzielnie		niepodzielnie		nauka niepodzielna			
Religja¹) . . .	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2 [2]	2[2]	2[2]³	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]	2[2]
Język polski .	14 2	8	7 2	7 2	5	5	4	4	4	6 2	6	4	5	5	7 2	7 2	4	4	9 2	9 2	8	8
Język drugi wykładowy	[14] [2]	[8]	[7] [2]	[7] [2]	[5]	[5]	[4]	[4]	[4]	[6] [2]	[6]	[4]	[5]	[5]	[7] [2]	[7] [2]	[4]	[4]	[9] [2]	[9] [2]	[8]	[8]
Język obcy .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Historja . . .	—	—	—	—	2	2	2	3	5	—	—	2	2		—		2	2	—	—	1	1
Geografja . .	—	—	—		2	2	3	2		—	—	1	3	3	—	—	1	1	—	—	1	1
Przyroda .	—	—	—	—	[1]²)	[2]	[3]	[3]	[3]	—	—	[1]	[3]	[3]	—	—	[1]		—	—	[1]	
Rachunki z geometrja	[8] [2]	[6]	[6] [2]	[3]	[4]	4	4	4	4	[4] [2]	[4]	[4]	3	3	[6] [2]	[6] [2]	3	3	[8] [2]	[8] [2]	6	6
Rysunki . .	2 2		1 2	1	2		[2]			1 2	1		[1]		1 2		1		2 2		[2]	
Roboty wzgl. zajęcia praktyczne .	[2] [2]		[1] [2]	[1]	[2]		3			1 2	1		2		[1] [2]		1		[2] [2]		2	
Śpiew	2 2		1 2	[2] [2]	[1]		[1]			1 2	[1]		[2]		[1] [2]		1 2		[1] [2]		1 2	
Ćwiczenia cielesne .	[2] [2]		[1] [2]	[2] [2]	[4] [2]		4 2			1 2	2 2		4 2		[1] [2]		1 2		1 2		1 2	
Razem godzin tygodniowo	24	28	14	16	28	30	30	30	30	12	22	22	30	30	14	14	20	20	18	18	32	32

¹) Nauki religji udziela się w zasadzie w języku macierzystym dzieci. ²) Głośno. ³) Uczy się razem oddział 1, 2 i 3.
Uwaga: Kursywa w klamrach [ ] oznacza godziny w drugim języku wykładowym.

Odbito w drukarni i litografji Piller-Neumanna we Lwowie, ul. Łyczakowska 3